Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Filozofická fakulta
Katedra slovenského jazyka a komunikácie

Vladimír PATRÁŠ

DYNAMIKA HOVORENEJ KOMUNIKÁCIE V TEORETICKÝCH A APLIKAČNÝCH NÁHĽADOCH

BELIANUM

Banská Bystrica
2016

Autor
Prof. PaedDr. Vladimír PATRÁŠ, CSc.
© 2016

Recenzenti
Prof. PhDr. Daniela SLANČOVÁ, CSc.
Doc. PhDr. Ján BOSÁK, CSc.

ISBN 978-80-557-1160-7

Publikácia vznikla v rámci riešenia vedeckého projektu
VEGA č. 1/0142/14
Hovorová slovenčina v nadregionálnom priestore
a sociálno-komunikačnej dynamike

OBSAH

Predhovor 5

1. Hovorená komunikácia
v teoreticko-metodologických kontextoch 9
1.1. Sociolingvistický profil bežnej hovorenej komunikácie
v Banskej Bystrici (90. roky) 10
1.2. Metodologické špecifiká pri výskumoch
živej komunikácie v (slovenských) mestách 23
1.3. *Echo paradigmatickej zmeny*
a ďalšie výskumy bežnej komunikácie 29
1.4. Hovorená podoba jazyka v meste
ako metodologický odkaz a výzva 38
1.5. Sociolingvistické výskumy bezprostrednej komunikácie
a dynamika pojmu *ústnosť* 48

2. Hovorená komunikácia
v parciálnych komunikačných sférach 61
2.1. Exponovanie komunikačných noriem
v hovorenej podobe slovenčiny v meste 62
2.2. Anketové sondy
do bežnej komunikácie v meste 67
2.3. Konflikt konvenčnosti a efektívnosti
v bežnej komunikácii 78
2.4. Sociálne vektory a dynamika variet
v komunikácii obyvateľov miest 84
2.5. „Jazyk mesta" na domovských komerčných stránkach
v slovenskej sieti internetu? 90

3. Hovorená komunikácia
v aplikačných vzťahoch a súvislostiach 99
3.1. Sociolingvistický vektor inojazyčných fragmentov
a hovorená podoba slovenčiny v meste 100
3.2. Sociolingvistické kontexty
školských prezývok 109

3.3. K dynamike noriem v hovorenej komunikácii
obyvateľov centrálnej časti stredného Slovenska 121
3.4. „Zapísané texty“
a stratifikačné koncepcie slovenčiny..... 131
3.5. Sociokultúrne kontexty
vo výskumoch hovorovej slovenčiny..... 139

Zoznam bibliografických odkazov 150

Bibliografická poznámka..... 168

Menný register..... 171

PREDHOVOR

Vedeckovýskumný záujem o priame, bezprostredné dorozumievanie živou, otvorenou rečou oprávnene a zaslúžene pretrváva nielen v lingvistike, ale v posledných dvoch-troch desaťročiach aj v širšom, interdisciplinárnom vedeckom svete. Predmet pozornosti – historicky najstarší, štruktúrne premenlivý, typologicky viacrozmerný a používateľsky neustále najpraktickejší, najpohodlnejší spôsob komunikovania medzi ľuďmi a spoločenstvami akéhokoľvek typu, zloženia a početnosti – totiž úspešne plní svoje poverenia a poslanie so značným stupňom univerzálnosti. S prídavkom obraznosti možno poznamenať, že ústna, resp. hovorená komunikácia si nikdy nedá úplne nazrieť do tváre.

Nielen, ale aj v tomto svetle vidno podnetnosť výskumných ideí, krátkodobú alebo stálu, nezriedka pokračujúcu, prípadne návratnú motiváciu dosahovať nové ciele, pohybovať sa na neprebádaných metodologických poliach a nasadzovať osvedčené či overovať ďalšie, presvedčivé a potrebné metodické prístupy. Skrátka, priame, bezprostredné dorozumievanie v akejkoľvek podobe, počas ktorého sa aktivizujú aj neverbálne súčasti a odhaľuje sa individuálne a/alebo spoločenské postavenie účastníkov dorozumievacích aktov, ustavične utvára výzvy a poskytuje impulzy na ďalšie výpovedne hodnotné a obvykle aj prínosné syntézy, interpretácie a perspektívy. Tento motív sa črtá aj pri rešpektovaní poznatku o prirodzenom vývine lingvistického myslenia a o dotykoch, prienikoch, ale i stretoch a konfrontáciách jazykovedy s inými oblasťami vedeckého sveta, ktoré prejavujú potenciál, sklony a predovšetkým odvahu absolvovať takéto kontakty a strety.

Knižná vedecká monografia obsahuje a integruje 15 vybraných vedeckých štúdií, pochádzajúcich z dielne jedného pôvodcu. Východiskové texty boli autorsky pripravené, kriticky recenzované a (viaceré aj po konferenčných vystúpeniach a odbornej i názorovej obhajobe na domácich a zahraničných vedeckých podujatiach) uverejnené vo svojej dobe na stránkach vedeckých časopisov a zborníkov.

Ambíciou publikácie je *pars pro toto* poukázať v širších, medzinárodných a interjazykových súvislostiach na špecifické, domáce zdroje, prejavy a vývinové osobitosti časti výskumov hovorenej komunikácie, a tak účinne

reflektovať a interpretovať podnety, význam a perspektívy vedeckých diskusií vo vymedzenej problematike za posledné štvrťstoročie. Nezanedbateľnou súčasťou výberu sa stáva predstavenie východísk, ustaľovania, premien a overovania nosnej terminológie v okruhu časti hovorenej komunikácie a vo vzťahu k súvisiacim, priechodným, či novým teoretickým podnetom a metodologickým možnostiam jazykovedného, ale aj interdisciplinárneho rangu, najmä v sociolingvistickom vymedzení. Pragmatický, t. j. porovnávací a aplikačný rozmer ťažiskovej problematiky zabezpečujú ukážky autentických komunikátov. Odrážajú vzťah k ústnej forme dorozumievania vrátane podmienok a predpokladov na jej „vrastanie“ do písomnej (tlačenej) formy dorozumievania a do stále viac sa rozpínajúceho priestoru elektronickej komunikácie, ktorá sa dnes už úspešne viaže na vizuálne interakcie.

Monografickému zámeru, poslaniu a cieľom zodpovedá aj hierarchicky osnovaná koncepcia, štruktúra a kompozičné usporiadanie knihy. Dielo popri štandardných rámcových súčastiach spolutvoria tri motivické okruhy, pravdaže, fungujúce vo vzájomnej previazanosti. Zdrojové podklady sú do knižnej práce zaradené v podobe, v ktorej boli publikačne predstavené v obdobiach svojho vzniku. Uprednostnený je tematický záber; poradie textov podľa vročenia nehrá zásadnú úlohu. Svorníkom súčastí sa stáva parameter ústnosti (hovorenosti) v rozmanitých podmienkach svojho jestvovania vrátane viacstranných, občas i návratných poukazov na jeho podstatu, prejavy a dôsledky na text (komunikát, diskurz) s jeho tvorcami a používateľmi.

V prvej, teoreticko-metodologicky orientovanej kapitole sa nachádzajú pristavenia venované všeobecným východiskám, limitám a metodologickým osobitostiam výskumov hovorenej komunikácie so zacielením pozornosti na stav bezprostredného dorozumievania v podmienkach súčasného mesta. Druhá kapitola predstavuje vstupy do vybraných komunikačných sfér a situácií so vzťahmi ku komunikačným normám, stratifikačným koncepciám jazyka a ku kultúre vyjadrovania v bežnej komunikácii. Napokon tretiu kapitolu utvárajú aplikačne ladené štúdie venované inojazykovým prvkom, prostriedkom a postupom pôsobiacim v hovorenej komunikácii, druhotným pomenovacím jednotkám (školským prezývkam) a najmä dynamike noriem a sociokultúrnym aspektom hovorovej slovenčiny s ich vyhliadkami do budúcnosti v oblasti hovorenej komunikácie. Usporiadanie kapitol a podkapitol utvára rovnovážny celok, koncepčne a kompozične odstupňovaný na línii od všeobecného k špecifickému.

V uvedených súvislostiach je vhodné pripomenúť aj osobnejšiu, nie však celkom nevýznamnú pohnútku na vznik knižnej práce. Nie každému bádateľovi sa pri putovaní po výskumne trasovanej ceste naskytne príležitosť navrátiť sa po časovom odstupe k raným areálom a prvým žriedlam vlastného vedeckého záujmu. Na prahu autorovej vedeckej kariéry sa nachádzala povinnosť a zároveň výzva sústrediť pozornosť na hovorenú komunikáciu v mestských podmienkach. Výsledky sociolingvisticky osnovaných a uskutočnených terénnych výskumov boli predstavené v dizertačnej práci na začiatku 90. rokov 20. storočia. V oných časoch nebolo obvyklé upravovať a knižne publikovať práce tohto druhu a určenia. I napriek zotrvaniu v rukopisnom štádiu si však zmienená dizertácia v nasledujúcich rokoch získala niekoľko desiatok domácich a zahraničných ohlasov a stále účinne rezonuje v koncepciách a pracovných zámeroch výskumných pokračovateľov. Autor na jej základoch a dosiahnutých výsledkoch preto vytvoril viacero pilierových štúdií a ďalej rozvíjal výskumy hovorenej komunikácie, priberajúc do pôvodného konceptu ďalšie podnety. Takto získal potrebnú porovnávaciu platformu a otvorila sa pred ním možnosť aj na verifikovanie výsledkov výskumov spred dvoch-troch desaťročí.

Návrat k hovorenej komunikácii sa inštitucionálne udial v prvom a druhom decéniu nového storočia prostredníctvom riešenia dvoch vedeckých projektov podporovaných Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky (projektové obdobia 2007 – 2009 a 2014 – 2016). Autor v prvom z nich pôsobil ako zástupca vedúceho riešiteľa a administrátor a v druhom projekte ako vedúci riešiteľskej zostavy. Netreba zôrazňovať, že pritom boli sledované a viacrozmerne zhodnocované aj minulé, nasledujúce, resp. súbežné výskumy hovorenej komunikácie, ktoré podnikali viacerí bádatelia v domácom a zahraničnom prostredí v skupinových aktivitách, príp. prostredníctvom individuálnych úsilí. Zámer celistvejšie predstaviť vlastné čiastkové výsledky vzniknuté počas dvadsiatich rokov v uvedených súvislostiach vystupuje do popredia ako priechodný. Ide totiž o časom a výskumami potvrdený vedecký vklad do poznatkového tezauru hovorenej komunikácie, nielen o individuálny bádateľský príbeh či beletrizované dobové svedectvo. Pri rešpektovaní zámeru zladiť vybrané, pôvodne samostatné štúdie pochádzajúce z rozmanitých období a publikačných prostredí do prijateľného celku náročný príjemca istotne toleruje občasnú fragmentárnosť a zopakovanie pasáží, ktoré sa na celku celkom prirodzene zviditeľnia.

Kniha popri svojom základnom poslaní – prostredníctvom vykonaných jazykovo-komunikačných a predovšetkým sociolingvistických výskumov

priblížiť domácemu adresátovi stav a úroveň poznania časti komunikačných interakcií, ktoré sa uskutočňujú v spoločenskej, resp. skupinovej komunikácii ústneho typu a vnášajú do nej osobité hodnotové črty – mieni osloviť aj inojazykového príjemcu. Dielo je pripravené v dvojjazykovej slovensko-anglickej mutácii, a tak sleduje cieľ primerane a dôstojne predstaviť špecializovanú časť slovenských jazykovedných bádaní aj v medzinárodnom priestore. Ostáva vyjadriť nádej, že sa tak podporia ambície podnecovať ďalšie tvorivé bádania, zaujímavé diskusie a prínosné príspevky.

Autor vyslovuje úprimné poďakovanie recenzentke rukopisnej verzie prof. Daniele Slančovej a recenzentovi doc. Jánovi Bosákovi za starostlivé oboznámenie sa s podkladom, za kritické postoje, poznámky a hodnotné odporúčania. Obaja pôsobili a odborne, osobnostne i ľudsky inšpirujúco sa naďalej nachádzajú v autorovej blízkosti už tri desaťročia nielen, ale aj v oblasti výskumov hovorenej komunikácie. Vskutku dôkladne poznajú výskumnú tému a príslušný vedecký kontext; veď i sami sa v oblasti hovorenej komunikácie úspešne pohybovali a navracajú sa k nej dodnes. Aj ich pričinením knižná publikácia istotne naplní svoje poslanie a cieľ.

Banská Bystrica *jeseň 2016*

1.

HOVORENÁ KOMUNIKÁCIA
V TEORETICKO-METODOLOGICKÝCH KONTEXTOCH

1.1. Sociolingvistický profil bežnej hovorenej komunikácie v Banskej Bystrici (90. roky)

Pri pokuse o lokalizovanie, opis a funkciu charakteristických znakov a vlastností nepripravenej hovorenej komunikácie v konkrétnej mestskej makrosociete vychádzame z axiómy: súčasné mesto (v opozícii voči vidieku) sa manifestuje ako viacrozmerný typ sociálno-priestorového usporiadania spoločnosti so zložitou, vnútorne hierarchizovanou štruktúrou. Treba zdôrazniť, že takto chápaný pojem mestskej jednotky nevyjadruje len tzv. urbanizačno-materiálne špecifiká (priemyselné podložie, dopravná sieť, bytové podmienky, zásobovanie a pod.), ale predovšetkým svojrázny sociálny kontext. Pestrej vertikálnej (vekovo-generačnej) a horizontálnej (socioprofesiovej) stratifikácii obyvateľstva potom celkom prirodzene zodpovedá aj zložitejší, komunikačne plastickejší ústny dorozumievací útvar.

Je zrejmé, že každá mestská aglomerácia sa vyznačuje osobitým profilom nepripravenej hovorenej komunikácie, závisiacim od konkrétnych (historických, ekonomických, geografických, kultúrnych) podmienok a predpokladov. Aj spontánne komunikáty obyvateľov mesta – príslušníkov charakteristických mestotvorných makrospoločenstiev, príp. rôznych (vekových, vzdelanostných, profesiových, konfesijných, záujmových atď.) mikrosociet – sa v kontexte so všeobecnými sociálnymi podmienkami nasycujú jazykovými elementmi, zložkami a mechanizmami rozličnej proveniencie. Pravda, bežné hovorené komunikáty sa v konečnom dôsledku „dolaďujú“ práve zásluhou zväzku sociodemografických dát komunikantov.

Pri vymedzovaní statusu nepripraveného hovoreného média v mestských podmienkach treba operovať s vektorom hovorenosti/hovorovosti. Rozlišujeme pritom *hovorené prejavy* (všetky ústne jazykové útvary, ktoré sa realizujú v bežnej dorozumievacej sfére a patria k akémukoľvek štýlu alebo žánru) a *hovorové prejavy* (teda fakticky patriace len k hovorovému štýlu – porov. Lesňák, 1980, s. 15; príp. také, ktoré vypĺňajú komunikačný priestor medzi spisovným jazykom a jazykom bežnej komunikácie – tzv. hovorová slovenčina; porov. Bosák, 1993, s. 174).

Hovorenosť pri funkčnej konfrontácii s termínom *hovorovosť* nadobúda širšie, ale zároveň menej zreteľné kontúry (samozrejme, ak hovorovosť chápeme

ako charakteristickú črtu ústnych prejavov len nositeľov spisovnej formy jazyka). Táto nevyhranenosť v konečnom dôsledku ovplyvňuje aj nejednoduchú štrukturáciu a vnútornú stratifikáciu bežnej nepripravenej komunikácie v súčasnom meste. Aby takýto útvar bolo možné precíznejšie poznať a exaktnejšie profilovať, nevyhnutne treba pritom vychádzať z konkrétneho časopriestoru (v našom prípade Banská Bystrica v prvej polovici 90. rokov) s náčrtom historických, geografických a jazykovo-komunikačných podmienok a predpokladov.

Banská Bystrica je mesto strednej veľkosti (asi 85 tisíc obyvateľov) lokalizované vo Zvolenskej kotline (nadmorská výška 352 metrov) po oboch brehoch rieky Hron. Pôvodne slovanská osada (lat. *Bistricia*, nem. *Bistricz*, maď. *Beszterczebánya*) patrila do zvolenského panstva. Mestské výsady a nový názov *Neosolium* (lat.), *Neusohl* (nem.) lokalita získala v roku 1255. Mesto sa rozvíjalo a do európskeho kontextu sa postupne dostávalo ako centrum ťažby striebra a medi. Záujem o drahé kovy prilákal do oblasti stredného Hrona nemeckých kolonistov. Tí po otvorení výnosných baní počas niekoľkých storočí ekonomicky, politicky a jazykovo ovplyvnili život v meste i jeho okolí.

S rozvojom baníctva sa menila aj sociálna štruktúra obyvateľstva v Banskej Bystrici. Banskí ťažiaci postupne opúšťali mesto a sústreďovali sa do osád blízko samotných baní (Špania Dolina, Piesky, Ľubietová, Staré Hory); v meste zväčša ostali len banskí úradníci a bohatí nemeckí podnikatelia. Prílivom migrantov z okolitých poddanských a povozníckych osád a mestečiek popri obyvateľstve nemeckej národnosti v meste silnelo aj slovenské spoločenstvo (remeselníci, obchodníci, tovariši, nádenníci, sluhovia).

Koexistencia dvoch etník zasiahla aj sféru dorozumievania: osadníci z okolia, ale i prisťahovalci v novom pôsobisku reagovali na expanzívnosť „tvrdej“ nemčiny vo svojich dialektoch protichodne, a to buď **a)** prispôsobením (depalatalizáciou) konsonantov, ktoré boli pôvodne v mäkkých pozíciách, alebo **b)** palatalizáciou konsonantov *d, t, n, l,* ktoré boli pôvodne v tvrdých pozíciách (tzv. sekundárna mäkkosť: *ďim, do ďeďiňi, moťika*). Relikty druhotného mäkčenia ako charakteristická črta fungujú aj v bežných hovorených komunikátoch súčasných obyvateľov Banskej Bystrice (bez rozdielu veku), ktorých s miestnymi dialektmi spájajú silnejšie kontakty.

Po ére protitureckých vojen a stavovských povstaní sa baníctvo stalo nerentabilným odvetvím. Mesto sa však ďalej ekonomicky rozvíjalo, a to vzhľadom na svoju polohu (križovatka obchodných ciest) i surovinovú bázu (drevo, stavebné hmoty). Formovala sa zástavba mesta a vzrastal počet

obyvateľstva, a to jednak v dôsledku populačného vývoja, ale aj ako rezultát urbanizačno-administratívnych zásahov (pričlenenie viacerých blízkych obcí k mestu). V súčasnosti je Banská Bystrica ekonomickým, školským, kultúrnym a turistickým centrom stredoslovenského regiónu. Sociologicky ju možno charakterizovať ako hospodársky a funkčne zmiešanú jednotku so značným zastúpením priemyslu, služieb, školstva, malých a stredných podnikateľských aktivít.

Pre mesto ako osobitú sociálnoekonomickú jednotku je okrem historických a geografických podmienok a špecifík príznačná nerovnorodá výrobná činnosť. Tento fakt sa odráža aj v nehomogénnosti štruktúry mestskej makrosociety, a teda aj v existencii viacerých jazykových kolektívov a spoločenstiev. Tieto jazykové skupiny v závislosti od cieľov a komunikačných situácií využívajú rozličné variety národného jazyka v širokom diapazóne – „školskou“ (kodifikovanou) varietou slovenčiny počnúc cez formujúcu sa hovorovú slovenčinu, dialekty viacerých územných úrovní, sociolekty, prvky, zložky a mechanizmy inojazykových sústav až po expanzívne idiolektové komponenty.

Je zrejmé, že v mestských podmienkach nemožno uvažovať o nejakom jednoznačnejšom systémovo-komunikačnom útvare (akým je napr. spisovný jazyk, príp. dialekt), ale o komunikačnom konglomeráte, ktorý sa manifestuje ako vyššia sociálno-funkčná varieta národného jazyka, teda prienik viacerých autonómnejších variet. Prvky, zložky, príp. mechanizmy z jednotlivých variet využívajú hovoriaci v konkrétnych komunikačných situáciách podľa komunikačných cieľov a individuálnych a sociálnych podmienok tak, že komunikáty sa profilujú ako súbory parcelátov viacerých variet. Takýto plastický útvar sme už v etape prvotných výskumov bežnej nepripravenej komunikácie v meste nazvali *hovorenou podobou slovenčiny v meste* (HPSM; porov. Patráš, 1990).

Z chápania HPSM možno okrem iného vyvodiť aj myšlienku o dichotomickom vzťahu medzi relatívne koncíznym výsledným stvárnením komunikátov a variabilnou vnútornou štrukturáciou mestského komunikačného konglomerátu. Pri realizovaní HPSM v bežnej hovorenej komunikácii ako výstavbové prostriedky participujú konštantné (špecifickosť mestskej aglomerácie; vek, vzdelanie, sociálne zaradenie, miesto najdlhšieho pobytu komunikantov) a premenné (módnosť, gestačnosť, recesia atď.) jednotky umocňované osobitosťami komunikačných aktov. Plastickosť a adaptabilnosť mestského komunikačného konglomerátu potom umožňuje vytvárať spojivá

medzi konkrétnou HPSM a HPSM iných miest, príp. celonárodným hovoreným univerzom. Výsledkom takejto koexistencie je **a)** vnútorné obohacovanie HPSM využívaním variet s celonárodnou pôsobnosťou; **b)** transfer expanzívnych prvkov, zložiek a mechanizmov konkrétnej HPSM do sféry národného jazyka. Okrem vnútornej pružnosti je teda HPSM aj vyššou sociálno-funkčnou varietou, ktorá je zdrojom pohybu v národnom jazyku.

Komunikačnou bázou, na ktorej dochádza k uskutočňovaniu komunikačných udalostí, je v meste vo všeobecnosti priestor spisovná (kodifikovaná) varieta – lokálny dialekt, príp. polodialekt (s absenciou primárnych znakov dialektu, teda najnápadnejších odchýlok od spisovnej normy; porov. Švejcer – Nikoľskij, 1983, s. 107). Obidva póly okrem toho, že v HPSM fungujú ako prestížne variety, zároveň vytvárajú rámec funkčného priestoru, v ktorom sa môžu uplatniť aj iné variety národného jazyka. Treba však zdôrazniť, že rozhodujúcu úlohu pri operatívnom výbere, usporiadaní a využívaní viacerých variet v bežnom dorozumievaní hrá vektor spontánnosti modifikovaný konštantnými a premennými sociokomunikačnými parametrami hovoriacich.

Je známe, že nárečová varieta v posledných troch desaťročiach aj v spontánnom dorozumievaní preskupuje svoje pozície. Nechceme tým povedať, že je odsúdená na zánik. Výskumy HPSM signalizujú, že (miestny, regionálny) dialekt buď funguje ako mestská mutácia (polodialekt), príp. plní iné ako výhradne dorozumievacie ciele: podporuje gestačnosť, manifestačnosť, zatraktívňovanie osoby, resp. jazykového prejavu expedienta/ironizovanie percipienta, príp. tretieho, spravidla neprítomného účastníka komunikačnej udalosti. Pôsobenie dialektu s týmito cieľmi sa uskutočňuje v Banskej Bystrici pomerne bezproblémovo a – ako ukazujú najnovšie sondy – nadobúda všeobecnejšie dimenzie, t. j. funguje aj v iných slovenských mestách.

Mestský dialekt, príp. polodialekt si v Banskej Bystrici stále zachováva tieto znaky: **1.** fungovanie diftongov v nezmenenej podobe (okrem typu *ďiouka*); **2.** výskyt nízkeho stredného vokálu *ä*, a to aj v pozíciách po velárach (typy *kärovať, gäťe*); **3.** len tvrdé *l* v pozícii pred vokálmi *a, o, u* (typ *gula*); **4.** nadužívanie mäkkých konsonantov *ď, ť, ň*; **5.** redukcia spoluhláskových skupín **-***st-/-zd- na -s-/-z-*, napr. *šťasliví, prázňi*; **6.** subst. mask. zakončené na **-***k, -g, -h,* a fem. na *-ka, -ha, -cha* majú podoby podľa vzorov *stroj* a *ulica* (nom. pl. *víťahe, krke; haluške na miski*); **7.** dat. a lok. sg. vzoru *žena*, gen. sg. vzoru *ulica* a *dlaň* majú tvar s *-i*: *f Prahi, na periŋki, z Bystrici, do maštali*; **8.** adj. sa používajú v tvaroch *pekňí, peknuo, pekňie/peknie, dobríhо*; **9.** výskyt osobitných

podôb *rias[ť]*; *nak* „nech“, *nahať* „nechať“; **10.** hojný výskyt lexém nemeckého a maďarského pôvodu, ktoré sú nezriedka deformované. Treba dodať, že elementy, ktoré majú inú než spisovnú príslušnosť, sú ako konštituenty HPSM spravidla najpríznakovejšie.

Ukazuje sa, že nenásilná spolupráca obidvoch pólových variet v HPSM reprofiluje aj jazykové vedomie komunikantov. Obyvatelia Banskej Bystrice už nevidia najvyšší cieľ nepripraveného ústneho dorozumievania v dosahovaní len jeho spisovnej úrovne. Za najdôležitejší cieľ v spontánnej interpersonálnej komunikácii považujú pohotové, efektívne/efektné a popritom charakterizačno-individualizujúce vyjadrovanie. „Školskú“ varietu slovenčiny ponímajú ako jednu z viacerých možností; uvedomujú si pritom systémové odlišnosti spisovného a nespisovného dorozumievania. Spisovnú normu všeobecne považujú za optimálny stav, ale niektoré kodifikované parceláty v bežnej hovorenej komunikácii považujú za nefunkčné. [Až 60 % komunikantov nepreferuje v každodennom dorozumievaní „správnu“, t. j. spisovnú komunikáciu; porov. výsledky ankety z výskumu HPSM, Patráš, 1992a, s. 11.]

Profil nepripravenej hovorenej komunikácie aj v mestských podmienkach zastrešujú ciele (zámery) a téma rozhovoru. Medzi jednotlivými vekovými, profesiovými, záujmovými a i. mikrosocietami však existujú odlišnosti. Ako základný faktor vnútornej diferenciácie a kľúčový normotvorný činiteľ v HPSM v súčasnosti figuruje predovšetkým vek komunikantov, potom prostredie, temporálny moment (časový úsek na formulovanie komunikátov), regionálny pôvod, až potom vzdelanie a sociálne zaradenie (porov. aj Patráš, 1991, s. 200). Výraznejšia preferencia vzdelanostného faktora sa manifestuje pri komunikácii s intelektuálne náročnejším tematickým spektrom (napr. odborná problematika), príp. vtedy, ak sa neoficiálna/polooficiálna komunikácia presúva k oficiálnemu pólu.

V mechanizme HPSM ako jeden z centrálnych princípov dominuje snaha o ľahkú výslovnosť a pohodlnú manipulovateľnosť so zvukovými elementmi, príp. súbormi. Tento jav je príznačný pre príslušníkov všetkých vekových štruktúr, bez vzdelanostných a sociálnych rozdielov. Zľahčovanie výslovnosti (predovšetkým vypúšťanie samohlások a redukcia diftongov, napr. *môž[e]me*, *veď[i]eť, mus[i]eť, m[u]oj, p[u]ojďeme*, *hrúza*; vypúšťanie spoluhláskových skupín, napr. *-tň-, -tl-/-dn-, -dň-, -dl-, -stn-, -stň-/-zdn, -zdň-, -stl-/-zdl-* a pod.) nadobúda však v jednotlivých vekovo-generačných skupinách odlišné dimenzie.

V komunikátoch starších osôb (nad 60 rokov) sa zľahčovanie výslovnosti približuje stavu v nárečiach. Starší komunikanti (prevažne s nižším vzdelaním)

nezriedka redukujú artikulačne náročnejšie spojenia hlások až po únosnú hranicu zrozumiteľnosti: *šťas[t]ňie ďeťi, šťas[t]ľivie sviatke, dáž[d]ňike, práz[d]ňiňi, s[t]reda, f pros[t]rietku*, a pod.

V komunikátoch mladšej a strednej generácie (bez rozdielu vzdelania a sociálneho kontextu) sa nanajvýš uplatňujú artikulačne jednoduchšie črty charakteristické pre polodialekt, napr. zánik spoluhláskových zložiek a vytváranie kĺzavého pseudovokalického spojenia: *še[sť]esiat, pe[ťď]esiat,* a pod.

Zjednodušovaniu hláskových súborov sa v bežnej hovorenej komunikácii nevyhýbajú ani profesionálni používatelia spisovného vyjdarovania. Títo však väčšinou neutralizujú spoluhláskové skupiny na hraniciach slovných tvarov (morfém) v kontraste so zhodnými, príp. štruktúrne príbuznými konsonantmi, ktoré majú odlišnú vlastnosť korelačného príznaku, napr. *ta[m] má, tera[z] si otvoríš, o[n]ňemá, vie[š] že, je[j] ju priňies[ť], ve[ď] doftedy*, a pod. V oficiálnych/polooficiálnych ústnych prejavoch dokážu komunikanti zľahčovanie výslovnosti bez problémov obmedziť na prípustnú normovanú hranicu (porov. Kráľ, 1988).

Osobitým javom (s nadgeneračnou a nadregionálnou platnosťou), ktorý súvisí s výslovnosťou hláskových súborov, je mutilácia rečových elementov (napr. metatézy *kareláp, pernamentka, pirulka, ďelako*, a pod.). Skomoleniny pramenia z rozličných pohnútok: buď je to snaha o rýchle odovzdanie informácie, momentálny zdravotný stav, ale aj neznalosť príslušnej podoby, gestačnosť, príp. preexponovaná expresívnosť komunikácie. Rozdiely pri uplatňovaní deformovaných podôb už majú generačné pozadie: v komunikácii stredných vekových skupín (nad 40 rokov) ide zväčša o ich spontánne využívanie, kým generácie do 39 rokov (bez vzdelanostného hierarchizovania) zväčša poznajú náležité formy. Mutilácie využívajú pri spontánnych, úzko súkromných, príp. mikroskupinových a priateľských rozhovoroch ako prostriedky upevnenia dialogickosti, zmenšenia medziosobných komunikačných dištancií a pod. Zdá sa, že v skupinách mladších komunikantov však už ide o znižovanie spontánnosti a upevňovanie gestačnosti v komunikátoch.

Fonická stránka HPSM v Banskej Bystrici využíva prvky, zložky a mechanizmy, ktoré sú charakteristické pre ústnu komunikáciu vo všeobecnosti: uvoľnenosť, zjednodušovanie artikulácie, účelnosť/účelovosť uprednostňovania niektorých zvukových podôb. V konečnom dôsledku sa takýto proces odráža aj na profilovaní uvoľnenejšej komunikačnej normy HPSM (v užšom význame), ktorá sa konštituuje ako prienik viacerých noriem, a to na

základe vnútorného – vekového, socioprofesiového a i. – rozvrstvenia HPSM (Patráš, 1991, s. 201).

Jednotlivé mikrospoločenstvá obyvateľov mesta ovplyvňujú fonický komunikačný subsystém HPSM rozličnou mierou. Vysoký stupeň vokalických a konsonantických zjednodušení, značné uplatňovanie palatalizovaných korelátov *ď, ť, ň,* sporadický výskyt otvoreného *ä*, nahradzovanie diftongov a vokalických skupín samohláskami – to sú charakteristické črty komunikátov starších hovoriacich (nad 60 rokov). Títo obyčajne získali základné alebo nižšie stredné vzdelanie, zväčša poznajú lokálne dialekty, príp. ich mestské deriváty a pôsobili (pôsobia) v robotníckych profesiách, technicko-administratívnej oblasti či sfére malého a stredného podnikania (remeselníci, živnostníci, obchodníci a pod.). V týchto sociodemografických skupinách vznikajú najvýraznejšie špecifiká fonického komunikačného subsystému HPSM.

S klesajúcim vekom a vyšším vzdelaním používateľov HPSM sa znižuje aj výskyt hláskových zmien, ktoré sú charakteristické pre HPSM. Komunikanti vo veku do 39 rokov väčšinou poznajú systémové odlišnosti medzi spisovnou a nárečovou varietou HPSM. Ovládajú pestrejší repertoár zvukových prostriedkov, ale nie vždy chcú/dokážu z neho vybrať adekvátny (komunikačne primeraný) komponent. Celkove majú sklony favorizovať spisovné (hovorové) parceláty. Na druhej strane sa snažia aktualizovane narušať spisovnú normu vnášaním stôp dialektu (sociolektu) do komunikácie, módno-recesným zaraďovaním neštruktúrnych prvkov do komunikácie a pod. Komunikanti, ktorí buď ukončili povinnú školskú dochádzku, študujú, príp. nadobudli stredné a vyššie (humanitné) vzdelanie (15 – 39-roční), prejavujú pomerne vyhranený postoj k spisovnej norme (kodifikácii), pretože nezriedka disponujú značným stupňom jazykovej sebakontroly (porov. Patráš, 1992a).

Značná migrácia obyvateľstva súčasných miest, ktoré v dôsledku unifikovaných bytových podmienok vo väčšine súčasných mestských aglomerácií nevytvára pevné väzby so svojím bydliskom, prináša aj do banskobystrickej HPSM niektoré črty príznačné pre HPSM iných slovenských miest. Tieto črty **1.** pomáhajú určovať všeobecnejšie konštituenty viažuce HPSM k fenoménu bežnej hovorenej komunikácie v mestách a zároveň **2.** odrážajú vekové, socioprofesiové a záujmové špecifiká konkrétnej HPSM. [Na prvý okruh poukazuje napr. Bosák, 1988, 1993; na druhý okruh upozorňuje Dvornická, 1992; Krčmová, 1981; čiastočne Šoková, 1983.]

Medzi spoločné (stredoslovenské, resp. celonárodné) charakteristické črty fonického subsystému bežnej hovorenej komunikácie, ktoré sa uplatňujú aj

v HPSM Banskej Bystrice, patria: **1.** rastúca konkurencia *e/a* voči pôvodnému *ä*; **2.** elidovanie samohlások a redukcia diftongov na monoftongy (typ *môž[e]me*); **3.** preferovanie len stredového variantu *l* v pozíciách pred *e, i* a tvrdého *l* v pozíciách pred u*, o, a*, kde sa mäkkosť aj v písanej forme zaznamenáva mäkčeňom: *lucký, malovať, gula*; **4.** zjednodušenia konsonantických skupín rôzneho druhu a pod.

Medzi špecifiká, ktoré poukazujú na lokálne sociálno-komunikačné zdroje HPSM v Banskej Bystrici, patria: **1.** variabilné využívanie otvoreného *ä* v dorozumievaní starších komunikantov: *ďeväť, päť,* ale už *ďeväť[ť]ďesiatpeť*; **2.** sporadické používanie *ľ* v pozíciách pred *u, o, a;* **3.** vypúšťanie polovokalického *i,* príp. úžinového *j*: z*[i/j]edla, in[i/j]ekcija*; **4.** pestrý inventár znelostných neutralizácií a zjednodušení zdvojených spoluhlások podporujúci splývavú výslovnosť a pod.

Vykonané terénne výskumy HPSM (Patráš, 1990) naznačujú, že fonický komunikačný subsystém v banskobystrickej mutácii relatívne značne korešponduje s celonárodným (hovoreným) variantom slovenčiny. Zároveň však sebazáchovne konzervuje vlastné charakteristické zvukové prostriedky a mechanizmy. Účelovo vzdoruje asimilačným tendenciám, ale zároveň slúži ako jeden z konštituentov vyššej (nadregionálnej) hovorovej variety spisovnej slovenčiny – hovorovej slovenčiny. Táto má ambície pôsobiť ako funkčné komunikačné univerzum, pretože jej oprávnenosť a životaschopnosť je podložená úzom a dynamickými komunikačnými normami.

Lexikálny inventár spontánnych hovorených komunikátov ako najtvárnejší a nejexponovanejší subsystém podlieha najväčším zmenám. Práve v oblasti lexiky dochádza k maximálnemu funkčnému prieniku celonárodnej relevantnosti s miestnymi (skupinovými) komunikačnými normami. Spontánnosť ako rozhodujúci parameter však pritom „tlačí“ na expedienta, na jeho slovník a značnou mierou ovplyvňuje konečné stvárnenie komunikátu. Pravda, lexikálnu náplň spontánnych hovorených komunikátov potom okrem komunikačnej situácie, mimojazykového kontextu a psychofyziologických daností expedientov ovplyvňuje aj súbor sociálno-komunikačných osobitostí: **a)** módnosť/variabilnosť – tradicionalizmus/stereotypnosť; **b)** jazyková hra, vtipnosť, nápadnosť – klišéovitosť, traforetnosť, bezduchosť; **c)** emocionálnosť – vulgárnosť; **d)** intelektualizácia – demokratizácia; **e)** jadrnosť, koncíznosť – obraznosť, rozvláčnosť a pod.

Zreteľnejší príklon k niektorému členu z dvojice protikladov do značnej miery závisí od postojov k národnému jazyku. Komunikanti s aktívnym

vzťahom k spisovnému vyjadrovaniu (profesionálni používatelia jazyka – lektori, učitelia, redaktori, ale aj manažéri, reklamní agenti, pracovníci realitných kancelárií, bankoví úradníci a pod.) zvyčajne prejavujú v spontánnom dorozumievaní okrem starostlivejšieho výberu lexém aj sklony k jazykovej hre, žartu, estetizovaniu verbálnych prejavov. Komunikanti s pasívnym vzťahom k spisovnému vyjadrovaniu sa sústreďujú predovšetkým na nominačné procesy; pritom sa nezriedka pokúšajú eliminovať problémy spojené s adekvátnym zvládnutím komunikačných situácií. Využívajú pritom rozličné pomenovania, termíny, frázy, ktoré zachytili v masovokomunikačných prostriedkoch, bez toho, aby hlbšie uvažovali o ich vhodnosti (porov. Oravcová, 1990, s. 105).

Materiál z výskumu bežnej nepripravenej komunikácie v Banskej Bystrici (Patráš, 1990) podporuje myšlienku o relatívne jednoznačných pozíciách hovorenej podoby (spisovnej) slovenčiny v bežných komunikátoch obyvateľov tohto stredoslovenského mesta. Ani priorita a všeobecne pevný status tejto variety však nezaručuje dostatočnú imunitu voči (viac či menej zámernému) narúšaniu spisovného vyjadrovania. Ako filter prieniku príznakových lexém funguje faktor komplexnej hovorenosti. Táto vlastnosť podporuje neustály pohyb v konglomeráte HPSM a zabezpečuje pokrytie komunikačných potrieb v akomkoľvek okamihu bez ohľadu na komunikačné situácie a účastníkov komunikačných aktov.

Spontánnosť ako jeden z kľúčových parametrov v HPSM podstatne ovplyvňuje výber slov a slovných spojení. Potreba rýchlej a bezšumovej výmeny informácií popri značnom využívaní kolokvializmov vyvoláva aj sklony k automatizovanému výberu lexém, vysokú frekventovanosť jednoslovných pomenovaní, príp. zjednodušených univerbizovaných variantov, množstvo kontaktových, deiktických a expletívnych elementov atď.

Na prevahu nominančných modelov a nivelizujúco-schematizujúcich šablón komunikanti reagujú prostredníctvom intelektualizačných sklonov (eufemizovanie, multiverbizačné postupy – príznakové pre bežnú spontánnu komunikáciu, slang a slangizmy, tabuizmy ako výplnkové parceláty a pod.).

Najstarší príslušníci mestského komunikačného spoločenstva (nad 60 rokov) nezriedka nasycujú svoje komunikáty výrazivom, ktoré pochádza z miestneho dialektu, príp. polodialektu. Nositelia nárečového vyjadrovania s elementálnym alebo nižším odborným vzdelaním využívajú takmer 2/3 slov a tvarov poukazujúcich na ich (nárečový) pôvod. Pravda, nejde len o samotné dialektizmy. Viacero miestnych nárečových príznakov totiž korešponduje

s osobitou fonickou, príp. gramatickou stránkou bežnej spontánnej komunikácie v Banskej Bystrici.

Z dejín mesta je zrejmé, že slovenčina a v rámci nej predovšetkým sféra bežnej spontánnej komunikácie v Banskej Bystrici počas svojho staršieho vývinu (v predspisovnom, ale i spisovnom období) prichádzala do styku okrem latinčiny hlavne s nemeckým a menej s maďarským jazykom. Nemčina zásluhou priamych etnických kontaktov do značnej miery ovplyvnila situáciu v lokálnych nárečiach.

Najstaršia generácia obyvateľov mesta doteraz využíva predovšetkým pomenovania viažuce sa k tradičným mestským remeslám (tesárstvo, kováčstvo, baníctvo a spracovanie rúd, stavebníctvo a pod.), k domácnosti, obchodu, potravinárstvu atď. (porov. Patráš, 1990, s. 100 – 102; 1994). Inventár petrifikovaných, tzv. kuchynských germanizmov v tejto vekovo-generačnej skupine používateľov má výhradne informačnú funkciu. Mladší hovoriaci si ich vypožičiavajú na ekonomizovanie komunikácie v záujmovo-profesiových sférach. Najmladší komunikanti (do 23 rokov) prevažne poznajú modernú nemčinu. „Kuchynské“ varianty odsúvajú do sféry pasívnej slovnej zásoby, príp. ich využívajú na manifestačno-gestačné (koloritné) účely, obyčajne ako „synonymické“ rady so vzostupnou expresivitou, napr. *špic/špička* (Spitze „extratrieda“) – *špica* – *špik* – *špiko/špika* – *špikola* – *špicába* (zreteľná interferencia s maďarským jazykovým systémom) – *super* (porov. Patráš, 1992b, s. 83; 1994).

Výskyt hungarizmov, ktoré sú charakteristické pre bežnú hovorenú komunikáciu v Banskej Bystrici, je oveľa zriedkavejší; väčšinou sa uplatňujú podoby, ktoré sú známejšie na celom území Slovenska. Ich využívanie v jednotlivých vekovo-generačných skupinách je podobné ako pri germanizmoch. Treba len dodať, že výpožičky z maďarského jazyka oveľa výraznejšie zasiahol desémantizačný proces, ktorý však pôsobí v HPSM vcelku pozitívne, napr. ako rozšírenie komunikačných ambícií lexémy: *gazda* – **1.** hospodár; **2.** dedinčan; **3.** osoba zavalitejšej postavy; **4.** majetný človek (polysémia), a pod.

Oproti germanizmom sa oveľa viacej využívajú fonické osobitosti maďarských parcelátov HPSM, predovšetkým intonácia a artikulovanie niektorých hlások, napr. zadné labializované *a*, účelové zamieňanie *k/ch/h* s výraznými gestačnými zámermi. Tento poznatok sa týka predovšetkým mladších a najmladších vekovo-generačných skupín (do 39 rokov; porov. Patráš, 1992b, s. 87 – n).

Anglicizmy relatívne bezproblémovo fungujú vo výrobnej, technickej, obchodnej a športovej sfére. Ich šíreniu v bežnej hovorenej komunikácii v poslednom období výrazne pomáha okrem intenzívneho štúdia tohto jazyka v školách aj domáca publicistika. K prenikaniu anglicizmov do HPSM značne prispieva aj rozšírenie satelitného príjmu zahraničných televíznych programov. V krátkom období od našich skorších výskumov (prelom 80. a 90. rokov) sme okrem prudkého kvantitatívneho vzrastu anglicizmov zaregistrovali aj ich osobité uhniezďovanie v bežnej komunikácii.

Pri prvotnom masívnom rozšírení pomenovaní *briefing, dealer, joint venture, know-how, market, pressclub, press(foyer), session, shop, show* a pod. sme zaznamenali ich vstup do slovenčiny bez výraznejších adaptačných zmien (porov. Patráš, 1990, s. 124). S rozšírením v ústnej komunikácii dochádza v poslednom období jednak **1.** k oslabovaniu príznakovosti (cudzojazyčnosti), **2.** k prispôsobovaniu sa domácemu fonickému komunikačnému subsystému, ale aj **3.** k rýchlemu odchodu zo sféry bežnej nepripravenej komunikácie a k náhrade domácim ekvivalentom.

Domnievame sa, že pri tretej možnosti do popredia vystupujú obranné potencie preberajúceho jazyka. Dôvod možno vidieť v prílišnom forsírovaní anglicizmov a ich nezriedka násilnej adaptácii na slovenské podmienky, dokonca v celých paradigmách (typ *number one*: „namber-uany“, „namber-uanov“, gen. pl., atď.). Tento spôsob komunikovania uplatňujú okrem časopisov tzv. tínedžerského zamerania (*Bravo, Maxi super* a i.) aj moderátori niektorých domácich rozhlasových staníc v rámci pseudomódneho (kvázimládežníckeho) komunikovania. Ako výrazné idiolektové prvky a postupy ovplyvňujú predovšetkým bežné komunikáty mladších hovoriacich (do 23 rokov), ktorí im však po osvojení často pridávajú výrazný expresivizujúco-gestačný rozmer. Staršia a stredná generácia sa takýmto pomenovacím postupom zväčša vyhýba, príp. negativizujúco komentuje ich komunikačnú hodnotu.

Oproti vzrastu anglicizmov v bežnej nepripravenej komunikácii možno na druhej strane v HPSM zaznamenať výrazný pokles rusizmov a znižovanie frekventovanosti bohemizmov. Dôvod je zrejmý – zmena spoločenskej situácie po roku 1989, vznik samostatnej Slovenskej republiky a okrem iného aj následné ubúdanie predovšetkým českých textov, obzvlášť v masmediálnej sfére. Oblasť lexiky priezračne zachytáva tento proces, pravda, okrem sféry kontaktových javov, bezekvivalentnej lexiky a slangu.

Inojazykové výpožičky, resp. ich zdomácnené varianty majú teda rozličný pôvod, frekvenciu a uplatnenie v nepripravenej komunikácii obyvateľov mesta,

ktorí sa vnútorne diferencujú predovštkým podľa vekovo-generačného kritéria. Stredná generácia (nad 40 rokov) a starší hovoriaci (nad 60 rokov, s výraznejšími zväzkami s vidieckou komunitou alebo s miestnym dialektom) využívajú predovšetkým hungarizmy a bohemizmy. Mladší komunikanti, ak nepoznajú nemecký, maďarský alebo český jazyk, príp. príslušné mestské varianty, buď **1.** siahajú po domácich ekvivalentoch, **2.** vytvárajú okazionalizmy alebo neologizmy, príp. **3.** zotrvávajú pri rezíduách alebo skomoleninách. Ostatná možnosť sa viaže s ambíciami štylizovať, ironizovať alebo spoločensky znemožniť osobu (jej jazykový prejav) alebo skupinu ľudí.

Zotrvávanie pri skomolených variantoch lexém platí aj pre výpožičky z rómskeho jazyka. V tomto prípade sa ironický kontext graduje charakteristickým zmiešaním cudzej lexémy a domáceho komunikačného systému. Napr. pri pozdrave *čau* ako veľmi príznakové členy reťazca fungujú podoby *čaveles – čavinďel* a (aspirované) *č^{h}ávo*.

V HPSM okrem tendencie ekonomizovať dorozumievanie pôsobí aj opačný trend – (aktualizovane) vytvárať a využívať viacslovné spojenia. Fungovanie frazeoschém má v komunikácii vekovo rozdielnych hovoriacich špecifické sociokomunikačné dôvody. Mladšia generácia (do 23 rokov) temer úplne ponecháva bokom expresívne komunikatívne frazémy, ktoré sú pre bežné komunikáty teoreticky najcharakteristickejšie (napr. porekadlá). Namiesto nich sa zväčša uplatňujú ich defektné aktualizácie (porov. aj Glovňa, 1992) s mikroskupinovou platnosťou a so značným recesným zámerom.

Naproti tomu expresívne nominatívne frazémy nadobúdajú relatívne vysokú frekventovanosť a širšie skupinové uplatnenie: *byť mínus, nebyť béčko; vyliať (niekoho) zo skúšky; liezť na mozog, nebyť fér* a pod. Treba dodať, že tieto súbory sú okrem svojho vysokého stupňa expresivity aj synchrónne dynamické. Ak sa totiž rýchlo stratí ich „primeraná“ komunikačná platnosť, nahrádzajú sa novým, expresívnejším členom, napr. *prekaziť niekomu plány – odsunúť n. nabok – odpísať n. – odfajčiť n.*

(Mladšia) stredná generácia (do 39 rokov) v spontánnej hovorenej komunikácii využíva okrem expresívnych frazém aj súslovia, často s nadskupinovou platnosťou: *byť v role niekoho, pozitívne vedieť, ventilovať problémy,* atď. Z profilu uvádzaných parcelátov HPSM je zrejmý ich príznak – knižnosť. Komunikanti z tejto časti vekového spektra sa nevyhýbajú ani ustrnutejším nocionálnym (príznakovým) frazémam: *perspektívne matky, to (nie) je sila, to (nie) je víťazstvo.*

V komunikátoch starších hovoriacich (do 59 rokov) možno najčastejšie nájsť expresívne komunikatívne frazémy, napr. príslovia; pravda, nezriedka ide o osobité regionálne mutácie. Mikroskupinovú platnosť nadobúdajú nocionálne spojenia slov *malá voda, amen tma, nula bodov*, atď. Viacero frazeoschém tohto typu opúšťa charakteristickú vekovú skupinu, dostáva sa do širšieho vekového a komunikačného diapazónu a získava nadgeneračné uplatnenie: *nebyť fér, debatovať s niekým, tým pádom, amen tma*, atď. Táto skupina fakticky pracovne vymedzuje aj jadro frazeológie HPSM.

Záver. Cieľom tohto syntetizujúceho príspevku ani zďaleka nie je podanie komplexného profilu hovorenej podoby slovenčiny v Banskej Bystrici. Jednak preto, že to prakticky ani nie je možné, ale aj preto, že rozsiahly pokus už bol vykonaný skôr (porov. Patráš, 1990). Tu sme sa sústredili na tie parciálne jazykové subsystémy (fonický a lexikálny subsystém), ktoré signalizujú markantné príznakové črty hovoreného komunikačného konglomerátu v konkrétnej mestskej jednotke. Pri jeho profilovaní sme sa opierali o zväzok základných sociokomunikačných parametrov reprezentatívnej vzorky obyvateľov mesta, ktorí v komunikačných aktoch vystupovali ako dynamickejší hovoriaci. Ako sekundárne kritériá slúžili ďalšie, prevažne dichotomické parametre: oficiálnosť – neoficiálnosť, individuálnosť – (skupinovosť) – nadskupinovosť a až potom spisovnosť – nespisovnosť inventára jazykovo-komunikačných prostriedkov.

Niet pochýb o tom, že viacrozmerný, viacvrstvový (hybridný) komunikačný útvar sa profiluje v mestských podmienkach ako veľmi tvárny a pestro štruktúrovaný súbor. Musí totiž saturovať komunikačné potreby všetkých obyvateľov mesta, nielen vyššie vzdelaných, nielen mladších, nielen napr. úradníkov v banke. Voči okoliu však vystupuje ako relatívny monolit, pretože ako jeden zo zásadných sociokultúrnych parametrov charakterizuje mesto. Je vnútorne dynamický (s priestupnými hranicami medzi jednotlivými varietami) a zároveň sa stáva výrazným zdrojom dynamiky národného jazyka.

1.2. Metodologické špecifiká pri výskumoch živej komunikácie v (slovenských) mestách

„…hoci v našej komunikácii je aspoň 90 % hovorených prejavov, najmenej máme v slovenčine preskúmané práve bežné komunikáty...“

(K. Buzássyová, 1996, s. 148)

Niet väčších diskusií o tom, že charakterizovať mesto ako osobitý typ územného spoločenstva nie je jednoduché. V rozličných definíciách sa spravidla využíva šesť premenných: ekologické, demografické, sociálne, ekonomické, organizátorské kritérium a subjektívna percepcia. Na základe týchto osobitých znakov možno *mesto* vymedziť ako špecifický typ komunity, charakteristický veľkou hustotou sociálne heterogénnych obyvateľov so sociálnou dištanciou, neosobnosťou a anonymitou v sociálnej interakcii, vysokou deľbou práce, formálnymi mechanizmami sociálnej kontroly a pod; od iných komunít sa mesto líši hlavne veľkosťou, druhom integrácie, vzťahmi, štruktúrou a sociálnou organizáciou (porov. Geist, 1992, s. 224). Sociálny styk medzi príslušníkmi mestskej society sa znásobuje s koncentráciou osídlenia mesta a doba osobného kontaktu medzi ľuďmi sa skracuje (porov. Křivohlavý, 1986, s. 15). Sprievodným javom mestských životných podmienok je aj *interpersonálna komunikácia obyvateľov mesta.* Táto sa stáva aj vhodným periskopom do štruktúry mestského spoločenstva.

Ak akceptujeme polygonálnosť (viacrozmerné prepojenie, kríženie či prevrstvovanie) mestotvorných charakteristík, môžeme sa prikloniť k názoru o existencii zmiešaného „útvaru“, pomocou ktorého obyvatelia mesta zabezpečujú svoje (socio-) komunikačné potreby. Je len zrejmé, že v dôsledku zložitého sociálneho rozvrstvenia, komplikovaných ekonomických vzťahov a kultúrno-historických špecifík je veľmi náročné vymedziť, pomenovať a charakterizovať mestský komunikačný konglomerát.

Výskumom komunikačných interakcií v mestách sa v posledných desaťročiach venujú viaceré vedecké disciplíny. Sociológia a psychológia spravidla ponímajú mesto ako pyramídu sociálnych skupín: rodina či pracovná zostava predstavuje minimálne sociálne skupiny, ktoré sú včleňované do tzv. malých spoločenských skupín (napr. deti ako súčasť rodín svojich rodičov,

pracovné skupiny a ich zaraďovanie do výrobno-organizačných celkov a pod.); z nich sa formujú veľké spoločenské skupiny (národy, náboženské, profesiové, vekové zoskupenia). Na základe poznania stavu v mikroskupine sa *pars pro toto* modelujú tendencie aspoň rámcovo platné pre celú spoločenskú hierarchiu (porov. aj Křivohlavý, 1986, s. 17 – 18). Naznačený metodologický postup s úspechom využívajú aj hraničné vedecké disciplíny, o. i. aj sociolingvistika.

Sociolingvistické bádania s orientáciou na spriezračňovanie reálneho komunikačného stavu v mestách sú v európskom kontexte známe už niekoľko desaťročí. V niekdajších sovietskych podmienkach sa s výskumami začalo v 20. rokoch; v 60. rokoch sa proces revitalizoval. V spomínanom období sa aj v slovenskej situácii realizoval rozsiahly projekt so sociologickou orientáciou (*Hovorená podoba spisovnej slovenčiny*, 1972), ale jeho výsledky neboli v slovenskej lingvistike primerane docenené.

V 70. rokoch sa aj v poľskej jazykovede rozvinuli široko koncipované výskumy hovorenej poľštiny (hlavne spontánneho hovorového jazyka). Výskumníci sa usilovali postrehnúť štrukturálne znaky hovorovosti/hovorenosti, rozdiely medzi písanou a hovorenou formou, oficiálnym a neoficiálnym verbálnym stykom. V 80. rokoch sa sociolingvisticky osnované bádania programovo uskutočňovali v Krakove, Vroclave, Lodži, Poznani, Štetíne a zväčša sa zameriavali na foneticko-fonologické osobitosti bežnej komunikácie a na expresívnosť jazyka. Na konci 80. rokov výskumy nadobudli pragmalingvistický rozmer (teória rečových aktov) a v 90. rokoch k nim pribudol výrazný etnolingvistický parameter, hlavne vo sfére štýlu ako prostriedku realizovania, prejavovania sa a verbalizovania „hovorového myslenia“ (porov. syntetizujúcu štúdiu Adamiszyn, 1995; solídny prehľad problematiky výskumu mestskej hovorenej poľštiny pozri aj Dunaj, 1995).

Na príbuzných metodologických princípoch sa uskutočňovali výskumy bežnej „městskej mluvy“ (bežného hovoreného jazyka) v Čechách; zväčša sa sústreďovali na lokalizovanie fonických osobitostí, príp. syntaktických špecifík, a to na pozadí konfrontácie so stavom v spisovnom jazyku (porov. napr. Brabcová, 1973, Dejmek, 1975, Krčmová, 1981, Svěrák, 1971, Valíková, 1971 a i.). Od konca 80. rokov sa vo výskumoch v českých podmienkach systematicky nepokračovalo.

Na Slovensku sa po uzavretí výskumov v polovici 60. rokov bádania plošne neuskutočňovali; ďalej pokračovali vo východoslovenských mestách (Muránsky, 1978, 1979, 1983, 1986, 1988, 1990 a i.; Múcsková, 2000)

a realizovali sa sociolingvistické sondy do komunikácie Bratislavy a Banskej Bystrice (porov. Patráš, 1998).

Berúc do úvahy výsledky rozlične metodologicky koncipovaných prieskumov v európskych podmienkach (do konca 80. rokov), možno sformulovať viacero teoretických postulátov (platných aj pre situáciu v slovenských mestách):

1. Národný jazyk je zložito štruktúrovaný systém (diasystém), ktorý pozostáva z viacerých, navzájom korešpondujúcich subsystémov; riadiacim útvarom je spravidla spisovný subsystém; ktorý disponuje výraznou prestížnosťou voči ostatným úrovniam.

2. *Hovorená podoba slovenčiny v meste* (*jazyk mesta/mestský jazyk/mestská reč*; *běžně mluvený jazyk/městská mluva; gorodskoje prostorečije; język potoczny//mówiony/ustny/kolokwialny/codzienny/oralny, polszczyznia potoczna* [Adamiszyn, 1995, s. 183 – 184]*; casual speech, vernacular; Umgangssprache, städtische Sprache* a pod.) je „útvar“, ktorý je nasycovaný prostriedkami charakteristickými aj pre iné variety s parametrom ústnosti/hovorenosti. Zreteľnejšiemu profilovaniu kontúr tohto hybridného útvaru napomáha jeho spätosť s poznávaním jazykovej situácie (porov. Chloupek, 1996, s. 40).

3. Bežná komunikácia v mestských podmienkach je signálom evidentnej prítomnosti čŕt komplexnej hovorenosti (štylisticko-komunikačná, ale i sémanticko-kultúrna kategória, založená na antropocentrizme; porov. Adamiszyn, 1995, s. 188 – 190). Základným bádateľským problémom pritom ostáva *variantnosť* – jej prejavy a lokalizovanie vo vnútri jedného mestského organizmu, ale i voči iným mestám. Sociolingvistu pritom nevzrušuje len variantnosť gramatická či fonická, ale sociálna a štylistická premenlivosť, vyžadujúca rešpektovať sociálnobiologické znaky hovoriacich – vek, pohlavie, vzdelanie, sociálne zaradenie, sociálny a regionálny pôvod (porov. Dunaj, 1995, s. 5).

4. Výskumy v 60. – 80. rokoch sa pohybovali v reláciách *tradičná dialektológia – štylistika*: sú to oblasti, ktoré skúmajú formatívnu variantnosť jazyka, a to v závislosti od rôznych výpovedných funkcií (porov. Furdal, 1996, s. 30).

5. Slovenčina je moderný európsky jazyk, ktorý počas svojho putovania dejinami práve v hovorenej komunikácii sklonmi k variantnosti a jej využívaním podľa sociálno-biologických a demograficko-kultúrnych osobitostí hovoriacich preukázal svoju životaschopnosť. Hoci disponuje rigoróznejšou jazykovou

normou, nie je to prejav jeho neplnofunkčnosti, t. j. faktického zaradenia (prinajmenšom pred rokom 1989) medzi bretónčinu, baskičtinu, lužičtinu, resp. macedónčinu (Furdal, 1996, s. 33 – 34), ale zreteľný prejav blízkosti ústneho a písaného variantu slovenčiny.

6. Tzv. echo paradigmatickej zmeny, t. j. obratu výskumu sémanticko-syntaktických vlastností jazykového systému k funkciám jazyka v sociálnej interakcii (porov. Ondrejovič, 1995, s. 9) zaregistrovala aj (slovenská) lingvistika. V sociologicky orientovaných výskumoch sa rešpektuje sociálna povaha medziľudskej interakcie: sociálna intimita, resp. sociálna dištancia, postoj k téme (predmetu) komunikácie, k partnerovi v komunikácii (porov. Křivohlavý, 1986, s. 99). Je len prirodzené, že do sféry záujmu sociolingvistiky potom primárne vstupuje s bežnou hovorenou komunikáciou aj povedomie o viackódovosti ústneho dorozumievania: popri vlastnej verbálnej zložke pútajú pozornosť para- a extralingválne kódy. Tieto sa ponímajú komplexne, vo vzájomnej interakcii (napr. zástupnosť pri deficite verbálneho kódu posilňuje komunikatívnu hodnotu textu)*;* zdôrazňuje sa celok a až potom časti (holistická – integrálna orientácia pri výskumoch hovorených textov*;* porov. Kořenský, 1996, s. 38).

Potreba integratívneho prístupu k výskumu (bežnej hovorenej) komunikácie sa ukazuje v súčasnosti byť akútnou a naliehavou. Obzvlášť vtedy, ak vezmeme do úvahy reálne prejavy – nezriedka sprofanovávaného – *filozofického postmodernizmu.* Aj do ústnej komunikácie v mestských podmienkach totiž vstupuje princíp *hry* (s jazykom, s partnerom v komunikácii). Expedient do komunikačného aktu okrem štruktúrno-systémových znakov prispieva celou svojou osobnosťou (sociobiologickým zázemím), využívajúc pritom pragmatické aspekty komunikácie: stratégiu hovorenia, intenciu rečového aktu a pod. Je zrejmé, že termín *jazyková situácia* už nepodáva hodnoverný obraz o reálnom stave interpersonálnej komunikácie. Ukazuje sa byť čím ďalej, tým viac opodstatnené pracovať s pojmom *komunikačná situácia*. Tento termín „tlačí“ aj na vymedzenie základnej jednotky výskumu: sledovanie „systémových“ elementov (v rozmedzí zvuková – štýlová rovina) je nahrádzané uznávaním textovej kategórie, ktorá by bola schopná obsiahlejšie zvýrazniť osobu, miesto i moment hovorenia – *diskurzu* (porov. Labocha, 1996, s. 53).

Vstup „suprasystémových“ elementov do centra pozorovaní vyvoláva aj rozkolísavanie statusu tradičnejších, donedávna petrifikovaných okolností, napr. striktnosti opozícií hovorenosť – písanosť, neoficiálnosť – oficiálnosť, spontánnosť – pripravenosť, privátnosť – verejnosť. Vo sfére nedávno „len“

systémovo lokalizovanej „hovorenej podoby jazyka v meste“ sa aktivizuje práve pojem komunikačnej situácie: evidentná hybridnosť mestského komunikačného konglomerátu je zastieraná parametrom situačnosti. Komunikačný útvar fungujúci na priame komunikačné interakcie členov mestskej society už nie je lokalizovaný ako „(sub)štandard“, „varieta“, ale ako súbor prehovorov v rámci komunikačnej situácie, v ktorej sa nepredpokladá (záväzné) používanie spisovného jazyka, t. j. v neformálnych okolnostiach, pri ktorých jazyková forma nevystupuje do popredia*;* zároveň je to repertoár všetkých rôznorodých výrazových prostriedkov z celého spektra *spisovnosť – nespisovnosť*, ktoré sa v tomto druhu prehovorov používajú (porov. Daneš, 1995, s. 8).

V súvislosti s globalizáciou pohľadov na bežnú hovorenú komunikáciu sa ukazuje byť aktuálne – pri úzkom chápaní pojmov *hovorenosť/ústnosť* – hľadať termín, ktorý by bol vhodný o. i. aj na vyprofilovanie statusu „mestského“ komunikačného konglomerátu. Ako nosný a životaschopný pre celú oblasť ústnej komunikácie sa ukazuje byť termín *zvuková podoba jazyka* (Kraus, 1995, s. 13), pravda, s rešpektovaním prechodových útvarov. Autor – odvolávajúc sa na synkretizáciu foriem ústnej a písanej komunikácie („*...miestom obchodných a politických rozhovorov na závažné témy stále častejšie nie sú len pracovne a kancelárie, ale taktiež golfové ihriská, šatne tenisových dvorcov alebo napríklad vínny sklep...*“; cit. Daneš, 1995, s. 13) – poukazuje na oveľa širší záber termínu *zvuková podoba jazyka* voči fenomému *hovorený jazyk.* Nosnosť spomínaného termínu umocňujú aj výsostne sociokomunikačné a spoločenské okolnosti: príslušník dnešnej „*spectator – listener*“ generácie (Schanker, 1982, s. 5 – 6) pod vplyvom rozvinutej masmedializácie života (televízia, komerčný rozhlas, noviny, bilbordy) denno-denne prichádza do styku so synkretizovanými textami, ktoré sú sekundárne hovorené.

Prijímanie termínu *zvuková podoba jazyka* aj v mestských podmienkach reprofiluje sémantiku funktora hovorenosti. Hovorenosť už nekryštalizuje len v závislosti od ústnej formy (kódu), ale tým, že texty vznikajú spontánne, bez prípravy, napr. e-mailový komunikát (porov. Krčmová, 1995, s. 27). V tejto súvislosti treba aspoň naznačiť súbor konštitutívnych parametrov na vymedzenie bežného zvukového komunikátu. Ak špecifickejšie determinanty (vek, vzdelanie, sociálne zaradenie, regionálny a sociálny pôvod hovoriaceho) rozšírime, pokryjeme výskumné ambície nielen v oblasti bežnej hovorenej komunikácie v mestských podmienkach, ale bežnej komunikácie vôbec, aj mimo špecifického mestského prostredia. *Komunikačná situácia* potom precíznejšie odráža reálny stav v komunikácii (interakcia partnerov v rozhovore,

čas a priestor komunikačných aktov, všeobecná skúsenostná báza hovoriacich, estetizačné potencie a pod.).

J. Chloupek (1995, s. 36) za konštituujúce faktory hovoreného komunikátu považuje: počet účastníkov dialógu, sociálne vzťahy medzi účastníkmi, ich osobné roly, stupeň verejného rázu komunikácie, motiváciu dialógu, komunikačný zámer, stratégiu a cieľ, modálne prístupy účastníkov, častosť a formu striedania hovoriacich, zapojenie komunikátov do situácie, súhrn auditívneho a vizuálneho kanála, t. j. pomer medzi počutým a videným. Pravda, široký pracovný priestor uvádzaných parametrov príliš nepraje – podľa nás normotvornému – generačnému vektoru: nemožno bez výhrad prijať náhradu (individuálneho) veku sociálnym vekom – predvojnová, vojnová, povojnová generácia (Chloupek, 1996, s. 39). Ukazuje sa vhodnejšie pracovať s vymedzením napr. školskej, produktívnej generácie, generácie „tretieho veku“; takto skôr možno zabezpečiť univerzálnosť triedenia aj mimo konkrétneho času, napr. v polovici 90. rokov (porov. aj Patráš, 1991).

Globalizácia výskumov a multidisciplinárny prístup k bežnej komunikácii s dôsledkami na vlastnú procesuálnu stránku bádaní sa ukazujú byť žiaduce práve na sklonku storočia. Aj v slovenských podmienkach sa revitalizuje výskum živej komunikácie (o. i. aj v mestách na základe výsledkov bádaní zo 60. rokov). Buduje sa solídna banka textov, pravda, v iných podmienkach: je neodmysliteľné, že na komplexný výskum je nevyhnutný audiovizuálny program [živá komunikácia v neštylizovaných podmienkach, postrehnutie tzv. *silent language* (Myers – Herndon, 1988, s. 97), aktívne prispenie komputerovej techniky, sieť explorátorov a pod.]. Je len prirodzené, že v takto osnovanom výskume sa zvlášť úzkostlivo vyžaduje dodržiavanie etického kódexu výskumníka s ohľadom na zabezpečenie práv skúmaných osôb (porov. Nachmias – Nachmias, 1987, s. 93 – 97). Ako nie prehnaná ambícia tohto výskumu sa očakáva postrehnutie reálnej komunikačnej praxe s odrazom v normotvornom a kodifikačnom procese a v teórii jazykovej kultúry.

1.3. *Echo paradigmatickej zmeny* a ďalšie výskumy bežnej komunikácie

Priamym podnetom na pristavenia, úvahy a poznámky v okruhu zastrešenom ich názvom sa stali tri okolnosti. Prvý – spoločenský, zároveň individuálno-osobnostný a predovšetkým ľudský rámec konferenčného podujatia venovaného osobnosti slovenskej jazykovedy vzhľadom na jeho jednoznačné príležitostné vymedzenie nie je potrebné zdôrazňovať. Tento ústredný motív viac či menej výrazne, v rozličných obmenách vystužuje všetky príspevky. Druhú pohnútku podmienili ukončené vstupné práce na výskumnom projekte, ktorý bol odovzdaný na schvaľovacie pokračovanie vo Vedeckej grantovej agentúre (VEGA) Ministerstva školstva SR a Slovenskej akadémie vied. Na jeho prípravu s výhľadom riešenia v rokoch 2007 – 09 sa podujala väčšia časť príslušníkov Bystrickej sociolingvistickej školy pod vedením zodpovedného riešiteľa J. Findru. Projekt je ťažiskovo zameraný na viacúrovňové vymedzenie a interdisciplinárne prebádanie dynamických tendencií v slovenčine, a to najmä s ich odrazom v rozvrstvení národného jazyka v 21. storočí. V medzičase od odovzdania žiadosti do rozhodnutia agentúry nastalo vhodné obdobie rozvíjať východiskové koncepčné úvahy a zároveň vytvárať prvý realizačný stupeň. A nakoniec tretím, zjednocujúcim impulzom sa stala citátová časť v názve tohto príspevku, ktorá pochádza práve od jubilanta.

S. Ondrejovič v polovici 90. rokov v prvom zborníku práve novovzniknutej edície *Sociolinguistica Slovaca* konštatovanie o „echu paradigmatickej zmeny“, ktoré zachytila aj slovenská jazykoveda (Ondrejovič, 1995, s. 9), na tej istej strane hneď aj zopakoval. Tento postreh mal svoje opodstatnenie. Autor výroku doň popri význame tzv. pragmatického obratu v širšom – spoločenskom a filozofickom – zmysle zahrnul myšlienku o podnetoch, procesoch a trendoch, ktorým sa nikdy nevyhýbala a na ktoré vždy reagovala aj domáca lingvistika. V úvahách zároveň naznačil opodstatnenie a budúcnosť najmä multi- a interdisciplinárne poňatých jazykovedných výskumov.

V načrtnutom metodologicko-metodickom rozpätí sa celkom prirodzene ocitá aj vlastný predmet týchto poznámok. V nich sa nachádzajú niektoré všeobecnejšie okolnosti, ktoré súvisia so stavom, perspektívami a víziami vo výskumnom teritóriu – povedané s J. Krausom (1995) – zvukovej podoby

jazyka. Dnes už totiž niet väčších pochybností o tom, že dorozumievanie prostredníctvom ústnych či hovorených komunikátov pôsobí ako trvalo prítomný, naviac príznakový iniciátor synchrónnej dynamiky prirodzeného jazyka a v jazyku. Dôležitosť živej bezprostrednej komunikácie je nespochybniteľná aj v časoch, keď sa jazyková situácia výrazne zmenila (pozri Daneš, 1995). Premeny sa dejú aj v aktuálnom spoločenskom rozpoložení pričinením tzv. nových médií, výrazným prekrývaním až zastretím tradične ponímaných a vymedzovaných odlišností medzi ústnosťou a písanosťou a rozširovaním, „rozmazávaním", rozplývaním hraníc medzi varietami národného jazyka (porov. Dudok, 2004). Žiada sa dodať, že metamorfózy jazykovej situácie zásluhou interlingválnych kontaktov ovplyvňuje aj prirodzená otvorenosť slovenčiny voči pôsobeniu inojazykových sústav. Rozhodujúci hĺbkový a trvalý zdroj pohybu v jazyku/reči a komunikovaní prostredníctvom jazyka tvoria ustavične sa meniace predpoklady, podmienky a požiadavky zo strany všeobecne a (mikro)skupinovo vymedzených spoločenstiev voči aktuálnej úrovni bezprostredného dorozumievania. Aj bez širokej rozpravy a potreby rozsiahlo argumentovať je zrejmé, že v prvom decéniu 21. storočia sa nachádzame v sociokultúrne, jazykovo-komunikačne a vedecky podstatne odlišnom rozpoložení oproti 60. či 80. a čiastočne aj 90. rokom.

V prípustnom rozmedzí príspevku nazrime na výskumy ohraničenej časti polooficiálnych až neoficiálnych jazykových situácií, ktoré výrazne, nezriedka výhradne využívajú ústny komunikačný styk, v užšom zmysle bezprostredný spôsob dorozumievania. Komunikovanie v tejto oblasti sa uskutočňuje pričinením priamych interakcií a živej, otvorenej reči. Znamená to, že komunikačné situácie neovplyvňuje spojovacie technické zariadenie, napr. telefónny prístroj, krátkovlnná vysielačka, televízny kanál či multimediálne zariadenie, dnes najmä počítač s príslušným softvérom a sieťovou prípojkou. Všimnime si predovšetkým overenú, prístupnú a potom možnú, vhodnú teoreticko-metodologickú platformu výskumov. Neobídeme pritom perspektívny bádateľský areál a podstatu pokiaľ možno vždy úspešného a prospešného vyústenia vedeckých zámerov.

V uvedených okolnostiach sa ukrýva aj odvážna, nie nereálna výskumná ambícia – prijatie výsledkov a ich zaradenie medzi konštituenty s normatívnym a kodifikačným poslaním. Viac ako dve desaťročia od „zachytenia echa", po solídne vykonaných bádaniach ústnej komunikácie a presvedčivo predstavených záveroch je možné vysloviť aj takéto opodstatnené a potrebné želanie. Po zvážení výhod a obmedzení, ktoré spočívajú v príslušných koncepciách,

náhľadoch a názoroch, je poslaním týchto úvah naznačiť aj hlavné záchytné body pri dosahovaní očakávaného výskumného prínosu.

Výskumy živej bezprostrednej komunikácie počas posledného polstoročia dospeli do skutočne hodnotných úrovní. Domáca a zahraničná vedecká komunita dodnes považuje niektoré výsledky za priam impozantné. Na tomto mieste nie je náležité a ani možné zaujímať rozsiahle hodnotiace postoje. Nedá však neuviesť zásadné závery, ktoré získali nadčasovú platnosť a naďalej obstoja ako cenná zásobáreň myšlienkových zdrojov, metodických postupov a materiálových podnetov. Ako presvedčivý a tradičný príklad sa uvádzajú precízne pripravené a vykonané výskumy hovorenej spisovnej slovenčiny zo 60. rokov s publikovaním výsledkov o takmer desaťročie neskôr (pozri zborník *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny I., II.,* 1972). Vzhľadom na projekt Bystrickej sociolingvistickej školy, jeho zameranie a výhľad do budúcnosti sa však ako najdôležitejšie ukazujú bádania v niekdajších československých podmienkach a v tomto okruhu predovšetkým prístupy s komunikačno-pragmatickou a interdisciplinárnou orientáciou. Ich „federálne“, predsa však početne skromnejšie zastúpené slovenské obdobie sa po hodnotnom prezentovaní výsledkov výskumov v slovnej zásobe slovenčiny (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989) vcelku uzavrelo na ostravskej medzinárodnej konferencii *K diferenciaci současného mluveného jazyka* (1994). Zborník s rovnomenným názvom vyšiel o rok neskôr; v ňom pútajú pozornosť najmä príspevky F. Daneša, J. Krausa, O. Uličného, M. Krčmovej, J. Chloupka a G. Neščimenkovej.

Českí kolegovia vo výskumoch svojho druhu pokračovali ďalej aj po obnovení českej štátnosti a vzniku Slovenskej republiky. Vedecké syntézy sú predstavené najmä v monografických prácach, ktoré vznikli v prostredí Ostravskej univerzity ako na jednom z „dvorných pracovísk“, uskutočňujúcich výskumy ústnej komunikácie (Davidová a kol., 1997; Bogoczová a kol., 2000 – s reprezentatívnou bibliografiou českých, slovenských a poľských zdrojov na s. 149 – 153). V 90. rokoch sa k výskumom programovo hlásia a napájaním na európske lingvistické smery a prúdy ich skupinovo rozvíjajú J. Kořenský, J. Hoffmannová, O. Müllerová, J. Zeman a A. Jaklová (pozri Kořenský a kol., 1999). Ozveny bádaní z tohto okruhu – pravdaže, s uvedením do širších, okrem iného aj porovnávacích a synchrónno-diachrónnych súvislostí – nachádzame aj v najnovších dielach, spojených s autormi, ktorí zásadným spôsobom prispeli do výskumov hovorenej komunikácie. Za viaceré príspevky je poruke napr.

jubilejná publikácia venovaná M. Krčmovej *Teorie a empirie. Bichla pro Krčmovó* (pozri Hoskovec – Šefčík – Sova, 2006).

90. roky predstavujú obdobie syntéz aj vo viacerých slovanských lingvistikách. K bežnej hovorenej komunikácii v mestských podmienkach z interdisciplinárnych a porovnávacích stanovísk pristúpili poľskí bádatelia (o. i. pozri zborník *Wielkie miasto. Czynniki integrujące i dezintegrujące I, II*, 1995, a *Miasto – teren koegzystencji pokoleń*, 1999). Ústna/hovorená komunikácia ako výskumná záležitosť trvalo ostáva v širších odborných a kultúrno-spoločenských súvislostiach aj v ruskom vedeckom prostredí (z posledného obdobia pozri napr. zborník *Kuľturno-rečevaja situacija v sovremennoj Rossiji*, 2000). Uskutočnené výskumy a metodologické podnety sa stávajú predstupňami ďalších bádaní a inšpiráciou aj pre slovenské podmienky, navyše s otvorenými možnosťami na priamu spoluprácu na medzinárodnej úrovni.

Výsledky z posledných období v slovenských podmienkach sú postavené na zaslúžené miesto v ročenkách *Sociolinguistica Slovaca* (monograficky v 5. zväzku; 2000) a naposledy aj v jubilejnom zborníku venovanom J. Bosákovi (2004; pozri najmä príspevky J. Dolníka, M. Krčmovej a M. Dudka). Ústnej komunikácii sa s prínosným nadhľadom a v širších súvislostiach venuje pozornosť aj na pravidelných banskobystrických medzinárodných konferenciách o komunikácii (pozri najmä pokonferenčné zborníky z rokov 1991, 1994 a 2004). Výskumné kontinuum a porovnávacia báza teda ostávajú zachované. Pravdaže, teoretické prístupy, vymedzenie predmetu záujmov a spoločenská objednávka sú predsa len iné. Podstata – ústna živá, spontánna, zreteľne dialogická komunikácia s aktivizovaním aj neverbálnych súčastí a vnímaním spoločenského statusu účastníkov dorozumievacích aktov – však zostáva v nich ako trvalo prítomný motív s vysokou výpovednou hodnotou.

Treba sa vyrovnať s faktom, že napriek skupinovo a osobnostne vyvíjaným úsiliam sa vedecké úmysly rozišli do viacerých oblastí, rozdrobili sa do nezriedka zaujímavých a prínosných, ale predsa len čiastkových úloh. Nižší záujem o bezprostrednú komunikáciu udržiavajú aj niektoré nové i „novo sa tváriace“ teoreticko-metodologické prístupy prenikajúce do našej lingvistiky z iných jazykových prostredí, výskumných sfér a vedných odborov. Ich nie vždy vhodné, neraz iba eklektické adaptovanie na podmienky preberajúceho prostredia, vyhranená orientácia na prakticizmus a nekriticky používaná terminologická sústava nie vždy prospieva prínosne poznávať taký osobitý predmet pozornosti, akým je prirodzená hovorená komunikácia. Dôsledok tohto rozptylu je zrejmý: v programoch s monolitnou orientáciou, tímovou realizáciou

a výraznou inštitucionálnou podporou sa v poslednom desaťročí systematicky nepokračuje. Je však jasné i to, že vskutku dozrel čas reagovať na silné, opodstatnené výzvy, resp. ich rezonancie z nedávnej minulosti. To znamená zostavovať solídne, presvedčivé projekty, domáhať sa domácej i zahraničnej vedeckej spolupráce a uchádzať sa o patričnú odbornú podporu a spoločenskú prestíž.

Aké primerané poznatkové a metodologické zázemie na zodpovednú prípravu a hodnotné výskumy hovorenej reči sa ponúka dnes? Pri tejto príležitosti – pravdaže, nateraz navýsosť diskusne – ponechajme stranou východiskové predpoklady, ktoré ani hypoteticky nemusia tvoriť súčasť záujmov v prípravnom koncepčnom skelete. Máme na mysli riešenie vzťahu jazyka a reči, spoluprácu jazykových rovín pri ich aktivizovaní vo vybranej dorozumievacej sfére, vymedzovanie ústnosti voči písanosti, resp. písomnosti, súbežnosť či napätie medzi spisovnosťou a nespisovnosťou a najmä úsilie o postrehnutie a skonštruovanie „vhodnej“ osobitej variety v rámci národného jazyka. V tandeme s uvádzanými okruhmi sa na okraj pozornosti môžu nie degradujúco, ale chvíľkovo dostať úvahy o napätí medzi normami či ich narúšaní, o tzv. chybách rôzneho pôvodu, ale aj o minucióznom skúmaní rečovej komunikácie, t. j. sledovaní dorozumievania prostredníctvom súvzťažnosti verbálnych a neverbálnych zložiek. Pri skúmaní odznených a zaznamenaných ústnych komunikátov sa totiž vždy dostávame k prejavom a dôsledkom ich jazykovej úrovne. Tie možno charakterizovať ako poznanie okamihového, relatívneho a nestáleho stavu, ktorý si príliš nenárokuje na univerzálnejšie, napr. normatívne, kodifikačné alebo aj prognostické ambície. Na starostlivé určovanie, spoznávanie a vysvetľovanie limitov tohto druhu elegantne vystačí okrem komunikačných disciplín napríklad (pragma-/socio-) štylistika s jej interdisciplinárnym metodologickým zázemím a inštrumentárnym vybavením.

V tejto súvislosti sa objavuje otázka: prečo sa pri koncipovaní patričného výskumného zámeru ukazuje ako výhodné pracovne odsunúť niekoľko tradičných, „povinných“ okruhov na okraj vedeckého záujmu? Z hľadiska konceptu, ktorý sa mi v oblasti výskumov bežnej komunikácie ukazuje ako priezračný a nosný, za inšpiratívnu považujem myšlienku J. Dolníka o prítomnosti rozpínavosti v jazyku (Dolník, 2004). Je užitočné či priam potrebné počítať s ňou práve v ére post-žitia s jeho stavom permanentnej nestability. Koniec koncov, „stálu nehotovosť, neukončenosť, návratnosť“ v jazyku – s oporou o výskumy komunikácie v špecifických jazykových prostrediach a situáciách – potvrdzujú aj najnovšie poznatky (pozri zborník

Komunikace – styl – text, 2006, a príspevky S. Čmejrkovej, M. Dohnalovej, J. Dolníka, J. Hoffmannovej, O. Müllerovej, V. Patráša a J. Zemana). Priam pred našimi očami vznikajú a pribúdajú jazykové prejavy a komunikačné útvary, ktoré sa pričinením istej spoločensky prestížnej komunikačnej sféry navzájom prevrstvujú a miešajú. Prejavy hybridizácie pribúdajú so vzrastom vzdialenosti aktuálneho komunikátu od jeho domovského jazykovo-komunikačného prostredia. Pohybmi, posunmi a tlakmi „agresívneho" komunikačného stredu na okraje sa otvára či utvára nesmierne premenlivý komunikačný a výskumný priestor. Ten sa v jadre (akomsi centre jazykových zmien) a na okrajoch (periférii) zväčša úspešne bráni zaužívaným spôsobom nazerania a analýz, známym napr. z prostredí písanej alebo tlačenej komunikácie.

Do „zmiešaného" okruhu jednoznačne patria texty ústnej proveniencie. Centrum v živých, otvorených, bezprostredných rečových kontaktoch si predstavme ako zdroj pohnútok na pohyb a iniciátor zmien v medziútvarovom rozpoložení a na periférii charakteristickej ústnej komunikačnej situácie. Synchrónne ustálené vrstvy dorozumievacích prostriedkov dynamickým preskupovaním a uvoľňovaním miesta podporujú zrod ďalších prechodových jazykových variet. Pri zisťovaní stavu dorozumievania v spontánnej hovorenej komunikácii prvotne ani tak nejde o zostavenie, resp. opis, vyčlenenie a rešpektovanie akéhosi ďalšieho, osobitného modelu. Ako produktívnejšie sa ukazuje uvažovať o dvojpólových tendenciách – anomáliách a súbežne príklonoch, nezriedka návratoch k osvedčenému a komunikačnou praxou opakovateľne preverovanému dorozumievaciemu modelu, ktorý je implicitne – tradíciou a úzom – vystužený vysokým stupňom spoločenskej účinnosti a komunikačnej záväznosti.

Z hľadiska kauzality ako podstaty tohto prístupu sa neukazuje účelným prvotne sledovať správanie sa viac či menej usporiadaných, predsa však iba izolovaných jednotiek jazykového systému v štruktúrnom a normatívnom vymedzení. Pri výskumoch živej bezprostrednej komunikácie sa najprv žiada postrehnúť, usúvzťažniť a vysvetliť zdroje pohybu, výskytu a účinkov v charakteristických komunikačných situáciách a ich oscilovanie medzi krajnosťami. Pomocou napr. sociodemograficky podmienených a zdôvodnených izoglos sa môže exponovať spoločensko-komunikačná hodnota bežných hovorených kontaktov vo vymedzenej komunikačnej sfére. Na účinné spoznávanie máme takto poruke tzv. prototypový hodnotiaci štandard, závisiaci od vonkajších okolností, najmä prostredia (Dolník, 2004). Takáto spoločensky a zároveň individuálne podmienená renesancia modelovosti v konečnom

dôsledku pomáha a prospieva prirodzenému jazyku ako univerzu. Logicky vyabstrahovaný konštrukt je už potom vcelku jednoznačne prístupný argumentačnému „zhmotneniu“ prostredníctvom vždy osobitého usporiadania výrazových prostriedkov získaných v terénnych podmienkach. Naznačený koncepčný rámec na postrehnutie a priblíženie zdrojov vnútornej dynamiky bezprostredných komunikačných kontaktov teda spočíva na nehotovosti, efemérnosti a premenlivej neukončenosti bežnej komunikácie, jej sociálnej podmienenosti a situačnej viazanosti. Známu myšlienku G. Neščimenkovej (1995) o služobnom postavení komunikačného prístupu voči útvarovému členeniu teda prevraciame do opačnej polohy – práve v zmysle paradigmatickej zmeny.

Aspoň náznakovito vymedzme oporné body, resp. polia uvedenej orientácie. Na jej reálne, výpovedne presvedčivé a argumentačne pevné ustálenie, ktoré umožní objektívne zvládnuť výskum svojho druhu a určenia, totiž treba zvážiť a usúvzťažniť potrebné determinanty. Poznamenajme, že konštituenty majú neverbálnu podstatu, spolupôsobia v sieti komplementárnych vzťahov a netvoria jednotný uzavretý systém. V tejto súvislosti je zrejmá aj odpoveď na otázku: tvorí sa v prirodzenom jazyku pričinením ústnej/bežnej hovorenej komunikácie akási osobitá varieta, napr. tzv. hovorová slovenčina? Ukazuje sa, že v prípravnom štádiu ju netreba ani osobitne vyčleňovať či charakterizovať. Ak totiž uprednostňujeme vektorovo poňatý priesečník trendov, smerovaní, dočasnosť atď., zaujíma nás „iba“ neurčito lokalizovateľný, preto vskutku prirodzený reflex stavu a žitia v jazyku, prejavujúci sa v svojej „programovej neusporiadanosti“. Mimojazykové okolnosti hrajúce prvotnú úlohu pútajú na seba jazykové prostriedky podľa vcelku presného algoritmu, ktorý ovplyvňuje už spomínaná sieť.

Každý ústne produkovaný text teda v akomkoľvek momente na ktoromkoľvek mieste v komunikačnom reťazci nesie a odhaľuje navzájom prepojené znaky-trendy dvojjediného druhu. Na jednej strane sa preukazujú invariantné, synchrónne ustálené, preto menej aktívne až neaktívne tendencie s umiestnením a prejavmi na periférii komunikačnej sféry. Pracovne ich nazvime *konštanty*. Tieto viažu na seba normatívny, resp. kodifikačný potenciál a v ústnom dorozumievaní sa realizujú na komunikačne stálejších okrajoch. Súbežne s nimi sa v priamej komunikácii obnažujú variantné, „nehotové“, synchrónne aktívnejšie tendencie s miestom v centre komunikačnej sféry. Vyhraďme pre ne pomenovanie *premenné*. Táto skupina si stále nástojčivejšie

hľadá miesto na všeobecnejšie uplatnenie, t. j. aj mimo ústneho dorozumievania. Povedané zhrňujúco: zdanlivo sa tváriaci paradox

STRED (centrum)	–	OKRAJ (periféria)
▼▼		▼▼
PREMENNÉ	–	KONŠTANTY

vzniká ako výsledok súhry nezriedka protirečivých vzťahov na osi jazyk/reč – komunikácia, t. j. užší verzus širší prístup. Pri takomto poňatí problematiky sa na využitie ponúka osvedčené prienikové terminologické inštrumentárium a postupy, ktoré pri výskumoch bezprostrednej komunikácie využívajú prínosnú spoluprácu najbližších vedných disciplín – sociológie, psychológie a jazykovedy.

Zhrňujúco: z teoretickej stránky je nevyhnutné v bádateľských zostavách premyslieť, definovať, usúvzťažniť stavebné vektory a s oporou o ich súbor stanoviť jednoznačnú výskumnú matricu. Jej hlavnými konštituentmi by mali byť hierarchicky usporiadané okolnosti, o ktorých bola reč. Uvádzame ich v akontextovej podobe ako orientátory na určenie vhodného výskumného postupu.

1. Tendencie a trendy

1.1. Spoločenská situácia, komunikačná situácia (KSit), komunikačná udalosť (KU);

1.2. Stálosť (všeobecnosť) – premenlivosť (špecifickosť) KSit/KU;

1.3. Konvergentnosť – divergentnosť determinantov, stredovosť – okrajovosť KSit;

1.4. (Individuálne) postoje a (spoločenské/skupinové) hodnoty = stanovenie prototypového hodnotiaceho štandardu;

1.5. Komunikačné etalóny.

2. Bádateľ – respondent a výskumná metodika

2.1. Sociometrické mapy – vek v generačnom zmysle, vzdelanie, sociálne zaradenie, regionálny/sociálny pôvod, komunikačná pohotovosť explorátora a respondenta;

2.2. Získavanie a spracúvanie textových vzoriek – selekcia – hierachizácia – analýza – komparácia;

2.3. Paradox pozorovateľa a jeho zjemnenie prostredníctvom metodického obratu (skrytý vz odkrytý mikrofón, anketa);

2.4. Etické otázky výskumu.

3. Textový súbor

3.1. Spoločná téma vz tematické spektrum;

3.2. Monológ – riadený dialóg;

3.3. Primárna – sekundárna ústnosť (hovorenosť);

3.4. Kód/y – ich dôležitosť, spolupôsobenie.

4. „Hovorová slovenčina“ (?)

1.4. Hovorená podoba jazyka v meste ako metodologický odkaz a výzva

Leitmotív, zámery a inšpirácie týchto úvah podmieňuje niekoľko okolností. Čelnú pozíciu zaberá prepojenie s ústrednou tematikou medzinárodného vedeckého podujatia. V jednotlivých pokračovaniach seriálu banskobystrických konferencií o komunikácii je téma tradične aktualizovaná ako výzva na sledovanie bipolárnych, dynamicky prepojených kategórií. Vlastným predmetom štúdie sa v tomto zmysle stáva kontrastívny metodologický pohľad na bezprostredné ústne jazykové prejavy, uplatňujúce sa v mestských a priľahlých vidieckych sociokomunikačných podmienkach. V jadre sa teda nachádza stratifikovaný komunikačný útvar, ktorý sa popri odraze osobitostí svojho prostredia (Banská Bystrica na prelome 80. a 90. rokov 20. storočia) netajil ambíciami zovšeobecňovať jazykovo-komunikačné podmienky spontánnych komunikačných aktov.

V naznačených súvislostiach popri modeli komunikačného útvaru svojho času zaujalo pozornosť i jeho pomenovanie *hovorená podoba slovenčiny v meste* (HPSM; Patráš, 1990). Dostalo sa aj do pojmového inštrumentária príbuzných, súbežných či nadväzujúcich prác. V odbornom kontexte sa aspoň synonymicky uplatňuje dodnes (pozri napr. Kralčák, 2008a; Urbancová, 2007; Luptáková, 2009). Jeho silnými stránkami popri priamej nadväznosti na združené pomenovanie zo 60. rokov *hovorená podoba spisovnej slovenčiny* sú styčné body so stratifikačnými modelmi národného jazyka. V neposlednom rade totiž poukazuje na vždy osobité usporiadanie a využitie participujúcich variet, závisiacich od mimoverbálnych dorozumievacích podmienok. Sprievodnou pohnútkou je preto po odstupe dvoch desaťročí zvážiť, príp. prehodnotiť výpovednú silu modelu s pomenovaním a využitie ich metodologického potenciálu pri ďalších výskumoch svojho druhu.

V 80. rokoch pod vplyvom „parolizácie“ jazykovedy a vzrastu interdisciplinárne koncipovaných bádaní sa uskutočnili ďalšie výskumy hovorenej/ústnej podoby komunikácie. Hoci nešlo o inštitucionálne vystúpenia, dosiahli sa presvedčivé, vedecky zaujímavé výsledky. Nateraz ostatné reflexie na uvádzanú etapu a jej význam nájdeme v jubilejnom zborníku na počesť S. Ondrejoviča *Jazyk a jazykoveda v pohybe* (2008).

Na plodné výskumné obdobia a neustále pútavú problematiku sa v roku 2006 rozhodla koncepčne nadviazať časť príslušníkov Banskobystrickej sociolingvistickej školy.[1] Programová platforma interdisciplinárne osnovaného projektu bola predstavená na prahu výskumného obdobia (Findra, 2007). Z hľadiska nadväznosti a možnosti porovnávať výsledky pozorovaní na diachrónnej osi je dôležité, že jednou z rešpektovaných metodických zásad pri aktuálnych výskumoch hovorenej komunikácie je rozčlenenenie výskumného areálu na tzv. územné výskumné body. Vo vybraných mestách centrálnej časti Slovenska sa završuje terénny výskum. V spolupráci s respondentmi sú okrem živých komunikátov súbežne získavané aj výpovedne cenné dotazníkové podklady [pozri Patráš, 2012b)]. Jedným z výskumných bodov sa opätovne stala aj Banská Bystrica.

Súhrnne povedané: poslaním štúdie sa stáva kontrastívne poukázanie na stav, úroveň a vývinové zmeny bežnej hovorenej komunikácie (na príklade Banskej Bystrice) v časovom rozpätí dvoch desaťročí. Obraz zjednocuje tieto okolnosti: metodologické zdroje doterajších bádaní svojho druhu, teoretické premisy vedeckého grantového projektu a vyústenie oboch faktorov do niekoľkých námetov na analýzy, interpretácie a zovšeobecnenia. Účel rámujú sociálno-priestorovo podmienené súradnice *spoločenské/všeobecné – individuálne/špecifické* a časovo načrtnutá dvojica *návraty – perspektívy*. Zámer sa mieni naplniť v predstavení ďalších možností na ďalšie spoznanie ústneho dorozumievania vo vymedzenej komunikačnej sfére.

[1] Projekt Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva SR a Slovenskej akadémie vied VEGA č. 1/4713/07 *Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny.* Zodp. riešiteľ J. Findra. Riešiteľské obdobie január 2007 – december 2009.

Súhru uvedených okolností možno znázorniť v schéme č. 1:

Schéma č. 1:

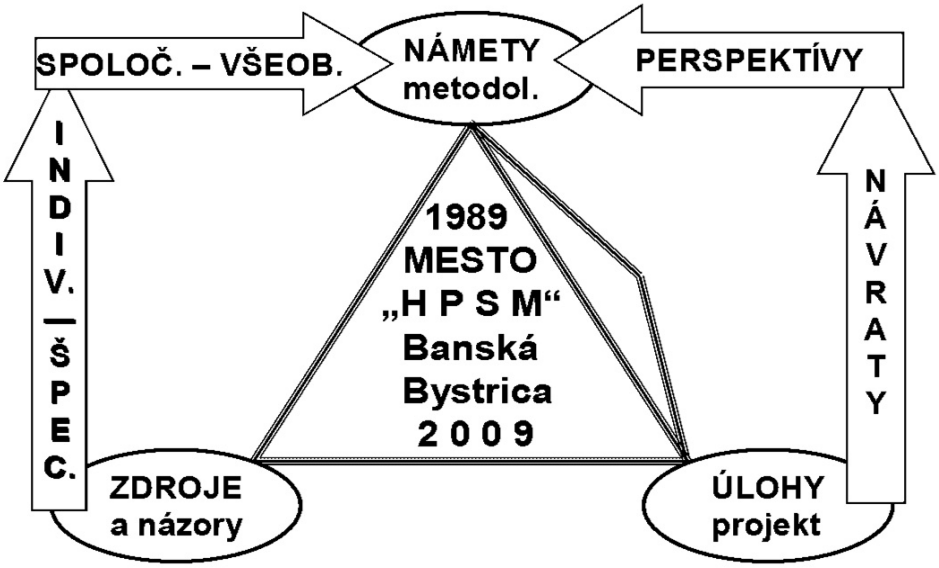

Pri sledovaní cieľa vychádzajme z prvej okolnosti. Zo všeobecnometodologického hľadiska sa výskumy zo 60. rokov kontinuálne opierali o languové štruktúrno-systémové jazykové charakteristiky. Základnou úlohou výskumného programu bolo sledovať napätie medzi spisovnou a nárečovou dorozumievacou formou (útvarom) v tzv. mestskej reči. Na zhodnom metodologickom pozadí sa uskutočňovali výskumy jazyka mesta/„městské mluvy“, príp. „běžně mluveného jazyka“ v českých podmienkach v 70. rokoch a na počiatku ďalšieho desaťročia.

V súvislosti so stratifikačným modelom slovenčiny s oporou o termín-pojem *národný jazyk* podľa J. Horeckého z konca 70. rokov, s rozvojom parolovej lingvistiky a interdisciplinárnych prístupov, sémantizáciou a pragmatizáciou jazykovedy sa vo výskumnom dotyku s tzv. jazykom mesta ocitol text (komunikát, diskurz; konštruktívne združené pomenovanie *obsahovo-pragmatická jednotka* – pomenovanie a pojem pozri Kořenský a kol., 1999). Metodologický posun sa objavil aj v pozorovaniach ústnej komunikácie v slovenských podmienkach. „Stratifikačné skúsenosti“ sa obohacovali o pokusy viacrozmernejšie analyzovať a interpretovať živé komunikáty ako vzťah medzi

výrazovou stránkou bežnej spontánnej komunikácie a sociodemografickými črtami jej nositeľov či používateľov. Presvedčivou základňou dynamického interpretačného prístupu sa stala reč, ponímaná ako proces s jej sociálnym kontextom, a to v komplexnosti a zároveň nehotovosti (aplikáciu medziodborových analytických procedúr pozri Kořenský a kol., 1999). Účinný posun a prínos tak badáme v neodčleňovaní klasických dichotómií *langue – parole*, ale v ich „kriticky tvorivom" prepojení.

K rozhraniu 80. a 90. rokov, t. j. z čias akcelerujúcich interdisciplinárnych bádaní, sa hlási aj výskum hovorenej podoby slovenčiny v Banskej Bystrici (Patráš, 1990). Výstupným počinom sa stala už uvedená dizertačná práca. Nikdy nebola publikovaná tlačou, na jej platforme však boli najmä v rokoch 1990 – 2000 spracované viaceré vedecké štúdie, predstavené doma a v zahraničí[2]. Na všetky počiny jestvuje niekoľko desiatok zaregistrovaných odvolávok.

Hoci nie je obvyklé navracať sa po rokoch k juveníliám, naviac k vlastným raným prácam, ba „návrat k prvému autorskému obdobiu" (1987 – 90) sa môže ponímať ako nepríliš kritické sebaprezentovanie, exkurzy tohto druhu nesledujú podobný cieľ. Mienia sa stať solídnym východiskom na kontrastívne naznačenie stavu bežnej hovorenej komunikácie v zhodnom výskumnom objekte (Banská Bystrica) po generačnom odstupe dvoch desaťročí. Autorovi sa takýto koncept priam ponúka. Ako člen výskumnej zostavy, venujúcej opätovnú pozornosť tzv. jazyku mesta/mestskej reči, pri uzatváraní fázy terénnych výskumov v rámci rozpracovaného vedeckého projektu má naň veľmi vhodnú príležitosť.

Porovnávanie jazykovej situácie v relatívne totožnom výskumnom bode sa ukazuje byť výhodným z viacerých hľadísk. Okrem spoznania aktuálneho stavu v dorozumievaní kontúruje potrebný vedecký pôdorys, vyhovujúci či priam zodpovedajúci požiadavkám moderných interdisciplinárnych bádaní so sociolingvistickou orientáciou.

Metodologickým základom prístupu k analýzam v prvom období bolo uvedomenie si dynamiky medzi pólmi konštantných (modelovosť – gnómickosť) a premenných (spontánnosť – aktualizovanosť) determinantov v rečovej komunikácii obyvateľov mestskej aglomerácie. V uvedených limitoch sa stupňovito radia a aktivizujú dynamizujúce potencie jednotlivých jazykových rovín. V komunikátoch obyvateľov mesta – príslušníkov rozmanitých vekovo,

[2] http://www.juls.savba.sk/slovenski_jazykovedci/1986-1995/Patras,%20Vladimir.html . (Online. Cit. 14-10-2009.)
http://www.juls.savba.sk/slovenski_jazykovedci/1996-2000/Patras,%20Vladimir.html . (Online. Cit. 14-10-2009.)

vzdelanostne, sociálne, profesne a i. vydelených skupín – sa uplatňujú **prirodzene** protirečivé spôsoby **prirodzeného** dorozumievania. Segmentačno-diferenciačné trendy posilňujú stupeň (povedomie) normovanosti v reči; nivelizačno-integračné trendy zasa podporujú variačný potenciál v jazyku (schéma č. 2; pozri Patráš, 1990, s. 256):

Schéma č. 2:

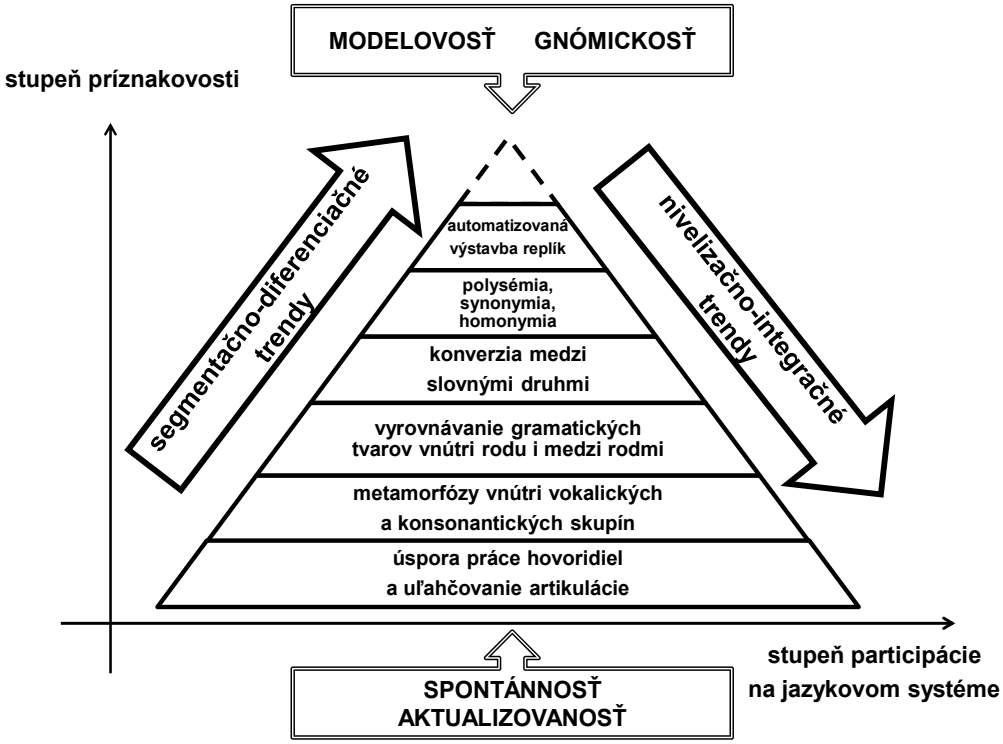

V operatívnom, nikdy nie hotovom vyvažovaní oboch línií sa nachádza jeden z hĺbkových zdrojov vnútornej dynamiky hovorenej podoby slovenčiny v meste, ústiaci do reálneho povedomia o jestvovaní prinajmenšom jej troch komunikačných noriem. Normy sa dominantne aktivizujú na základe generačnej príslušnosti hovoriacich (v sociálnom, nie fyzicko-individuálnom ponímaní; Patráš, 1991). Pravdaže, v prvom výskume sa síce rešpektovali, ale dôkladne nespresňovali vzťahové siete medzi výrazom (výberom, usporiadaním a využitím súčastí rečového inventára *ad hoc*) a sociodemografickými charakteristikami komunikantov. Výsledky úsilia sa zaradili do výskumnej línie, ktorá sa ďalej sledovala ešte do polovice 90. rokov. V slovenskom kontexte

podobne postupovali napr. Slančová – Sokolová, 1994; v českých podmienkach boli podobne ladené programy predstavené v zborníkoch *K diferenciaci současného mluveného jazyka*, 1995; a Bogoczová et al., 2000. Vďačný a prístupný predmet vedeckej pozornosti vo víre čias postupne prevrstvili iné, občas aj atraktívnejšie záujmy. Výskumy bežnej komunikácie tak napriek vypracovanej metodike, priaznivému metodologickému ovzdušiu a zdôrazňovaniu ich potrebnosti utíchli.

K stavu v 80/90. rokoch – od 60. rokov a *pars pro toto* cez priezor dizertácie (Patráš, 1990) – možno kondenzovane uviesť niekoľko hodnotiacich poznámok. Výskumy stavali svoj úspech na precíznosti, metodologickej čistote a nosnosti opozitných kategórií *štruktúra – systém, centrum – periféria, konštanta – premenná*, *invariant – variant, norma – narúšanie normy*, na interpretačnom ukotvení v jazykových rovinách a na značnej jednoodborovosti s oporou v lingvistike. Na základe reálnej komunikačnej praxe bol hodnoverne zistený a predstavený miestny/regionálny úzus. Organizované vybudovanie spoľahlivých textových súborov (audiozáznamov) a ich minuciózny opis sa potvrdili v role presvedčivej argumentačnej základne. Opis pritom ťažil z kontrastu najvýraznejších variet ako odrazu rozdielov medzi mestom a vidiekom. Výsledky avizujú konštituovanie uvoľnenejšieho ústneho dorozumievacieho variantu, obvykle s výraznejším regionálnym diferencovaním – „hovorovej slovenčiny“, resp. štandardnej variety slovenčiny.Vcelku utvárajú priestor na porovnávanie starších a novších bádaní s predpokladom opakovane sa výskumne navracať do už prebádaných lokalít.

Konštatácie sa stali aj ideou a koncepciou na prípravu, uskutočnenie a vyhodnocovanie prebiehajúcich výskumov (k projektu VEGA pozri Findra, 2007; potenciálny referenčný rámec na výskumy Patráš, 2008). Na jednom z hlavných miest aktuálnych pracovných úsilí nespočíva ani tak samotné pomenovanie dorozumievacieho útvaru. Skôr ide o zreteľné identifikovanie jeho súčastí v synchrónnej dynamike a lokalizovanie ich mimoverbálnych zdrojov.

Pri porovnávaní končiacich výskumov so staršími úsiliami vyvstávajú determinanty dvojakého druhu. K vlastným jazykovým (vnútrosystémovým a komunikačným) okolnostiam sa priraďuje vzrastajúca „hovorová“ príznakovosť fonickej a morfologickej roviny, registrovanie a viacúrovňové hodnotenie variantov v ústnom dorozumievaní, rešpektovanie „tlaku“ neverbálnych podmienok a ich schopnosti ovplyvňovať úzus/normu v príslušnej komunikačnej sfére s oporou o sociodemografické mapy respondentov. Všetky znaky pôsobia v dynamických väzbách s rozmanitými konkurenčnými

ambíciami, hierarchickým usporiadaním a najmä ambíciami primerane, bezporuchovo napĺňať komunikačné zámery a ciele hovoriacich. K vonkajším okolnostiam sa radia technologické podmienky. Oproti minulosti sa získavajú výhradne digitalizované audiozáznamy spontánnych komunikátov s transkribovaním reprezentatívnych súčastí podľa dohodnutej kódovej sústavy. Dôležitá je možnosť ich exaktného spracovania v počítačovom prostredí[3] vrátane spolupráce s oddelením Slovenského jazykového korpusu JÚĽŠ SAV v Bratislave, budujúcim Slovenský hovorený korpus[4], a súbežné porovnávanie a overovanie analytických konštatácií s anketovými podkladmi. Na priesečníku uvedených okolností sa ako hlavný, cenný, nie nedosiahnuteľný cieľ ukazuje poznanie synchrónneho stavu a úrovne bežnej komunikácie vo vymedzených prostrediach a lokalitách s jej dynamickým stratifikačným potenciálom.

Navráťme sa prostredníctvom schémy č. 3 (pozri Patráš, 1990, s. 32) ku konglomerátnemu modelu hovorenej podoby slovenčiny v meste a do času jeho vytvorenia. Na potvrdenie zmyslu a poslania štúdie je potrebné porovnať hlavné sociokomunikačné črty a trendy, ktoré sa v komunikačnej sfére každodenného života obyvateľov konkrétneho mesta ukazujú ako synchrónne príznakové.

[3] Voľne prístupné webové programy, napr. *Speech Filing System* – http://www.phon.ucl.ac.uk/resource/sfs alebo *Praat: Doing Phonetics by Computer* – http://www.fon.hum.uva.nl/praat . (Online. Cit. oba 17-10-2009.)
[4] http://korpus.juls.savba.sk; https://data.juls.savba.sk/oral . (Online. Cit. 24-10-2009.)

Schéma č. 3:

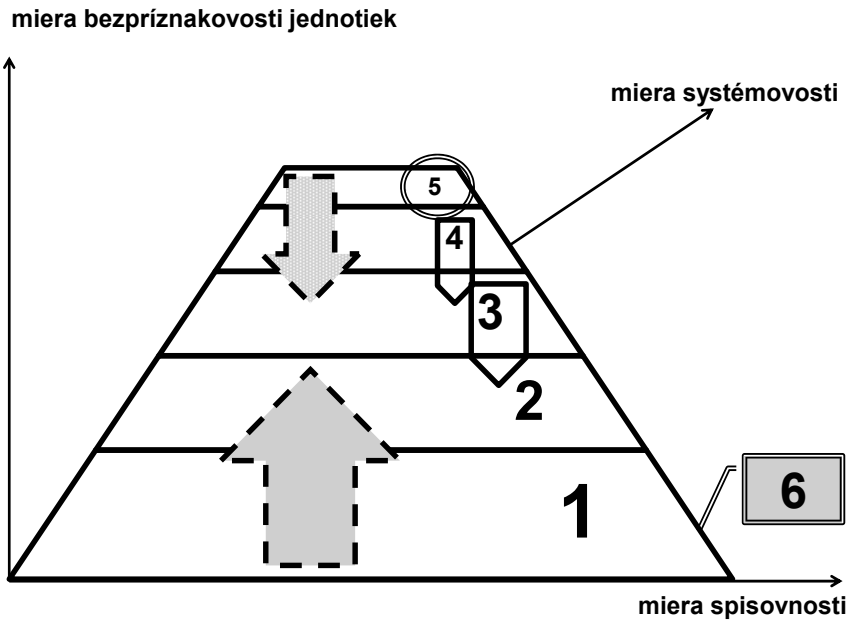

Štruktúra modelu HPSM:

1 ← ústna podoba spisovnej (kodifikovanej) slovenčiny,

2 ← hovorená podoba spisovnej slovenčiny (formujúca sa „hovorová slovenčina“),

3 ← dialekty (polodialekt, regionálny dialekt, interdialekt) a sociolekty,

4 ← čeština a zložky iných jazykových systémov (maďarčina, nemčina, ruština, angličtina, ..., jidiš, rómsky jazyk),

5 ← idiolekty,

6 ← **hovorená podoba slovenčiny v meste** (HPSM).

Po vstupných analýzach[5] sa ukazuje, že oproti stavu v 80. – 90. rokoch sa po 20 rokoch v hovorenej komunikácii v Banskej Bystrici funkčne posilňuje ústna prestížna spisovná varieta národného jazyka (úroveň **1**, tzv. školská slovenčina, a **2**). Tento poznatok je výraznejší v spoločenstvách strednej a staršej generácie hovoriacich, teda komunikantov nad 41 rokov, a to už bez

[5] Predmetom na prvotné zistenia sa stal súbor digitalizovaných audiozáznamov s celkovým rozsahom (bez vyfiltrovania nepoužiteľných pasáží) 300 minút a 81 vyplnených anketových zostáv. Výskumné podklady pochádzajú z obdobia september 2008 – júl 2009.

priveľkých rozdielov vo vzdelanostnom zázemí. Vzrast miery dôležitosti a zástoja spisovnosti v HPSM na obmedzenej ploche tejto štúdie nateraz kondenzovane odôvodnime v prieniku niektorých vonkajších (extralingválnych) okolností.

Na hlavnej pozícii sa ocitajú reflexy solídnej úrovne vzdelávania v slovenčine ako materinskom jazyku v časoch, keď jeho nositelia/používatelia z „mestotvornej" skupiny podliehali pravidelnej školskej dochádzke na základnom a strednom stupni.

Ako druhý iniciátor expanzie pásma spisovnosti (hovorenosti, hovorovosti) sa ukazuje rozmach mediálnej komunikačnej sféry s jej trendmi a ráznym vrastaním do verejného i osobného života prostredníctvom tzv. nových médií. V dôsledku toho sa priam pred našimi očami a s naším pričinením reprofilujú hranice ústnosti (bližšie pozri Patráš, 2009). Uvedená sociodemografická skupina komunikantov spravidla pozná a využíva aj miestny komunikačný úzus vrátane tradičného nárečia. Uvedomuje si však vzťah medzi pólmi *oficiálnosť – polo-/neoficiálnosť* komunikačnej situácie a podľa komunikačných potrieb účelne prechádza do zodpovedajúcej variety. Mieša, resp. strieda kódy podľa aktuálnych neverbálnych podmienok a požiadaviek.

Markantnejšie „mestské" javy sa obmedzujú na segmentálnu a intonačnú rovinu. Prirodzene, presahujú do niektorých syntaktických štruktúr, najmä do súvetí a súvetných komplexov. Slovná zásoba sa popri znižovaní zástoja tradičných nárečí stále viac nasycuje sociolektmi, najmä profesionalizmami a slangizmami vrátane makaronizovaných inojazykových komponentov.

Trend zosubjektívňovania, verbálneho expresivizovania, „zhovorňovania" komunikácie smerom k mladším vekovým skupinám sa zrýchľuje. Časť tzv. školskej generácie (15 – 21-roční komunikanti) už nezriedka nerozlišuje (nevie – nemôže – nemieni – odmieta vnímať?) vertikálne, t. j. sociokomunikačné úrovne medzi účastníkmi komunikačných aktov. Aj v interakciách mimo pásma neoficiálnosti sa pokúša uplatňovať uvoľnený, žoviálny, pritom generačne unifikovaný spôsob výstavby komunikátov. Tu je namieste ako podporný argument inšpiratívna, postojovo motivovaná myšlienka, ktorá sa viaže k uvoľnenosti prejavu. Ak hovoriaci nekomunikujú v súlade s kodifikáciou, nemusí to ešte nevyhnutne znamenať, že nevedia, ako hovoria. Môžu používať kód, ktorý považujú za spisovný; norma ich vyjadrovania sa teda môže líšiť od kodifikovanej normy (Chromý, 2009, s. 254).

Ukazuje sa, že pričinením synergických efektov sa po generačnom posune upravujú aj podiely jednotlivých vrstiev v mestskom komunikačnom

konglomeráte. Ostatne, koncept z 90. rokov s týmto trendom počítal (pozri schému č. **2**). Dnes však už nie je celkom namieste uvažovať o expanzívnych idiolektoch (úroveň **5**). Zmenšuje sa totiž ich akčný rádius, zapríčinený posilňovaním iných úrovní. Idiolekty sa aj pôsobením médií krátkodobo aktivizovali v časoch spoločenských zmien na pomedzí 80. a 90. rokov; dnes už ide o okrajové záležitosti. Ako reálnejšia sa ukazuje byť aj zmena horizontálnej orientácie inojazykových komponentov (úroveň **4**) na vertikálnu, prierezovú rovinu, zasahujúcu všetky zúčastnené úrovne. Do konglomerátneho modelu na vyprázdňované miesta by hypoteticky mohla vstúpiť ďalšia varieta; pracovne ju nazvime „e-slovenčina“.

Pravdaže, analýzy a argumentácie sa postupne spresňujú, a tak si nárokujú na zvyšovanie svojej výpovednej hodnoty. Skromnou ambíciou (nielen, ale aj) tohto príspevku je na konkrétnom príklade potvrdiť náhľad o potrebe hľadať a nachádzať princípy procedurálne poňatej, komplexnej teórie predpokladov rečovej činnosti na základe stále platných teorém klasickej štruktúrnej lingvistiky, všeobecnej teórie systémov, kybernetiky, logicko-matematických aparátov a filozofie (Kořenský, 1998a, 2008). Doplňme, že takto môže obhájiť svoje výsadné postavenie v systéme vied aj samotná jazykoveda. V posilňovaní či vystužovaní nadobudnutých poznatkov interdisciplinárnymi a explanačnými prístupmi spočíva metodologický odkaz minulých a výzva dnešných a budúcich výskumov bežnej hovorenej komunikácie.

1.5. Sociolingvistické výskumy bezprostrednej komunikácie a dynamika pojmu *ústnosť*

Ústne – hovorené, rečové, bezprostredné, priame, spontánne, nepripravené, dialogické, akusticko-auditívne a podobne synonymicky nazývané – dorozumievanie sa temer axiomaticky poníma ako vývinovo starší a praxou overený, pritom tvárny a premenlivý spôsob komunikačných interakcií v ľudských spoločenstvách. Svojou dlhotrvajúcou výhradnosťou zreteľne prevládalo nad neskoršími, resp. súbežne vznikajúcimi, rozvíjanými a uplatňovanými vyjadrovacími módmi.

Objav a nástup vizualizovaných spôsobov – piktografickými a ideografickými znakmi a sústavami počínajúc, fonetickými abecednými kódmi pokračujúc a kombinovanými (integrovanými) znakovými komplexmi nateraz končiac – spestril možnosti a existenčné uplatnenie ústneho dorozumievania. Zároveň sa však zmenil akčný rádius a znáročnili podmienky na skúmanie parametra ústnosti. Zrod, rozmach a predovšetkým zmasovenie textových dokumentov (podnetne o nich uvažuje Cejpek, 1998), ktoré v ostatnom poltisícročí rozvinuli nepriamu sociálnu komunikáciu najmä od 19. storočia, pritom nepoprel vývinovo-typologicky staršiu ústnu podobu ľudských interakcií. Ústnosť sa totiž prepracovala do kontrastívneho – partnerského, komplementárneho, nezriedka aj supletívneho a závislého – postavenia k obligatórnejšej, hodnotovo nadsadzovanej až ritualizovanej písanosti (písomnosti, resp. tlačenosti).

Vlastnosť ústnosti (hovorenosti) ako zásadný výstavbový konštituent časti ľudskej komunikácie je trvalým a príťažlivým, pritom náročným predmetom širokého spektra vedných disciplín, smerov a prúdov. Situačnosť, deiktickosť, ekonomickosť, nehotovosť, efemérnosť, amorfnosť, intenčnosť, citlivosť na fyzikálne podmienky prostredia v priamych komunikačných aktoch a značné vynakladané úsilie účastníkov pri dosahovaní komunikačných zámerov a cieľov si obvykle a oprávnene vyžaduje vrstvené, prienikové, resp. integrované výskumné prístupy k ústnosti.

Výrazný vstup multi- a interdisciplinarity do sústredeného objasňovania problematiky ústnych komunikačných stykov bol v globálnom rozmere

zaznamenaný na počiatku 60. rokov minulého storočia v ére pragmatického obratu. Všeobecné umiestnenie slovenských sociolingvistických bádaní zo 60. rokov v uvedenej výskumnej paradigme okrem iných nadhľadovo približuje S. Ondrejovič (Ondrejovič, 2007). Metodologicko-metodické osobitosti vlastných sociolingvistických pozorovaní so zameraním na spontánnu komunikáciu a mestské prostredia v kontrastívnom slovensko-poľskom vymedzení predstavujeme a usúvzťažňujeme v cykle štúdií, publikovaných v poľských podmienkach (Patráš, 1995; 1996b; 1998a; 1998b; 1999). Syntetické úvahy, prezentované v poľskom prostredí, s posunom náhľadov na stav a premeny ústnosti so záberom do dnešnej spoločenskej a vedeckej paradigmy pozri Patráš, 2005.

Súčasnú „posthistorickú“, „poznatkovú“, „ludickú“ etc. dobu, „epochu *e*-culture“ zasahujú a poznačujú teletechnológie s ich sieťovými aplikáciami a multimediálnymi možnosťami. Patričné komunikačné inter-akcie si vyžadujú faktickú či virtuálnu fyzickú bezprostrednosť účastníkov (personalizáciu až de-anonymizáciu) a interkonektivitu. V stredoeurópskych podmienkach sa implementovanie informačno-komunikačných technológií (IKT) uskutočňuje prinajmenšom od počiatku 90. rokov 20. storočia. Výrazné črty a dôsledky priamych hovorených aktov masívne, nezriedka agresívne vypĺňajú aj priestor, ktorý bol tradične, resp. je ustálene vyhradený vizualizovanej, a teda aj písomnej/tlačenej komunikácii. Trend „zhovorňovania“ stále väčšieho spektra komunikačných sfér a situácií násobia ustavične sa meniace podmienky, možnosti i obmedzenia či priam riziká elektronického komunikačného prostredia. Úlohu katalyzátora v tomto procese zohráva silnejúca masmedializácia spoločenského, skupinového a individuálneho života.

Leitmotív týchto úvah vystužujú dva sústredné okruhy: **1**. naznačenie primeranej a účelnej výskumnej paradigmy, rešpektujúcej dynamické procesy, vzťahy a interferencie medzi ústnou (hovorenou, akusticko-auditívnou) a písanou (tlačenou, grafickou, opticko-vizuálnou) komunikáciou s odrazom v dynamizovaní úzu a re-profilovaní noriem a **2.** možnosti sociolingvistiky pri črtaní podstatných sociokomunikačných vektorov v okruhu ústnosti a sledovaní väzieb a súvislostí medzi nimi.

Vstup do riešenia problematiky synkreticky, vo vzájomnej súvzťažnosti približuje potrebné a vhodné teoreticko-metodologické inšpirácie. Tie vymedzujú predpolie nášho ponímania hovorenosti v synchrónnom chápaní, teda od 90. rokov dodnes. V ohnisku pohľadov sa pritom ocitajú impulzy, ktoré sa v komunikačných situáciách rodia pri strete ústnosti a písanosti v ich nosnom pojmovo-terminologickom uchopení. Už na tomto mieste si trúfame zdôrazniť

a neskôr potvrdiť aktívnejší zástoj ústnosti ako staršieho, pod tlakom elektronického prostredia však adaptovaného, nie odsúvaného či likvidovaného spôsobu dorozumievania. Vcelku simultánne pôsobenie, zároveň útok hovorenosti totiž dnes vyúsťuje do prienikového – hybridného textovo-komunikačného pásma. Zmienené pásmo pričinením frekventovaného využívania pevnie a kvalitatívne zasahuje obe dlhodobo „čisté“, overené dorozumievacie formy. Pri tomto strete registrujeme aj trend „povýšiť“ prienikové uzuálne črty na rigoróznejšiu, t. j. normotvornú platformu. Postrehy, konštatácie a úvahy argumentujeme s oporou v komunikačných sférach a komunikátoch, ktoré v 21. storočí už nie sú odmietavé, ale tolerantné k tomu-ktorému donedávna protiľahlému pólu z dvojice *ústnosť – písanosť*.

Inšpirácie na účinné naplnenie „dvojokruhového“ predsavzatia nachádzame na priesečníku dvoch osí, a to *všeobecné – špecifické* a *sociálne (spoločenské) – individuálne/skupinové*. Pri ich skicovaní vyslovme pracovnú otázku: ktoré vedeckovýskumné areály so svojím teoretickým zázemím a metodologickou výbavou primerane, podnetne umožňujú postrehnúť koexistenciu dvoch overených spôsobov komunikácie a po/môžu poodhaliť samotný výsledok tejto „výhodnej kolízie“? Predpokladajme, že spoluúčinkujúce podnety stmeľuje úzus, t. j. bezprostredná rečovo-komunikačná báza. Úzus v skúmaných podmienkach si nárokuje na normatívne postavenie; odhaliť tieto ambície môže práve sociolingvistika so svojimi dvojpramennými humanoidnými dispozíciami.

Zaplňme vzťahový koncept príslušnými poľami. Neobchádzajme pritom dve podstatné záležitosti: **a)** v jednotlivých modelových kvadrantoch sa vždy uplatňuje bádateľský potenciál jazykovedy, resp. sociolingvistiky a **b)** areály sú aj vo vertikálnom i horizontálnom smere v konvergentnom vzťahu.

I. kvadrant obhospodarujú vedy so všeobecným poslaním vrátane mediológie a s vyústením do kognitívneho priestoru. Z tohto okruhu sa na výskum ústnosti/hovorenosti ako podnetné ukazujú filozofické práce, v jadre ktorých rezonuje vzťah *langue – parole* s nadsadzovaním parolovej úrovne dorozumievania (Derrida, 1993), diela z okruhu teórie systémov a sociálnych sietí (Barabási, 2006), kulturologicky modifikované teórie komunikácie a informácie (Janićijević, 2000), porovnávacie interpretácie „postmodernej mediálnej krajiny“ (Hallin – Mancini, 2008) a komunikológia s akcentom na teóriu diskurzu (Flusser, 2002). Prirodzene, všeobecnolingvistickú líniu trasujú širšie sociokultúrne a vývinovo vystužené práce (z poľských podmienok podnetne Ożóg, 2001) a kognitívno-lingvisticky vybudované príspevky (Dolník, 2005).

II. kvadrant impulzov zastupujú lexikografické práce, ktorých zásobáreň predstavujú inventáre s domicilom v bezprostrednom ústnom styku. Pravdaže, potrebnú výpovednú hodnotu okrem samotného súboru slov vnášajú do zmienenej slovníkovej produkcie aj ich úvodné štúdie. Výberovo uveďme slovníky z poľských podmienok (Anusiewicz – Skawiński, 1996; Grochowski, 1995) a chorvátskeho kontextu (Sabljak, 2001). S ohľadom na slovenské podmienky nemožno obísť vážny lexikografický projekt slovenskej jazykovedy, ktorý popri písomnosti a spisovnosti rehabilituje hovorenú komunikáciu a jej prejavy (*Slovník súčasného slovenského jazyka*, 2006 a nasl.).

III. kvadrant podnetov pokrýva metodologicko-metodicky nosná, zväčša zborníková produkcia s hodnotením hovorenosti počas ostatných štyroch desaťročí a so sústredením pozornosti na analýzu dialógu, textu a diskurzu (*Dialogue Analysis and the Mass Media*, 1999; *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny*, 2007; *Regulacyjna funkcja tekstów*, 2000; *Słowo i czas*, 1998; *Współczesne analizy dyskursu*, 2005). Nemožno obísť zásadné lingvistické diela sovietskeho obdobia, ktoré venujú pozornosť hovorenej reči (Zemskaja, 1987; *Gorodskoje prostorečie. Problemy izučenija*, 1984). Samozrejme, silné a presvedčivé interdisciplinárne podnety nachádzame v cykle vedeckých zborníkov z doteraz deviatich banskobystrických sociolingvistických konferencií, koncepčne budovanom od roku 1991.

IV. kvadrant s aktivizovaním sociolingvistiky v užšom zmysle predstavuje plochu, na ktorej sa môže úspešne obnažiť tendovanie na línii úzus – norma a potvrdiť či vyvrátiť normatívne sklony ústnych komunikátov, prameniace z kontrastu medzi ústnou a písanou podobou dorozumievania. Uvedený kvadrant umožňuje tvarovať plastické povedomie o norme/normách ústneho dorozumievania a najmä vzrastajúce a upevňujúce sa normatívne úsilia textov-komunikátov, hlásiacich sa k prienikovej, tzv. zmiešanej komunikácii. Z tohto okruhu sa ako nadčasové zistenia preukazujú najmä práce s reflexom hovorovosti a hovorového štýlu (Bosák, 1989), dialógu v slovanskom vymedzení (Hoffmannová, 2003) a predovšetkým jedno z prvých programových riešení vzťahu parametrov písanosti a ústnosti na medzinárodnej úrovni v *post*-ére (*Writing vs Speaking*, 1994).

Uvádzané zdroje a trajektórie ústneho (hovoreného) úzu, rozloženie východísk, ich analyticko-interpretačný potenciál, vyčlenený priestor na syntézy a možnosti na primerané zovšeobecnenia znázornime v pracovnom štruktúrovaní (pozri **obrázok 1**).

Obrázok 1:

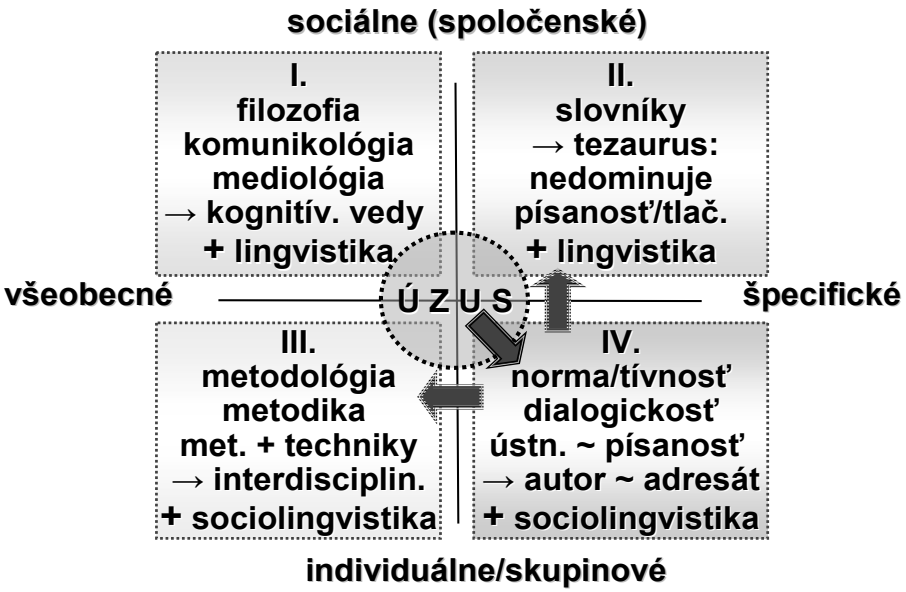

V grafickom predstavení podnetov je nevyhnutné upozorniť na procedurálne správanie úzu, ktorý sme umiestnili do ohniska motivického konštruktu. Ide o sledovanie jeho **a)** vývinu: pohyb, presun od priesečníka do IV. kvadrantu sa uskutočňuje v dôsledku permanentného zoskupovania niektorých sociokomunikačných vektorov; z nich vládnu najmä neverbálne dvojice *ústnosť – písanosť* a *autor – adresát*, a **b)** možného posunu do normatívneho štádia pri vzájomnom prispôsobovaní sa parametrov ústnosti – písanosti. Hovorený úzus totiž ašpiruje na získanie normatívnych charakteristík, aby bol schopný pohotovo zabezpečovať potreby zmiešaného (hybridného, mixovaného, integrovaného) – v chápaní J. Labochovej „zapísaného“ (Labocha, 2004) – textu.

Z konštatácie na konci predchádzajúceho odseku vyplývajú dva pracovné závery.

1. prestížne uzuálne charakteristiky sa vstupom do IV. kvadrantu prihlásia najprv k špecifickým – individuálnym/skupinovým normotvorným determinantom, a

2. po otestovaní normatívnej úspešnosti a uhniezdení ovplyvňujú nielen metodologicko-metodický skelet a jazykový inventár zmiešaných komunikátov, ale súbežne zasahujú aj obe participujúce, „číre“ prostredia ústnych aj

písaných/tlačených textov. Netreba dodávať, že na zodpovedné registrovanie, vedecké ohraničenie a výpovedne hodnotné interpretovanie tohto stavu s výrazným jazykovedným rozmerom má vhodné predpoklady práve sociolingvistika ako integratívna veda.

Ako sa teda preukazuje aktuálna, synchrónne dynamická komunikačná paradigma, jedna z nosných komunikačných platforiem v dnešných komunikátoch? Už bolo naznačené trendové „zhovorňovanie" aj donedávna kánonizovaných komunikačných sfér a situácií. Abstraktný modelový pôdorys paradigmy poznačujú zreteľné dôsledky nateraz nevyváženej konkurencie dvoch dorozumievacích foriem. Prejavujú sa pribúdaním hybridných komunikátov so simultánne prítomnými vlastnosťami ústnosti aj písanosti. Pripomeňme, že ako jedna z vplyvných príčin sa preukazuje masmedializácia života a elektronizácia mediálneho diskurzu v spoločenskom a zároveň individuálnom zmysle. Z naznačených podmienok sformujme čitateľný zväzok sociokomunikačno-kulturologicko-mediologicky podmienených charakteristík. Tie umožnia primerane interpretovať a zovšeobecniť sledovanú komunikačnú paradigmu.

V 90. rokoch minulého storočia v rýchlom tempe spoločenských zmien a zlomov sa roztvára aj pole „fenoménu *e*-" (k uvedenému pojmu pozri aj Patráš, 2009, s. 5 a nasl.). S nástupom tzv. nových médií sa zvyšuje intenčnosť, teda zameriavanie mediálnych produktov na adresáta – príslušníka publika v mediologickom vymedzení. Jeho pripútavanie k štruktúrovane diferencovanému príjmu časti mediálnej produkcie sa uskutočňuje aj prispením zábavno-relaxačných krokov (infotainment), stupňovaním emocionálnosti a ďalšími strednoprúdovými (mainstreamovými) taktikami. Naznačené komunikačné postupy sa odrážajú v kondenzovaní času a ustavičnom rozpínaní vnímaného priestoru, v efemérnom zmenšovaní proxemiky medzi komunikačnými partnermi a v značnom zdialogizovaní spoločenského a skupinového diskurzu. Prirodzene, spoluúčasť a dôležitosť ústnosti (hovorenosti, orálnosti) pritom vzrastá. Uvedené konštituenty podporuje aj pružná sústava informačno-komunikačných technológií (IKT). Väčšina z nich je vybavená intermediálnym potenciálom, asi tak, ako najstaršie komplexné médium – ľudské telo. Pod vplyv či priam do zajatia IKT sa človek preto dostáva zväčša prirodzene, intuitívne, spotrebiteľsky, obvykle bez osobitnej sociokomunikačnej prípravy.

Ústnosť sa stáva kľúčovým výstavbovým komponentom rozširujúceho sa počtu komunikačných sfér. Tie prijímajú viacero dvojznačných čŕt a vedno podporujú utváranie hybridných komunikátov. Uveďme niekoľko najpríznakovejších vlastností: bezprostrednosť ^ („zároveň", konjunkcia)

sprostredkovanosť kontaktov, priamy ^ nepriamy kontakt; prítomnosť ^ neprítomnosť participantov kontaktu; simultánnosť ^ substitúcia viacerých kódových sústav. Kolokvializácia komunikovania sa stáva bežným prostriedkom v typologicky nesúrodých rečových aktoch (oznamovanie, argumentovanie, varovanie, inštruovanie, ..., hra, manipulovanie a pod.), teda i tam, kde príznakové podporovanie ústnosti nie je namieste.

Ako argument na podporu náhľadu o vznikaní osobitej paradigmy uveďme niekoľko ukážok z novinárskej denníkovej sféry. V internetovom prostredí inherentne vybavenom vlastnosťou písanosti (text sa kóduje na klávesnici a je publikovaný, prezentovaný vizuálne, „na skle“) vstupujú do textových produktov bez priveľkých rozpakov zreteľné jazykovo-komunikačné prejavy ústnosti. Sklony prvotne **upútať** a až druhotne (možnože) zabezpečovať požadované funkcie – informatívnu, persuazívnu funkciu, agendu setting a pod. – sa prejavujú na hĺbkovej a povrchovej úrovni samotného textu. Dôsledky vnímame napr. vo výbere slovnej zásoby s vlastnosťou ústnosti/hovorenosti. Deje sa tak v titulkoch a tele správy vrátane lexikalizovaných frazém, v nezhodnosti gramatických väzieb, nenáležitom slovoslede a príznakovom aktuálnom členení výpovede.

Príklady

ŽIVILI SA CESTOVNÝMI LÍSTKAMI. ODCESTOVALI **DO BASY**
Sériu 31 vlámaní do automatov s cestovnými lístkami a hmotné škody vo výške 135-tisíc eur má na svedomí štvorica Rumunov, zadržaných v novembri v Dolnom Rakúsku. […]
http://dnes.atlas.sk/eu_a_europa/731525/zivili-sa-cestovnymi-listkami.-odcestovali-do-basy (Online. Cit. 23. 02. 2011.)

DEUTSCHE TELEKOM **TO V USA ZABALIL**,
KONKURENTI MU BRALI ZÁKAZNÍKOV
Materskej firme Slovak Telekomu sa nedarilo na silnom americkom trhu, podnikanie tam preto ukončil.
[…]
Správna rada Telekomu rozhodla, že **dcéru T-Mobile USA** predá za 39 miliárd dolárov koncernu AT&T, ktorý je v sektore krajiny jednotkou.
[…]

Americká dcéra Telekomu mala na celkových výnosoch koncernu podiel 25 % a vytvárala mu 20 % prevádzkového zisku. Súčasne z vyše 250.000 pracovníkov stratí asi 15 %.
[…]
http://ekonomika.sme.sk/c/5816216/deutsche-telekom-to-v-usa-zabalil-konkurenti-mu-brali-zakaznikov.html (Online. Cit. 23. 03. 2011.)

NA **BENZÍNKE** LÚPIL 20-ROČNÝ JOZEF.
POLICAJTI HO ZASTRELILI
Policajti pri úteku samopalom zastrelili počas prestrelky lupiča **z benzínky**. Podľa informácií agentúry SITA išlo o 20-ročného Jozefa z Hlohovca. […]
http://trnava.sme.sk/c/5815159/na-benzinke-lupil-20-rocny-jozef-policajti-ho-zastrelili.html (Online. Cit. 21. 03. 2011.)

NA **ČAKAČKÁCH** NEMOCNÍC JE DESAŤTISÍC ĽUDÍ
Okolo desaťtisíc ľudí čaká na zákroky na čakacích listinách.
http://ekonomika.sme.sk/c/5914726/na-cakackach-nemocnic-je-desattisic-ludi.html (Online. Cit. 11. 04. 2011.)

Protirečivý trend potvrdzujú nie ojedinelé prípady, keď pod vplyvom písanej (oficiálnej) komunikácie sa do médiovaných textov s reglementovaným parametrom ústnosti dôsledne zaraďujú petrifikované súčasti, obvykle s administratívno-právnym podložím. V takomto uchopení však dominuje úsilie posilniť presnosť a faktografickosť výpovede presným **citovaním**, príp. parafrázovaním:

VTRHOL DO KAVIARNE A NAPADOL ČAŠNÍČKU
Do bratislavskej internetovej kaviarne vtrhol ozbrojený mladík. Napadol čašníčku a odniesol si 500 eur a drahý mobil!
K prepadu došlo 20. mája 2011 na Vajnorskej ulici v Bratislave. Už obvinený 24-ročný muž vzal okrem tržby aj mobil v hodnote sto eur. Ten patril pracovníčke kaviarne.
Napadnutá čašníčka sa zo zranení liečila dva týždne. **Mladíkovi hrozí po dokázaní viny trest na sedem až dvanásť rokov,** informoval bratislavský policajný hovorca František Peczár.
http://www.pluska.sk/slovensko/krimi/vtrhol-do-kaviarne-napadol-casnicku.html . (Online. Cit. 07. 06. 2011.)

Presvedčivým príkladom na zmiešanú komunikáciu je napr. pseudoreálny dialóg – čet, plniaci najmä fatickú funkciu. Četový komunikát totiž zjednocuje vlastnosti a poslanie oboch vyhranených komunikačných podôb. Tie paralelne umocňujú výrazové stvárnenie komunikačnej udalosti. Na výsledku sa úspešne spoluzúčastňuje elektronicky podmienené médium, ktoré vcelku pohodlne umožňuje krížiť vlastnosti. [Objasňovať spoluprácu komunikačných faktorov na ukážke na tomto mieste netreba; aj preto ju predstavujeme ako pôvodinu so zachovaním všetkých výsadných konštituentov svojho úzu/normy.]

<mimka> *Ahoy*
<vysoky> ☺
<mimka> *ako sa máš?*
<vysoky> *vyborne. ty? prazninujes?*
<mimka> *Jasné wed tak sa to má a ty?*
<vysoky> *komu ako. ja nemam prazdniny.*
<mimka> *Takže pracuješ?Kolko máš*
<vysoky> *co...coho kolko mam ?*
<mimka> *rokov ja 16 a ty?*
<vysoky> *ahaaa, ja trosku viac. 24.*
<mimka> *waw neviem čím to je s každým s ktorím si píšem má 24???*
<vysoky> *to je asi nahoda. asi pritahujes 24-karov* […]
http://pokec.azet.sk (Online. Cit. 07. 06. 2011.)

S oporou o dosiaľ predstavené premisy, vzťahovo-teoretické úvahy, príklady, zistenia a poznámky predstavme naše nadhľadové, zovšeobecnené videnie vzťahu *ústnosť* (hovorenosť) – *písanosť* (tlačenosť) s uplatnením v súčasnej komunikačnej paradigme a s náčrtom jeho perspektív.

Obe sledované dorozumievacie podoby sú vývinovo a synchrónne kompetentné pokrývať všetky komunikačné potreby na línii *úzus – norma/normy – kodifikácia*. S ohľadom na znalosť ich normatívneho potenciálu je namieste zdôrazniť známy fakt. Precíznejší opis noriem, vyšší stupeň ich záväznosti a silnejšia predurčenosť plniť kodifikačné poslanie spočíva v oblasti písaných/tlačených textov s výrazným aktivizovaním alfabetického kódu. [Pravdaže, konštatáciu nemožno plošne vzťahovať na vizualizované texty v zovšeobecnenom zmysle, napr. titulné stránky časopisov, plagáty, textové kondenzáty – tabuľky, grafy, schémy a pod. – a multimediálne komunikáty. Kondenzované texty hĺbkovo počítajú s multiplikovaním neverbálnych kódov.]

Je vhodné tiež poznamenať, že aktuálna, nezriedka agresívna normatívna výbava ústne pripravovaných a šírených komunikátov (nielen, ale aj pod vplyvom vlastností elektronicky podmieneného a médiovaného prostredia) expanduje do písomnej sféry a stále ostrejšie ovplyvňuje ich podstatu a výraz. Aj vybrané ukážky nasvedčujú, že časť písomnej komunikácie nezriedka penetrujú normy ústneho dorozumievania. Ústnosť vstupuje do pracovného pásma vývinovo mladšej písanosti, zasahuje príslušné normy a kríži ich podstatu prvkami, prostriedkami a postupmi svojho normatívneho podložia.

Ak sa stotožníme s názorom o atakovaní prostredia písanosti/tlačenosti ústnosťou/hovorenosťou, analyzovaním situácie v reálnom komunikovaní, napr. na osi elektronicky determinovaných komunikátov novinová správa – čet, dospejeme k zaujímavému poznatku. Ani podoba (forma) komunikácie, ktorú zasahujú a ovplyvňujú vlastnosti jej expanzívnejšieho protipólu či súbežca, už neostáva v pasívnom, resp. v priam submisívnom rozpoložení.

Porovnajme dve vzorky – novinovú správu v internetovom periodiku presiaknutú ústnosťou a četový prejav, ktorý vo všetkých fázach textotvorného algoritmu ovplyvňuje viditeľná linearita písanosti. Môžeme vysledovať prinajmenšom dve línie. **1.** Četový komunikát pod tlakom ústnosti, spontánnosti, virtuálnej bezprostrednosti, okamihovej reakcie v počítačovom prostredí, personalizácie, napĺňania fatickej funkcie atď. prvoplánovo nesie zreteľné črty orálneho kódu. Pričinením počítačovej klávesnice a fixovaním textu na obrazovke sa však hlási k písaným/tlačeným, akýmsi „napísmenkovaným“ prejavom. Četový produkt v naznačenom móde prijíma, dekóduje a interpretuje aj komunikačný partner. **2.** Novinová správa pripravovaná a šírená v internetovom prostredí vcelku využíva retrográdne usporiadanie dvojice. Vyvíja sa a svoj kompozičný a výrazový profil nadobúda posúvaním od písanosti k ústnosti.

Je dôležité si uvedomiť, že pri tomto spolužití sa preskupuje, prehodnocuje aj uzuálny inventár a normotvorné schopnosti. Ako výsledok tohto spolujestvovania a vplyvov sa jeden i druhý textový reprezentant prispôsobuje svojmu náprotivku. Je dôležité, že oba sú ochotné integrovať stavebné postupy a výrazové prostriedky oboch podôb. Čet ako zástupca množiny elektronicky podmienených komunikátov – vôbec nie paradoxne – podporuje v „kváziústnom“ prostredí normy písaného styku s reflexiami vzťahu ku kodifikovaným pravidlám. Na druhej strane tlačený novinový text „re-formuje“ prinajmenšom uzuálne a čiastočne normatívne stránky ústneho styku. Výsledkom tejto zaujímavej symbiózy je akési neostro kontúrované oscilačné

pole komunikátov. Hybridnosť podnecuje zrod úzu, ale nepodporuje vznik stálejšej normy. Uvádzané príčiny, vplyvy a dôsledky znázorňuje obrázok **2**.

Obrázok 2:

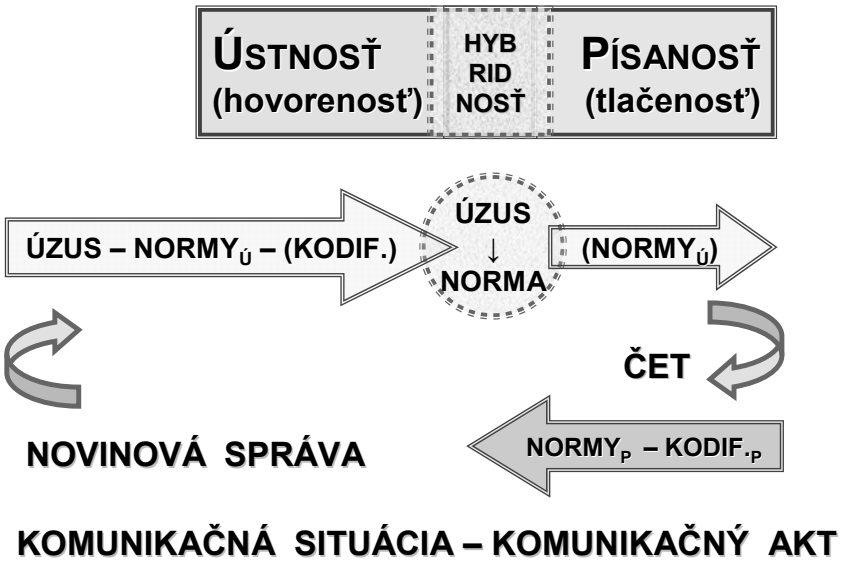

Poznámka k značkám:

Ú ← ústnosť (hovorenosť) vo všeobecno-komunikačnom – motivickom, kompozičnom, výrazovom a sociopragmatickom – vymedzení

P ← písanosť (tlačenosť) vo všeobecno-komunikačnom – motivickom, kompozičnom, výrazovom a sociopragmatickom – vymedzení

Pristúpme k záverečným poznámkam. V „epoche *e*-“ je namieste uvažovať o reálnom, konvergentnom, pritom iba dočasne stabilnom pásme „zapísaných-zhovornených“ („dvojdomých“, „amalgámových“) komunikátov. Pre ne sú charakteristické vyhranené uzuálne vlastnosti a dynamické, nateraz však nevýrazné, vágne normotvorné ašpirácie. Hľadať akési strechové pomenovanie pre skúmané komunikáty je neproduktívny postup. Aj preto v štúdii narábame s niekoľkými synonymami. Ako prínosnejšie sa ukazuje **a)** precízne hľadať a identifikovať ich vektorovo poňaté vlastnosti s dobovým sociokultúrnym podložím, **b)** určiť miesto a účely hybridných textov v tej-ktorej komunikačnej sfére a situácii a **c)** zvážiť možnosti „dvojdomých“ textov ne/podporovať komunikačnú kompetenciu a kultúru vyjadrovania ich aktérov

(autora s adresátom). Neuvažovali by sme však o zrode pevnejších, stálejších komunikačných vzorcov – zmiešaných, hybridných žánrov, a to ani v *e*-prostredí. Vývin totiž môže po čase podporiť rozčesnutie tohto účelového spolužitia, ktoré vyústi do opätovného príklonu skúmaných komunikačných prejavov k overenému archetypu písanosti a/alebo ústnosti. Neskromne sa domnievame, že štúdia primerane podnieti ďalšie úvahy.

Ako teda dnes kompetentne zaobchádzať s termínom-pojmom „ústnosť"? Je zrejmé, že oproti stavu areálovo spoznávanej ústnej/hovorenej komunikácie v reálnych podmienkach spred troch až piatich desaťročí sa oblasť ústnosti/hovorenosti značne rozšírila. Okrem svojho domicilu obsadzuje časť pásma písanosti a v konečnom dôsledku posilnila svoj akčný rádius a všeobecnejší vplyv na dorozumievanie medzi ľuďmi. Pred sociolingvistikou spočívajú ďalšie zaujímavé úlohy, metodologické výzvy a podnetné a zároveň prínosné bádania.

2.

HOVORENÁ KOMUNIKÁCIA
V PARCIÁLNYCH KOMUNIKAČNÝCH SFÉRACH

2.1. Exponovanie komunikačných noriem v hovorenej podobe slovenčiny v meste

Teórie a koncepcie normy možno v podstate rozdeliť do dvoch vzájomne korešpondujúcich množín. Na jednej strane sa uvažuje o systémových normách (napr. Havránek, 1963; Kočiš, 1979; Horecký, 1982 a i.; Hartung, 1977, hovorí o gramaticko-sémantických normách; Chloupek, 1991, pri vymedzení termínu *štruktúrna norma* zdôrazňuje jej odlišnosť od ostatných noriem). Do tejto viac-menej tradičnej skupiny patrí predovšetkým spisovná norma týkajúca sa prestížnej podoby dorozumievania, ktorú možno odhaľovať na jednotlivých jazykových rovinách. Je zrejmé, že i v nespisovných útvaroch (napr. tradičných teritoriálnych dialektoch) možno sledovať normatívne potencie; preto je výhodné operovať s termínom *jazyková norma* (porov. Bosák, 1990).

Druhá skupina (napr. Jedlička, 1982; Kořenský, 1987; Chloupek, 1991 a i.) sa manifestuje na základe pohľadu na normu ako na jazykový parcelát obohatený o sociálnu a komunikačnú stránku dorozumievacieho procesu. Komunikačná, resp. situačná norma sa potom stáva reflexom prieniku a koexistencie jazykových prostriedkov, sociálnych väzieb a komunikačných princípov. Nezanedbateľnou stránkou tejto skupiny noriem je možnosť komplexného odhaľovania dynamických potencií predovšetkým v priamej, bezprostrednej, spontánnej ústnej komunikácii, napr. pri výskume normatívnej stránky hovorenej podoby slovenčiny v meste (ďalej HPSM). Preferovanie viacrozmerného komunikačného pohľadu okrem iného podporuje aj používanie termínu *norma* v množnom čísle. Bežné každodenné dorozumievanie (v tomto príspevku sa zameriavame na normatívny aspekt komunikácie obyvateľov mesta) plurálovú podobu čiastočne revitalizuje. Ako hlavný determinant pôsobí konglomerátny charakter ústnej komunikácie medzi príslušníkmi mestskej society.

Verbálny prejav človeka poukazuje na dva základné momenty: **1.** stupeň a rozvinutosť idiolektu a **2.** vplyv sociálnych prostredí rozličnej kvality a heterogénnosti, ktoré formujú osobnosť počas napĺňania a realizovania sociálnych rol. Značný význam pri budovaní idiolektu pritom nadobúda stupeň medziskupinových a interpersonálnych väzieb spolu so sociodemografickým podložím komunikantov. Katalyzátorom plasticity predovšetkým

bezprostredného spontánneho dorozumievania sa v našich podmienkach od 50. – 60. rokov (obdobie tzv. druhej mestskej revolúcie; porov. Musil, 1967, s. 8) stáva súčasné mesto, ktoré funguje ako „zložitý sociálny systém vyznačujúci sa veľkou hustotou obyvateľstva, ktoré je sociálne veľmi rôznorodé [...] a vytvorilo si sústavu interakcií, charakterizovanú dištanciou v medziosobných vzťahoch, partikulárnosťou sociálnych rol a nepriamymi spôsobmi sociálnej kontroly“ (Musil, 1967, s. 16).

Mestá prílevom imigrantov reprofilujú svoju jazykovo-komunikačnú charakteristiku. K relatívne koncíznej vrstve rodákov a starousadlíkov sa pričleňuje vidiecka komunita a prisťahovalci z iných regiónov, ktorí si okrem špecifických hodnototvorných kritérií, spôsobu života a postojov prinášajú aj svoje komunikačné zvyklosti. Jazyková kompatibilita sa neustále modifikuje, pričom pôvodný mestský úzus prirodzene kontaminujú predovšetkým prvky tradičných nárečí a expanzívne črty sociálnych dialektov. Koncentráciou obyvateľstva, zhusťovaním a interferenciou vzájomných sociálnych väzieb sa presadzuje práve bezprostredná, priama verbálna komunikácia. Výsledok – zložitejší komunikačný koglomerát možno definovať ako množinu hierarchicky usporiadaných komunikačných prostriedkov využívaných obyvateľmi mesta v závislosti od súboru ich sociodemografických charakteristík v špecifickom usporiadaní (vek, regionálny pôvod, vzdelanie, sociálne zaradenie a i.; porov. Patráš, 1990, s. 37; 1992). Celý komunikačný útvar sa navonok predstavuje ako funkčné prevrstvenie viacerých variet národného jazyka – ústnou podobou spisovnej (kodifikovanej) slovenčiny počnúc, cez dialekty, sociolekty a inojazykové systémy a idiolektmi končiac. Medzi jednotlivými vrstvami však možno evidentne postrehnúť súvislosti tvoriace kostru (normu) mestského komunikačného útvaru. Na normu v konečnom dôsledku bezprostredne vplýva spontánnosť komunikátu ako kľúčový sociolingvistický parameter. Premostenie dorozumievacieho konglomerátu s jeho nositeľmi zabezpečujú sociálne roly expedientov, ale i ostatných parametrov v komunikácii spolu s predmetom (témou, resp. motívom) v priebehu rozhovoru.

Prirodzene, uzatvorenie komunikačného reťazca predpokladá existenciu spoločného kódu (systému) vo vedomí komunikujúcich. Kód produktora a adresáta nikdy nie je totálne zhodný. Potrebné zložky pri adekvátnom („face to face“) dorozumievaní supluje operatívno-pragmatické striedanie rol expedienta a percipienta, spätnoväzbové procesy a mimojazykové prostriedky dorozumievania. Proces komunikácie vytvára predpoklady na vznik, formovanie a fungovanie komunikačnej normy, ktorá v HPSM osciluje medzi divergentnou

a konvergentnou tendenciou, charakteristickou pre spontánne každodenné dorozumievanie.

(Všeobecná) norma HPSM sa konštituuje z napätia medzi pólmi dvojjedinej krajnosti. Čím viac sa bežná komunikácia vzďaľuje od sféry spisovnosti, tým viac sa manifestuje ako príznaková. Možno uvažovať aj opačne – čím viac sa spontánny komunikát približuje k prestížnej variete národného jazyka, tým je príznakovejší. Ak zastávame stanovisko, že HPSM predstavuje platformu na dorozumievanie všetkých, nielen kultivovaných príslušníkov mestskej society, oprávnene predpokladáme vnútorné rozvrstvenie používateľov HPSM. Potom je zrejmé (sociolingvistické výskumy realizované v konkrétnej aglomerácii – Banskej Bystrici – to potvrdzujú), že komunikačná norma sa v HPSM napája z viacerých noriem.

Spontánnosť a dva základné okruhy kmeňových komunikačných situácií, v ktorých sa vykonával prieskum (**1.** neoficiálna komunikácia v mimopracovnom – súkromnom, nevýrobnom prostredí a **2.** polooficiálna až neoficiálna komunikácia v pracovnom prostredí; porov. Müllerová – Schneiderová, 1988, s. 231), pomerne jednoznačne naznačujú rozdiely v dorozumievaní vekovo rozdielnych respondentov. Situácia sa podstatne nemení ani pri výskume vnútri jednotlivých generačných zoskupení, ktoré sa vertikálne diferencujú podľa sekundárnych socioemografických znakov.

Ukazuje sa, že bežné každodenné dorozumievanie v súčasnom meste rámcujú dva kľúčové jazykovo-komunikačné systémy: **1.** (neoficiálny) tradičný teritoriálny dialekt, resp. polodialekt (v ňom podľa autorského tandemu Švejcer – Nikoľskij, 1983, s. 107 chýbajú primárne znaky dialektu, t. j. najnápadnejšie odchýlky od spisovnej normy) a **2.** spisovná varieta. Ostatné variety služobne pôsobia v suplementárnych funkciách a podfarbujú neoficiálnu spontánnu komunikáciu príslušníkov jednotlivých generačných a sociálnych štruktúr. Výrazné zastúpenie kodifikovanej variety na jednej strane podporuje tézu o integrujúcej funkcii spisovného jazyka, na druhej strane poukazuje na nivelizujúce tendencie v bezprostrednom dorozumievaní a zároveň naznačuje smery možného vývinu ústnej komunikácie.

Dve nosné variety teda rámcujú celý mestský dorozumievací koglomerát. Z napätia medzi normami polárnych variet vzniká aj pružne stabilná stredová norma HPSM, ktorá sa exponuje v priesečníku dvoch kľúčových noriem. Systém opozícií podmieňuje aj zdanlivú uvoľnenosť tretej – stredovej normy. Táto nevyhranenosť umožňuje v HPSM využívať aj prvky a zložky iných variet, nielen oboch krajných systémov. Na báze silnej centrálnej normy dochádza

k prelínaniu komunikačných zámerov, cieľov a tendencií so skupinovými i individuálnymi charakteristikami komunikujúcich osôb; tým sa zároveň formuje aj celkový strategický profil konkrétnych komunikačných udalostí.

Koglomerátny charakter HPSM sa teda odráža aj v jej normách. Zámerne tu uvažujeme o viacerých normách. Členy základnej dvojice spisovnosť – nespisovnosť disponujú vyhranenými systémovými črtami. Nepredstavujú však jediné zdroje bežnej komunikácie, hoci ich podiel na výstavbe spontánnych komunikátov je najzreteľnejší. Pri istom stupni abstrakcie a zovšeobecnenia možno stredovú normu a obe ďalšie normy limitovať pre príslušníkov skupín hovoriacich, ktorých spája rovnaký vek:

I. V komunikácii obyvateľov mesta nad 60 rokov možno zreteľnejšie ohraničiť lokálne determinovanú normu – tradičný teritoriálny dialekt s mutáciami, ktoré sa uplatňujú pri konštelácii sociodemografických charakteristík. Relatívna prevaha a frekvencia nárečových prvkov stavajú normu typu **I** do rozhodujúcej pozície v dorozumievaní starších komunikantov.

II. V komunikácii obyvateľov mesta vo vekovom rozpätí 24 – 59 rokov generačné spektrum podporuje aj šírku, vnútornú dynamiku a plastickosť normy. Pohyb vnútri normy sa prejavuje ako dôsledok variabilnejšieho (socioprofesiového, vzdelanostného a i.) zloženia účastníkov komunikácie v tejto vekovej skupine. Norma typu **II** je maximálne otvorená voči prieniku prvkov a zložiek z iných variet s noriem. Súčasne sa pre migrujúce zložky stáva **a)** miestom prehodnocovania ich životaschopnosti a **b)** akýmsi distribučným centrom slúžiacim na transport dorozumievacieho materiálu do iných variet po vertikálnej i horizontálnej línii. V užšom zmysle slova norma typu **II** predstavuje vlastnú komunikačnú normu HPSM.

III. V komunikácii obyvateľov mesta do 23 rokov (žiaci i študenti všetkých typov škôl a mladí ľudia po absolvovaní štúdia) sa exponuje predovšetkým kodifikovaná („školská“) varieta národného jazyka ovplyvňovaná špecifickými psychosociálnymi a následne i komunikačnými signálmi charakteristickými pre tento vek (preexponovaná expresívnosť – jazyková hra, vulgarizovanie verbálneho prejavu, ironizovanie a pod.). Norma typu **III** ako bázový jav vytvára jazykovo-komunikačný etalón, interiorizuje sa vo vedomí používateľov národného jazyka a počas meniacich sa sociálnych a komunikačných relácií medzi hovoriacimi prekonáva vývin.

Funkčný priestor normotvorného rozvrstvenia v HPSM možno schematicky znázorniť pomocou grafu.

Graf 1:

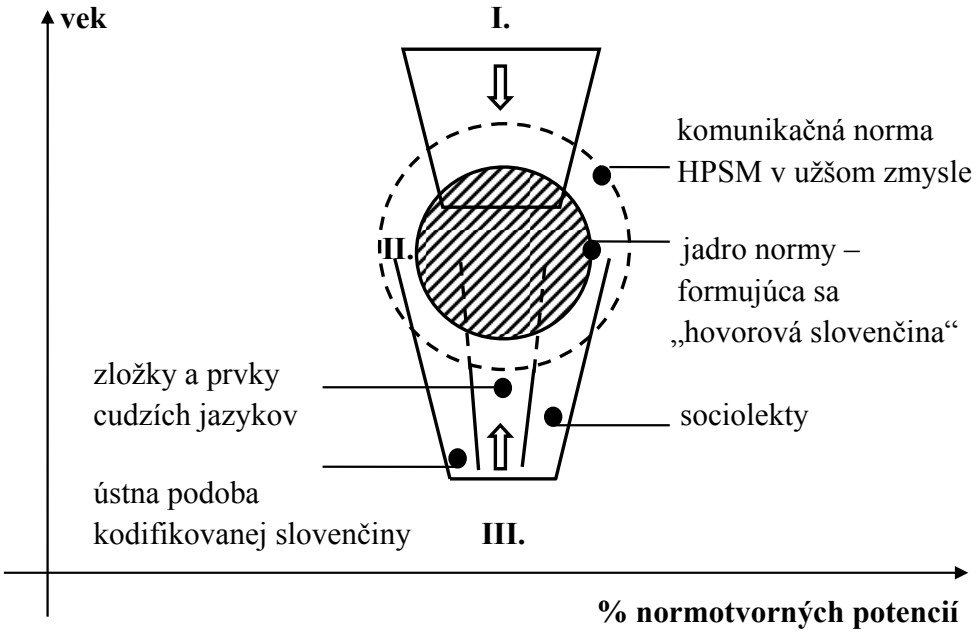

Prerušovaná kružnica, ktorá vymedzuje priestor najmenej príznakovej normy II, poukazuje na vnútornú dynamiku, prevrstvenosť a plastickosť normatívnej stránky hovorenej podoby slovenčiny v meste. Súčasne symbolizuje značné normotvorné ambície stredovej (komunikačnej) normy, ktorá je relatívne závislá od „okrajových“ normatívnych sfér. Situačný graf prvotne odráža stav komunikácie v jednom meste (Banská Bystrica), avšak ďalší výskum realizovaný (zatiaľ) na teritóriu stredného Slovenska potvrdzuje nosnosť tohto modelu s postupným relativizovaním opozície mesto – vidiek.

2.2. Anketové sondy do bežnej komunikácie v meste

I. Mestská aglomerácia ako špecifický vnútorne štruktúrovaný sociálno-ekonomický parcelát aj na prelome 80. a 90. rokov poskytuje možnosti na pragmaticky zacielený prieskum bežnej každodennej podoby dorozumievania medzi príslušníkmi mestskej society. Ako hlavný dynamizačný funktor bezprostrednej jazykovej komunikácie pôsobia urbanizačno-ekonomické procesy vnútri komunity. Pod ich vplyvom sa redukujú aj vzájomné interpersonálne a medziskupinové dištancie; zmena odstupu podporuje funkčnosť a životaschopnosť priamych komunikačných kontaktov.

Masové presuny obyvateľstva z vidieka, príp. z iných oblastí do formujúcich sa ekonomických centier (tzv. druhá mestská revolúcia; Musil, 1967) neovplyvnili len štrukturálno-sídelnú stránku mestských spoločenstiev. Jednostranne orientované migračné vlny zároveň oslabili prestíž tradičných dialektov a stimulovali vytváranie osobitého viacvrstvového dorozumievacieho útvaru. Hovorená komunikácia okrem regionálnych jazykových čŕt absorbovala (treba zdôrazniť kontinuitu celého procesu) aj výrazné socioprofesiové charakteristiky, ovplyvňované ekonomickým podložím konkrétnej lokality. Mesto sa potom neprejavuje ako homogénny jazykový celok: pôvodný mestský úzus kontaminujú slabnúce miestne nárečia, prímes expanzívnych sociálnych dialektov a stopy iných jazykových systémov. Výsledný zložitejší, variabilnejší komunikačný útvar tenduje k spisovnému jazyku a súčasne sa stáva jedným z jeho zdrojov. Uplatňuje sa v komunikačných situáciách, ktoré charakterizuje nenútenosť, neoficiálnosť, spontánnosť, bezprostredné zainteresovanie viacerých hovoriacich na komunikačnom akte, situačná zakotvenosť a opora v mimojazykovom kontexte, jedinečnosť, modelovosť a neopakovateľnosť, resp. reprodukovateľnosť informácie.

Globálnemu cieľu – lokalizovať a opísať konglomerátny útvar slúžiaci na bežný dorozumievací styk obyvateľov súčasného mesta (Banská Bystrica na konci 80. rokov 20. storočia) – sme podriadili aj náš anketový prieskum. Hovorenú podobu slovenčiny v meste (ďalej HPSM) pritom chápeme ako množinu hierarchicky usporiadaných jazykových prostriedkov, ktoré využívajú príslušníci konkrétneho mestského jazykového spoločenstva, trvalo žijúci alebo pôsobiaci v meste, v priamom, živom bezprostrednom dorozumievaní,

v rozličných spontánnych každodenných polooficiálnych a neoficiálnych komunikačných situáciách, v závislosti od veku, regionálneho pôvodu, vzdelania, sociálneho zaradenia a iných, nezriedka protichodných psychosociálnych čŕt (recesia a súčasne stereotypnosť, exkluzívnosť a zároveň vulgarizovanie prejavov a pod.).

Výskum naznačil, že HPSM (dorozumievací prostriedok príslušníkov jazykových spoločenstiev, ktoré koexistujú a kooperujú v mestskej aglomerácii) možno kvalifikovať „len“ ako množinu jazykových čŕt, ktorá je plastická dokonca aj v komunikátoch jednej a tej istej osoby. Status komunikanta (profiluje ho zväzok sociolingvistických konštruktov v hierarchickom usporiadaní: vek, regionálny a sociálny pôvod, vzdelanie, profesijné zaradenie) rozhodujúcim spôsobom vplýva na jazykovú a intelektuálnu úroveň jednotlivých komunikačných udalostí a komunikačných aktov.

Každý obyvateľ mesta (trvalý, príp. dlhodobý príslušník mestského spoločenstva) – používateľ národného jazyka – sa podľa dorozumievacích podmienok a cieľov snaží vybrať z komunikačného spektra národného jazyka adekvátny súbor dorozumievacích prostriedkov. Spätosť sociálneho správania jednotlivcov alebo celých skupín s ich verbálnym správaním v obsahovej (úsudky, hodnotenia, názory), ale i formálnej (metajazykovej) rovine sa efektívne podarí zistiť na základe reflexu vlastnej dorozumievacej schopnosti a subjektívneho hodnotenia čiastkových zložiek jazykového vedomia – sociolingvistickou anketou (porov. Slančová, 1990).

Na anketovanie sme využili vlastný sociolingvistický dotazník zostavený podľa všeobecne platných metodologicko-technických zásad (Katriak, 1975; Kerlinger, 1972; Jadov, 1977; Zich, 1976 a i.). Napätie medzi cieľom – výskumom osobitostí spontánnej hovorenej podoby – a grafickou formou dotazníka sme podstatne eliminovali formuláciami inštruktážnych textov. Oprávnenosť tohto postupu potvrdil aj postoj respondentov. V technickej časti tlačiva na otázku *Ako ste pristupovali k vypĺňaniu dotazníka?* väčšina anketovaných osôb vyznačila variant *Po rozmýšľaní som sa snažil vybrať takú odpoveď, ktorá zodpovedá môjmu jazykovému cíteniu; neočakával som, že moja odpoveď bude vždy správna, spisovná* (60,2 %), príp. *Dlho som neuvažoval o spisovnosti alebo nespisovnosti odpovedí; napísal som to, čo si myslím* (24,8 %). V invenčnej fáze bádania sme sa snažili rešpektovať zásadu otvorenosti výskumu pre každý objekt, ktorý zastupuje presne definovanú množinu objektov (reprezentatívnosť v logickom zmysle; porov. Zich, 1976, s. 139).

Prieskum sme vykonávali v radoch príslušníkov všetkých generačných štruktúr. Anketa predstavuje sekundárny výskumný prostriedok, ktorý paralelne s korpusom zvukových nahrávok spontánnych komunikátov vytvoril materiálovú bázu kandidátskej dizertačnej práce. Dotazníkový prieskum sme uskutočnili v máji – júli 1989 (konkrétne údaje sú v tabuľke **1**). Do sond prispeli svojimi názormi a postojmi obyvatelia mesta, z ktorých takmer dve tretiny pochádzajú priamo z Banskej Bystrice alebo z dedín patriacich do tohto okresu, štyri pätiny respondentov prežili väčšinu doterajšieho života na území mesta, príp. okresu; viac ako štvrtina opýtaných žije v Banskej Bystrici 25 a viac rokov (príslušné údaje sú v tabuľkách **2 – 4**). Do vzorky socioprofesiového spektra Banskobystričanov sme okrem **1.** manuálne pracujúcich (jedna desatina) vybrali aj **2.** žiakov a študentov všetkých typov škôl (polovica účastníkov výskumu), **3.** technicko-hospodárskych pracovníkov, **4.** príslušníkov inteligencie a štátnych zamestnancov, a to z rozličných (tzv. mestotvorných) spoločensko-ekonomických sfér (35 %; presné údaje sú v tabuľke **5**).

Po zostavení, technickej realizácii, pilotáži a priamom anketovaní väčších, formálne organizovaných homogénnych celkov (žiaci základnej školy a technicky orientovaní stredoškolskí študenti) sme dotazníkové tlačivá rozoslali adresátom poštou. Po uzavretí ankety a vytriedení sme získali 113 vyplnených hárkov, t. j. 63 % tlačív zo začiatočného výskumného balíka (Zich, 1976, s. 187 uvádza úspešnú návratnosť už pri dosiahnutí 20 – 30 %).

Jazykové sondy sme v dotazníkovom texte sústredili do štyroch základných okruhov: **1.** výslovnosť a pravopis domácich a cudzích slov; **2.** dešifrovanie sémantickej náplne lexém a fungovanie lexikálnych variantov; **3.** morfologická stránka; **4.** syntaktická zložka. Pri výbere a usporadúvaní jednotlivých množín a konkrétnych príkladov sme vytvorili dvojice a štruktúry predstavujúce hraničné (sporné, neuralgické) prípady; respondenti zväčša mali vybrať jeden z variantov, príp. avizovať vlastný úzus.

II. Vo fónickej rovine podľa výsledkov prieskumu prevláda tvrdá výslovnosť fonémy *t* v slove *mestečko* (67,3 % zúčastnených). V iných slovách sa tvrdá výslovnosť strieda s mäkkou výslovnosťou, napr. *necht/ňecht* – 42,3 %; zried. i *nechet/ňechet,* príp. je zastúpená v oveľa nižšej miere (*panenský* – 27,4 %). Prevažujúcu tvrdú výslovnosť fonémy *t* v slove *mestečko* možno objasniť dvoma paralelnými spôsobmi: na výslovnostnú podobu môže vplývať hláskové okolie s analógiou (*mesto – mestečko*); druhá možnosť – vplyv nárečí, príp. inojazyčných (českých) textov v masmédiách a česko-slovenské kontakty vôbec – je tiež dosť pravdepodobná. Druhú alternatívu potvrdzuje aj relatívne vysoký

výskyt tvrdej výslovnosti slova *necht.* Opačný, i keď zriedkavejší jav – nadužívanie palatalizovaných konsonantov (koncové *ť* v slove *ňechť*) – je príznačnejší pre vyššie vekové skupiny obyvateľov mesta s mnohoročným pobytom v Banskej Bystrici (79-ročný právnik, 78-ročná robotníčka, 53-ročný učiteľ atď.).

Špecifická situácia vzniká pri výslovnosti slova *cinzano.* Viac ako polovica opýtaných používa „deformovaný, až nekultúrny" (Ferenčíková, 1988) variant *činžáno* (57,5 %), ktorý (ako signalizuje získaný percentuálny údaj) je v komunikácii ustálený a frekventovaný. Pravopisu prispôsobenú výslovnosť *cinzáno* má 42,5 % respondentov (odporúča ho aj Slovník slovenského jazyka – SSJ; za prípustný ho považuje aj publikácia *Jazyková poradňa odpovedá* – JPO). Kalkovanú výslovnosť *čindzáno,* ktorú prezentujú Pravidlá slovenskej výslovnosti – PSV a Slovník cudzích slov – SCS, nemá ani jediný účastník ankety.

Silné zväzky s cudzím jazykom a pravopisno-výslovnostné analógie sa prejavujú aj v kontaktoch HPSM s češtinou. 38,1 % výskumnej vzorky vyslovuje slovo *futbal* v podobe *fodbal.* Nenáležitá podoba sa v HPSM okrem nárečových vplyvov udržiava aj zásluhou českých podôb *fotbal, fotbalista, fotbalový,* ktoré sa šíria pôsobením publicistických žánrov. V poslednom období sa prostredníctvom rozvoja siete satelitného televízneho príjmu (s oporou v grafickej predlohe) zvyšuje frekvencia anglickej písanej podoby *football,* čo tiež niekedy môže podporovať marginálnu výslovnosť *fodbal.*

Tlak inojazyčných masmédií a rastúci záujem o cudzie jazyky sa prejavuje aj vo výslovnosti skrátených pomenovaní. Skratku elektronickej firmy IBM v zhode s anglickou fonetikou vyslovuje ako *aj-bí-em* až 58,4 % anketovaných osôb; študenti strednej priemyselnej školy elektrotechnického zamerania, ktorí okrem odboru navštevujú hodiny angličtiny, pôvodnú výslovnosť uviedli ako jedinú možnú. Popri pôvodnej anglickej výslovnosti sa udržiava i poslovenčená výslovnosť *í-bé-em.*

Uplatňovanie značných nivelizujúco-schematizujúcich (konkurencia ind. préz. a imp. tvaru), nezriedka zjednodušujúco-deformujúcich, ale aj ekonomizujúco-dynamizujúcich tendencií sa odráža aj v relatívne častom používaní tvarov 1. os. pl. ind. préz. *môžme:* v dotazníku ho pred gramaticky náležitou podobou *môžeme* uprednostnilo až 44,3 % anketovaných osôb. Pritom treba poznamenať, že v hovorených spontánnych komunikátoch sa úspornejšia podoba využíva temer výhradne. Iné artikulačne deformované tvary slovies s rezíduami slovesnej tematickej morfémy *-e-* namiesto *-ie- zobereme,* tvary

pojďeme, vezňeme majú oproti spisovným podobám pomerne nízky percentuálny výskyt (22,1; 10,6; 15,9 %). Artikulačne jednoduchšie varianty častejšie používajú hovoriaci s užšími kontaktmi s českým prostredím, s regiónom východného Slovenska, príp. komunikanti, ktorých rodičia majú zvyčajne nižší stupeň vzdelania, pochádzajú z vidieka a prevažne vykonávajú manuálne práce (*vezňeme:* 23-ročný robotník, 42-ročný štátny zamestnanec, 22-ročná robotníčka, 58-ročný vedúci prevádzky, 36-ročný vojak z povolania pochádzajúci z rodiny krajčíra atď.); o korešpondencii vzdelania, sociálneho zaradenia a úrovne jazykovej komunikácie porov. aj Slančová, 1990.

Paralely medzi vekovým kritériom, sémanticko-unifikačnými tendenciami a väzby s regiónom sa prejavujú v konkurencii hovorových (spisovných) a nárečových (lokálnych, krajových, interdialektových) pomenovaní. Najnižšie a mladšie vekové ročníky (9 – 14- a 15 – 23-roční) v mestských podmienkach (po strate kontaktov s pôvodným regiónom) nepotrebujú a zväčša ani nevedia postrehnúť jemné významové odtienky; napr. pomenovania obilnín rozlišujú predovšetkým respondenti z vyšších vekových sfér pochádzajúci z vidieka, príp. potomkovia vidieckych obyvateľov (*žito* = 1. raž, 2. pšenica). Žiaci ZŠ a SŠ rozdiely medzi poľnohospodárskymi kultúrami nerozlišujú a podstatné meno *žito* chápu ako súborné pomenovanie pre raž i pšenicu (31,9 %), príp. obilie všeobecne (16,8 %), ako súbor približne rovnakých znakov a vlastností. Výskum nepotvrdil poznatok, že Východoslováci používajú slovo *žito* vo význame „raž“ a Západoslováci vo význame „pšenica“ (porov. JPO, 1988, s. 7). Ukazuje sa, že rozhodujúcu úlohu tu hrá nie geograficko-jazykové, ale vekové kritérium.

Generačné hľadisko prevažuje nad lokálnymi aspektmi aj pri rozlišovaní lexém *dyňa – melón.* Na označenie veľkého zeleného plodu s červenou dužinou hovorové (porov. JPO, 1988, s. 18) pomenovanie *melón* používa 23 % účastníkov ankety prevažne z vekovej skupiny 9 – 39 rokov, taký istý počet plodinu pomenúva synonymicky *melón/dyňa* (porov. SSJ, SCS). 53,1 % Banskobystričanov sa prikláňa len k pomenovaniu *dyňa.* Možno teda súhlasiť s konštatovaním, že *dyňa* (červená; botanický názov), resp. *dyňa/melón* funguje v spisovnom jazyku (JPO, 1988, s. 18), ale i v niektorých nárečiach na Slovensku.

Vplyvy dialektov a miestneho úzu okrem ovplyvňovania noriem bežnej komunikácie v mestskej jednotke a vzniku viacčlenných variantných reťazcov (genitívne tvary pomnožných vlastných pomenovaní z *Donovalov – Donovál – Donoval:* 78,8 – 9,7 – 11,5 %; ale *do Korďík – Korďíkov – na Korďíky:* 76,1 – 13,3 – 10,6 %; dokonca *do Vrábel – Vrábeľ – Vráblí – Vráblov/Vrábľov*

[až 65,5 %] – *Vráblí*) podporujú aj uplatňovanie analogizujúcich mechanizmov. Ak sa napr. dostanú dve propriá s rozličným gramatickým rodom do sémantického vzťahu, jedno z nich ovplyvňuje rodovú príslušnosť ďalšieho, pretože v mimojazykovej skutočnosti obidve vytvárajú korelačný pár. Genitívny tvar pomnožného názvu *Mlynky* určilo až 68,1 % respondentov ako podobu *z Mlyňiek* pod vplyvom druhého člena združeného toponyma *z Mlyňiek – Ďeďiňiek.*

Plasticitu spisovnej (výslovnostnej, ale i gramatickej) normy v HPSM determinujú fakticky tri vzájomne prepojené smery: **a)** kumulovanie nadbytočných elementov pod vplyvom módnosti až exkluzívnosti; **b)** interferencia starších alebo nárečových, príp. inojazyčných dorozumievacích systémov v konkurencii so slovenskou kodifikáciou; **c)** prirodzené (fyziologické) zľahčovanie artikulačne náročných skupín hlások ako prejav dynamiky a variantnosti bežných komunikátov. V týchto súvislostiach treba za neústrojný, nadbytočný prvok považovať vkladné *-e-* v niektorých pádoch (okrem nominatívu) rodného mena *Marek: Mareka, Marekovi, s Marekom* (77 %) oproti spisovnej podobe *Marka.* Pri priamom anketovaní sme v sondážnom rozhovore zisťovali príčiny nadužívania tvaru s nadbytočnou samohláskou *-e-*. Opýtaní svoj názor podporovali **1.** rodinnou tradíciou ovplyvňovanou tvarmi priezvisk v podobe *Huďec/Huďeca* (i prechýlené podoby *Huďec/Huďecová), Kaňec/Kaňeca, s Kaňecom* a pod.; **2.** rizikom kolízie náležitého tvaru *Marka* s homonymnou nom. podobou fem. hypokoristika Mária *Marka;* **3.** možno predpokladať, že zachovávanie vysokej frekvencie tvaru *Mareka* podporuje aj snaha o diferencovanie medzi slovenským antroponymom *Marek* a cudzím (anglickým, francúzskym, talianskym) menom *Mark* (*Marc, Marco*). Tretí dôvod treba chápať hypoteticky.

Tlak staršieho úzu, miestnych nárečí a cudzích jazykov sa prejavuje v zachovávaní nenáležitých prípon v gen. a lok. vlastných mien. Staršia slovenčina v slovách na *-oa, -ea, -ua* používala v dat./lok. sufix *-i* (v súčasnosti iba pri slovách na *-ea*)*: v Nikaragui.* Toto zakončenie sa viac pozdáva až 38,1 % účastníkov prieskumu. Pri výskyte tohto javu nemožno ponechať bokom ani vplyv českých komunikátov šírených predovšetkým masmédiami. Interferencia ženských skloňovacích vzorov *ulica/kosť,* rezíduá nárečových genitívnych tvarov pri vzore *ulica* spolu s cudzojazyčnými (českými, ruskými) mechanizmami podporujú pretrvávanie podoby *od Táňi* (70,8 %); o širších príčinách prežívania tohto javu svedčí aj systémový prienik podoby *od Táňi* do písaných textov (napr. Šimečka, 1990). Až 41,6 % opýtaných používa dat. a lok. ženského mena v tvare *Andree* oproti náležitej podobe *Andrei,* ktorá sa

zmiešane skloňuje podľa vzorov *žena/ulica:* do sufixov dat. a lok. sa mechanicky vnáša prípona *-e* zo vzoru *žena.* Pri priamom anketovaní respondenti (bez rozdielu veku) videli príčinu pomerne značného výskytu podoby *Andree* v jej zvukovom stvárnení. Deminutívny tvar vraj vyslovujú ako *Andrejka,* potom aj *Andreja,* a teda aj dat. *Andreje.* V tomto prípade zrejme dochádza k interferencii viacerých jazykovo-komunikačných javov.

Zjednodušovanie priamej bezprostrednej komunikácie sa odráža aj pri tvorení slov. Pri jednoslovných variantoch združeného pomenovania švédsky jazyk – *švédšťina* : *švédčina,* holandský jazyk – *holandšťina : holandčina* sa za artikulačne náročnejší tvar so zakončením *-čina* rozhodlo iba 21,2, resp. 24,8 % anketovaných osôb. Popri úsporných tendenciách a modelových podobách celkový stav ovplyvňuje napr. aj masová komunikácia: v českom jazyku náležitá prípona v type *švédšťina* vzájomnými kontaktmi preniká aj do slovenského jazyka. Tomuto procesu sa nevyhne žiadna veková skupina, okrem jazykovo kultivovaných komunikantov, zvyčajne zo sféry profesionálnych nositeľov spisovného vyjadrovania.

Unifikačné až schematizujúce sklony sa markantne prejavujú na syntaktickej rovine. Kategória zhody pri viacnásobnom podmete vyvoláva nivelizované používanie plurálových tvarov v prísudku. V konštrukciách s alternatívnymi predikátmi *Haruľa i čaj* (*voňal – voňala – voňali*) *po celom dome* a *Hmla a dym sa* (*plazil – plazila – plazili*) *po úbočí* sa pre náležitú (spisovnú) plurálovú podobu rozhodlo až 93,8 % (91,2 %) anketovaných osôb. V prípadoch, keď každý z členov viacnásobného subjektu koná činnosť alebo znáša istý stav (je hodnotený izolovane; porov. Oravec – Bajzíková, 1982, s. 88), resp. ak podmet vytvárajú synonymá, prísudky takisto výraznejšie prevažujú v plurálovom tvare: *Radosť a veselosť uleteli* (69 %) *ako vtáča; Hrach a ryža sa zberajú* (65,5 %) *buď kombajnom, alebo osobitým spôsobom.* Syntaktická analógia sa s vysokou percentuálnou hodnotou prejavila pri preferovaní niektorej podoby nezhodného prívlastku v toponymách (funkciu atribútu plní vlastné meno a stojí na druhej pozícii). Väčšina respondentov používa tvary s tzv. pomenovacím nominatívom (*z okresu Zvolen – v meste Nitra – pod vrchom Urpín – z chaty Plesnivec:* 99,1 – 86,7 – 88,5 – 96,5 %) bez ohľadu na to, či ide o zhodný, príp. nezhodný prívlastok. Typy v *meste Nitra, pod vrchom Urpín* sú charakteristické len pre vojenské vyjadrovanie (porov. Oravec – Bajzíková, 1982, s. 15). Zdá sa, že k využívaniu pomenovacích nominatívov bude potrebné pristupovať vo sfére bežnej komunikácie s oporou v iných modeloch (v *okrese Nitra, v štáte Texas, v bani Cigeľ;* porov. aj Kačala, 1988).

Závažné signály o jazykovej stránke a zdrojoch bežného bezprostredného dorozumievania poskytujú lexikálne a gramatické výpožičky z češtiny. Ich uplatňovanie môže poukazovať na **1.** manifestačno-gestačné zámery komunikantov (predovšetkým z nižších vekových ročníkov), **2.** chyby v dorozumievaní a stupeň ich systémovosti, **3.** širšie sociolingvistické súvislosti (kontext vekového, regionálneho a profesiového faktora nositeľov bohemizmov, životaschopnosť a oprávnenosť domácich ekvivalentov, motivačné činitele v interferujúcich jazykoch, snahy o varírovanie medziosobnej proxemiky a uľahčenie nadväzovania kontaktov a pod.).

Osobitne zaujímavý je predovšetkým tretí okruh. Spontánnosť, uvoľnenosť, ľahká manipulovateľnosť, komunikačná priezračnosť, ale aj (nevhodné) rečové návyky podporujú uplatňovanie tvarov slovies *oraziť* (lístok, preukážku) so slovakizovaným variantom *orazítkovať* oproti spisovnej slovenskej podobe *opečiatkovať* (39,8 a 18,6 : 41,6 % skúmaných osôb). Je zrejmé, že podoba *oraziť* v každodennom používaní stratila svoj príznak odbornosti (Česko-slovenský slovník, ČSS, 1979, ho kvalifikuje ako špeciálny poštový výraz) a nadobudla všeobecnejší charakter s príznakom hovorovosti. Komunikačná pragmatika potom celkom prirodzene zúžila sémantický priestor slova *orazítkovat/orazítkovať* (list, dokument).

Interferencie dvoch blízkych jazykov sa prejavujú aj pri požiadavke prekladu českého pomenovania do slovenčiny. Na jednej strane používatelia slovenčiny nevolia ani zdanlivo lákavý mechanicky prispôsobený tvar (*přehoz – prehoz*: 14,2 %), menej uplatňujú hovorový variant *deka* (17,7 %); s prevahou využívajú spisovnú alternatívu *prikrývka* (63,7 %). Komunikačná úspornosť pôvodného pomenovania a významová zastretosť, resp. bezekvivalentnosť lexiky však v iných prípadoch podporuje pomerne značnú frekvenciu inojazyčnej výpožičky (*kutil*: 39,8 %). Ešte jednoznačnejšie prípady preferovania pôvodiny sa vyskytujú v technickej sfére. Pomenovaniu *hmožďinka* (72,6 %) len slabo konkurujú podoby *príchytka* (12,4 %) a *kolík* (15 %). Niektoré iné ekvivalenty sa nezriedka odmietajú (*kotvička, klátik;* ČSS), pretože v technických kontextoch (ako prejavy sociolektov) fungujú s inou sémantickou náplňou a poslaním. Je zrejmé, že špecifické situácie si vyžadujú vytváranie kontaktových variantov (o tomto type variantnosti porov. napr. Sokolová, 1991), predovšetkým v náučnej a administratívnej sfére.

Niekoľko anketových pohľadov na bežnú každodennú slovenčinu, ktorú používajú obyvatelia mestských centier, umožňuje poukázať na viaceré relatívne ustálené, ale i dynamizujúce príznaky, uplatňujúce sa v makrosystéme národného jazyka. Aj pri zdanlivo obmedzenejšom kvantitatívnom zastúpení

vyplnených dotazníkov pomerná vyhranenosť odpovedí respondentov naznačuje tieto tendencie:

A. Komunikácia obyvateľov mestských aglomerácií sa profiluje ako výrazne konglomerátny (nie presne štruktúrovaný, jednoznačne vymedzený a homogénny) komunikačný útvar. Bežné spontánne dorozumievanie členov mestskej komunity nasycujú tieto variety národného jazyka: **1.** výrazne prestížna spisovná (kodifikovaná i tzv. školská) podoba tvoriaca bázu a súčasne zdroj neoficiálnej až polooficiálnej komunikácie; **2.** relikty regionálnych dialektov s variabilnou funkčnou využiteľnosťou v dorozumievaní príslušníkov rozličných vekových skupín; **3.** sociolekty ako príznakové parceláty v dorozumievaní tzv. mestotvorných socioprofesiových skupín; **4.** bloky, resp. stopy cudzích jazykov fungujúce s výraznou sociálnou úlohou (transformácia spoločenskej proxemiky na osobnú, uľahčovanie kontaktov, zintímňovanie rozhovoru, ale aj ironizovanie nositeľov cudzieho jazyka, resp. predmetu verbálneho styku) a s evidentnou dominanciou češtiny; často sa aplikujú maďarské (ruské, nemecké, anglické, ale i rómske a jidiš) prvky a zložky, často zámerne, príp. nezámerne deformované s gestačnou úlohou; **5.** idiolektové črty s výraznými charakterizačnými sklonmi a ambíciami prenikať do úzu bežnej spontánnej komunikácie.

B. V rámci funkčnej stratifikácie mestského komunikačného konglomerátu si osobitnú pozornosť zasluhuje fungovanie českého jazyka. Využívanie tohto systému v spontánnom verbálnom styku podporuje adaptačno-nivelizujúce, unifikačno-schematizujúce, ale aj dynamizujúco-ekonomizujúce tendencie v kontexte česko-slovenskej jazykovej situácie. Nejde prvotne o vplyv expanzívnejšej češtiny na slovenčinu, ale o súbežnú koexistenciu dvoch rovnoprávnych jazykov, ktoré komplementárne, podľa systémových potencií riešia momentálne komunikačné potreby svojich nositeľov (o živosti bohemizmov v slovenčine svedčí aj analyzovaná anketa; o kontexte slovenskej lexiky v češtine porov. aj Hubáček, 1981; Sokolová, 1991 a i.).

C. Nárečie (teritoriálny, príp. lokálny variant alebo jeho mestský derivát) nezaniká proporcionálne s rastúcou prestížou spisovnej variety. Ústup nie je priamočiary a bezproblémový, ale zložitý a špecificky motivovaný. Príslušníci starších vekových skupín s užšími kontaktmi s vidiekom využívajú tradičné dialekty na jemnejšiu sémantickú diferenciáciu reality, príp. na obnovenie (uľahčenie) oslabených medziskupinových (interpersonálnych) kontaktov. V komunikácii mladších ročníkov mestského spoločenstva fungujú nárečia (obvykle ich torzá) s výraznými účelovo-charakterizačnými črtami,

pričom o systémovom prepnutí kódu normovaná (kodifikovaná) podoba – dialekt v mladších vekových sférach často nemožno uvažovať.

D. Bežné dorozumievanie celého generačného spektra komunikantov charakterizujú sklony používať artikulačne jednoduchšie (nenáročnejšie), úspornejšie, nezriedka deformované varianty. Pritom sa uplatňujú v zásade dva postupy: **1.** vypustenie hlásky alebo skupiny hlások *(môž/e/me, zober/i/eme, p/u/ojďeme)* s výraznými nadregionálnymi ašpiráciami, podporujúcimi formovanie celonárodnej „hovorovej slovenčiny“ **2.** transformovanie artikulačne náročnejších hláskových množín na jednoduchšie sústavy podľa bázovej schémy (*švédšťina, holandšťina, chorváčťina*; *prechod* „proces, dej“, ale aj „miesto“; *preklep*; „kópia, odpis“, ale aj „chyba pri písaní“ a pod.). Dichotomicky s oboma spôsobmi sa prejavuje aj snaha forsírovať či precizovať sémantiku na úkor formy (*na Mareka, Andreje* a i.). Ekonomizujúce tendencie sa výrazne uplatňujú na syntaktickej rovine, pričom nadobúdajú značný traforetný charakter.

E. Antinómie medzi konvergentnými a divergentnými tendenciami v HPSM signalizujú funkčnú opodstatnenosť pohotového, jednoduchého, ale zároveň plastického dorozumievacieho média, ktoré by saturovalo základné komunikačné potreby všetkých, nielen kultivovaných používateľov národného jazyka. Protirečenia, konkurencie a kompromisy v rámci dorozumievacieho prostriedku napriek jeho konglomerátnemu charakteru nebránia vyprofilovaniu normatívnej stránky tohto útvaru.

Tabuľka 1:

Vek resp.	Abs. poč.	% počet
9 – 14 r.	21	18,6
15 – 23	41	36,3
24 – 39	17	15,0
40 – 59	27	23,9
60 a viac	7	6,2

Tabuľka 2:

Rodisko	Abs. poč.	% počet
B. Bystrica	52	46,0
okr. B. B.	21	18,6
Strsl. kraj okrem B. B.	28	24,7

Zsl. kraj	6	5,3
Vchsl. kraj	2	1,8
Čechy, Mor.	2	1,8
zahraničie	2	1,8
mesto	81	71,7
vidiek	32	28,3

Tabuľka 3:

Väčšinu živ. prežili	**Abs. poč.**	**% počet**
B. Bystrica	69	61,1
okr. B. B.	22	19,5
Strsl. kraj okrem B. B.	18	15,8
Zsl. kraj	2	1,8
Vchsl. kraj	1	0,9
Čechy, Mor.	1	0,9
zahraničie	0	0
mesto	82	72,6
vidiek	31	27,4

Tabuľka 4:

V B. B. žije rokov	**Abs. poč.**	**% počet**
do 4	29	25,7
5 – 9	3	2,6
10 – 14	25	22,1
15 – 19	13	11,5
20 – 24	14	12,4
25 a viac	29	25,7

Tabuľka 5:

Povolanie	**Abs. poč.**	**% počet**
žiak ZŠ	21	18,6
štud. SOŠ VŠ	40	35,4
fyz. prac.	12	10,6
THP	23	20,4
intelig., št. zam.	17	15,0

2.3. Konflikt konvenčnosti a efektívnosti v bežnej komunikácii

Pri komplexnom pohľade na bežnú komunikáciu sa v dôsledku nepripravenosti, resp. spontánnosti dorozumievania na prvom pláne exponuje pragmatický rozmer verbálnych kontaktov – prejavenie postoja účastníkov komunikácie k štruktúre komunikačných udalostí. Bezprostredná reálna zainteresovanosť na komunikačnej udalosti nabáda komunikantov na prirodzený postup – výhodne utvárať efektívny (ekonomický) komunikačný pôdorys. Prakticky to znamená, že expedient sa snaží „usporiť" jazykovú prácu, ale aj recipient chce vynaložiť pokiaľ možno minimálne úsilie na prijatie informácie a pochopenie jej obsahu.

Výsledkom naznačeného postupu partnerov počas trvania komunikačnej udalosti je spravidla text (komunikát) so zreteľnejším stupňom verbálnej expresivity, oslabenou relevantnosťou informácie a uvoľnenejšou dialogickou štruktúrou. Takéto parametre sú príznačné predovšetkým pre polooficiálne, resp. neoficiálne komunikačné situácie. Jednoznačnosť (komunikačný efekt) sa podporuje mimojazykovým kontextom (spoločenská situácia, komunikačné vzťahy, tematický komplex a pod.; terminologický aparát porov. Kořenský a kol., 1990).

Napĺňanie pragmatického zámeru – dorozumievať sa v rámci polooficiálnej, príp. neoficiálnej komunikačnej situácie s patričným komunikačným efektom – sa aj v spontánnej, nepripravenej komunikácii spravidla dosahuje dvoma spôsobmi.

I. Tvorením a využívaním formalizovaných, situačne zakotvených parcelátov **a)** so značnou mierou deixy: v jazykovom systéme sa tento smer prejavuje na znakovej úrovni forsírovaním zámen, neplnovýznamových slovných druhov a objektových i adverbiálnych syntagiem; **b)** s výraznými prejavmi verbálnej kreativity: tento smer sa na znakovej úrovni prejavuje výskytom okazionalizmov a modifikovaných významov, na nadznakovej úrovni vytváraním nekonvenčných metafor a alegorických pasáží, resp. celých textových alegórií. Situačná zakotvenost' a nepripravenosť, príp. spontánnosť (spojená spravidla s časovým deficitom pri tvorení a výmene replík) pomáha uplatniť sa predovšetkým tzv. reproduktívnej asimilácii: komunikanti sa usilujú na základe analógie a dedukcie pochopiť javy prostredníctvom známejšej,

konvenčnejšej formy v novom, modifikovanom význame (Krupa, 1985, s. 39). Patričné dešifrovanie významu sa v komunikačnom reťazci typu *face to face* uskutočňuje prostredníctvom spätnej väzby, resp. operatívnym striedaním komunikačných rol.

V súvislosti s otázkou situačnej zakotvenosti je vhodné pri komponentoch z 1. skupiny naznačiť ich podiel na zabezpečovaní relatívne bezporuchového prenosu a spracovania informácie pri spontánne vedených dialógoch. Zabezpečenie kvalitného dorozumievania sa okrem mimojazykových faktorov týka aj všetkých rovín jazykového systému. (Zástupne berieme do úvahy len prvky slovnej zásoby.)

Značnú účinnosť spontánneho bezprostredného dorozumievania podporujú predovšetkým pomenovania, ktorých vecný obsah sa manifestuje na základe bezprostredného registrovania skutočnosti ľudskými zmyslami (*učiteľ, mačka, auto*). Primeranú, dostatočnú mieru účinnosti dokážu udržiavať pomenovania skupinových objektov (*riad, mládež, ľudstvo*). Relatívne najmenší stupeň komunikačnej účinnosti (priezračnosti) sa dosahuje prostredníctvom abstraktných pomenovaní so širokým rozsahom a úzkym obsahom vecného významu (*program, pravda, šťastie*).

So znižovaním stupňa komunikačnej účinnosti vzrastá miera semiotickej vágnosti komunikačných zložiek. Pri zámernom či dlhšie trvajúcom prehlbovaní tejto nepriamej úmernosti dochádza k významovým napätiam medzi časťami obsahu informácie; nezriedka vzniká akási obsahová karikatúra jazykového prejavu. V konečnom dôsledku sa v spontánnom dialógu posilňuje forma na úkor obsahu; partner v rozhovore sa nezriedka stáva predmetom cielenej komunikačnej manipulácie. Tvorba a šírenie informácií s vyšším stupňom semiotickej vágnosti vedie ku komunikačnému šumu, jazykovým (komunikačným, tematickým) deformáciám (známy orwellovský *newspeak*), prípadne až k rozpadu komunikačného reťazca. Charakteristickým príkladom takéhoto postupu sú frekventované módne abstraktá prichádzajúce do bežnej komunikácie prostredníctvom menej kvalitnej publicistiky z politicko-funkcionárskej komunikačnej sféry, napr. *filozofia* **1.** názor jednotlivca, príp. skupiny na predmety a javy okolitého sveta; **2.** návod na činnosť; **3.** individuálne/skupinové myslenie a až potom **4.** veda o najvšeobecnejších zákonoch vývoja myslenia, spoločnosti a prírody; *pragmatika* **1.** účelový postup; **2.** užitočnosť; **3.** preceňovanie praxe a až potom **4.** filozofický smer; podobne aj *štruktúra, konsenzus* atď.

II. Komunikačný efekt sa na druhej strane dá v bežnej komunikácii dosiahnuť aj využívaním (výberom a kombinatorikou) ustrnutých komunikačných šablón s rozličnou fyzickou dĺžkou.

a) Tieto petrifikované zoskupenia sa včleňujú do bežnej spontánnej komunikácie ako frazémy, resp. subtexty s vysokým stupňom ustálenosti. Ich výskyt je príznakový pre komunikačné situácie so značnou mierou konvenčnosti, rituálnosti, teda tam, kde sa reálne predpokladá vyššia opakovateľnosť, resp. modelovosť komunikačných udalostí, napr. v rodinných rozhovoroch, vo voľnej spoločenskej konverzácii, v neformálnych dialógoch vo verejnoprávnych inštitúciách, pri situačných replikách v obslužnej sfére, pri hrách a pod. Pritom dominuje snaha o zachovanie komunikačného reťazca, predovšetkým však starostlivosť o rámcové zložky komunikačných udalostí, teda o praktické realizovanie fatickej funkcie jazyka (Jakobson, 1991, s. 43).

Zdá sa, že vysoký stupeň konvenčnosti v bežnej komunikácii (paradoxne) oslabuje fatickú funkciu rámcových (kontaktových) formúl. Na zabezpečovanie pútavosti sa konvenčné formuly podľa komunikačných potrieb nahrádzajú variantmi rozličného pôvodu a sociálnokomunikačného ustrojenia. Napr. ak konvenčná kontaktová schéma *Dobrý deň!* má okrem nadviazania styku, rozhovoru pomôcť zmenšiť medziosobnú komunikačnú vzdialenosť, alternuje sa v spontánnych komunikátoch so schémami zo širokej škály (zväčša deformovaných) variantov: *Dobrý ...!*, *... brý deň!*, *Čau – čáo – čauko – čavo*, ..., *Hi!*, *Hallo! ...*, *Máš sa?, Ide ti?*, *Darí sa?* a pod. Podobný proces možno ľahko identifikovať aj v obsahovo-tematickom jadre komunikačnej udalosti (vysoký výskyt módnych prvkov, napr. „anglicizujúcich“ pritakávacích variantov *O. K.*, *All right, Yes* atď.; analogické postupy sa uplatňujú aj pri „germanizovaní“, „hungarizovaní“, „bohemizovaní“ bežnej hovorenej komunikácie).

b) Paralelne s traforetnými prvkami a zložkami v bežnej spontánnej komunikácii fungujú aj rozmernejšie, aktualizované slovné spojenia a konštrukcie. Obyčajne sa vyznačujú nižším stupňom petrifikovanosti, sú komunikačne plastickejšie; spravidla sú schopné pružne sa prispôsobiť komunikačným požiadavkám, ktoré sa pod vplyvom spontánnosti rýchlo menia.

Podskupina **b)** zreteľne poukazuje na osobitosť bežnej spontánnej komunikácie – rozhodovanie sa, ktorú z tendencií môže komunikant s výhodou uprednostniť: či kreatívnejšie postupy, alebo hotové „overené“ modely. Ináč povedané: hovoriaci chce v bežnom spontánnom komunikačnom kontakte zabezpečiť bezproblémový prenos informácie k počúvajúcemu a zároveň pôsobiť ako subjekt s istými tvorivými schopnosťami; potom spravidla musí

vyvažovať obidve tendencie. Dôsledkom takéhoto prístupu je nezriedka (komunikačne) synkretizovaný verbálny prejav.

Uveďme konkrétny príklad. Komunikant *A* sa v rámci komunikačnej udalosti zamýšľa nad stavom štátneho rozpočtu. V centre komunikačnej udalosti stojí vyjadrenie nespokojnosti s rozdeľovaním finančných prostriedkov podľa konkrétnych kritérií. Na vyjadrenie nespokojnosti až nesúhlasu s procesom rozdeľovania a úlohou štátu v tomto procese sa popri snahe o zaujatie objektívneho, príp. objektivizujúceho stanoviska „vnucuje“ aj subjektívny (emocionálno-expresivizujúci) postoj: partnerom *A* v neoficiálnom spontánnom živom dialógu je komunikant *B*, kolega, priateľ, navyše, rovnakého veku. Obaja účastníci komunikácie ovládajú terminológiu svojho (hospodárskeho) odboru. *A* si uvedomuje tlak funkcie rozhovoru na relatívne bezproblémové sprostredkovanie informémickej zložky textu. Svoje úsilie preto sústreďuje na exponovanie emocionálnej zložky. Počas komunikačného aktu chce pôsobiť nekonvenčne, pričom sa štylizuje do ležérnej pózy. Tieto dôvody mu „diktujú“ využiť obrazné (názorné) rečnícke prostriedky. *A* hovorí *B*:

„Vieš, treba si uvedomiť, že (štátny) *rozpočet nie je* dojná krava *na* látanie dier *v chýbajúcich financiách*.“

V úryvku živého spontánneho rozhovoru je už na prvý pohľad zrejmá prítomnosť viacerých protichodných signálov:

- *A* ovláda repertoár ustálených slovných spojení – frazeologizmov, resp. ich aktualizované varianty (*dojná krava* – prenesene **1.** donátor, darca, **2.** žriedlo, zdroj; *dojiť kravu* = získavať úžitok; *látať diery* = núdzovo nahrádzať, pokrývať najsúrnejšiu potrebu, nedostatok; porov. Smiešková, 1988);
- *A* si uvedomuje asociačné polia medzi ustáleným slovným spojením (pomenovaním) a objektom nominácie; zároveň však v rámci aktuálnej výpovede registruje istý stupeň konotácie medzi dvoma frazémami (približný zmysel: „v prípade potreby predsa existuje ešte nejaké riešenie“);
- faktor spontánnosti (relatívnej nepripravenosti výpovede) a preexponovanej gestačnosti neumožňuje komunikantovi *A* reálne posúdiť riziko logického nonsensu, ktoré vzniká aktualizovaným priblížením dvoch frazém;
- komunikant *B* sa v ústnej komunikácii sústreďuje predovšetkým na zachytenie obsahu výpovede a až na druhom pláne registruje formálnu stránku; v napísanom variante nonsens bez problémov identifikuje a posudzuje ho ako nevhodný aj pre sféru bežnej ústnej komunikácie.

Problematika primeranosti rétorických figúr – ako to signalizuje aj uvádzaná tzv. katachréza; iné príklady porov. Mistrík, 1987, s. 97 – svedčí o tom, že aj bežné spontánne komunikáty môžu kontúrovať svoj pragmaticko-komunikačný profil prostredníctvom dvojjedinej cesty. Jednu časť tvorí akceptovanie a podporovanie modelovosti (všeobecnosti, rutinovanosti) pomocou výrazových stereotypov z diapazónu konvencionalizované (ritualizované) lexikálne prostriedky – lexikálne a syntaktické klišé – združené pomenovania. Na druhej strane do hry vstupuje súbor výrazových prostriedkov, ktoré podporujú tendenciu po ozvláštňovaní (individualizovanosti, kreatívnosti) ústnych spontánnych komunikátov, a to zo spektra ustálené slovné spojenia – frazeoschémy – ozdobné (ódicko-patetické) prostriedky, t. j. rétorické figúry v užšom zmysle. Obidva bloky spája všeobecný reproduktívno-produktívny princíp, ktorý rozhodujúcim spôsobom určuje komunikačnú stratégiu vopred nepripravených komunikátov.

Tendencie zaraďovať viac či menej zmeravené konštrukty do bežných komunikátov svedčia o existencii viacerých sociokomunikačných a psychologických princípov: **1.** prítomnosť stereotypných konštituentov v texte avizuje zmenu („prepnutie“, posun) témy, resp. predmetu dorozumievania; **2.** odklon komunikačnej situácie od oficiálnosti k polooficiálnosti, príp. neoficiálnosti a opačne; **3.** komunikanti sa usilujú sústrediť pozornosť iných účastníkov komunikačnej udalosti na vlastné (nezriedka i predstierané) kreatívne schopnosti, napr. na individuálne jazykové potencie, jazykovú hru, autoštylizáciu do istej sociálnej roly atď.; **4.** komunikanti sa pokúšajú účelovo redukovať individuálne psychofyziologické zábrany, resp. sociálne komplexy, napr. pociťovanie interferencie domáceho a iného jazyka ako prekážky kvalitného dorozumievania, stieranie rozdielov medzi ústnou a písanou formou dorozumievania, sklony k eufemizovaniu jazykových prejavov ako signál „ovládania“ politickej „rétoriky“ (porov. aj Krupa, 1991, s. 89) a pod.

Podľa komunikačnej hodnoty a pragmatického zacielenia sa ukazuje ako výhodné pracovne vyčleniť štyri skupiny výrazových stereotypových prostriedkov, ktoré rozhodujúcou mierou vytvárajú textový vzorec bežných spontánnych nepripravených komunikátov:

1. *výplnkové súbory* – vzhľadom na svoju fatickú hodnotu sú potrebné na preklenutie predovšetkým temporálneho komunikačného vákua: manifestujú sa s maximálnym stupňom stereotypnosti až šablónovitosti a s vysokou frekventovanosťou v komunikácii (pracovné atribúty *konvenčnosť; rituálnosť* so záporným vymedzením);

2. *surogátne súbory* – zabezpečujú primerané zachovávanie komunikačného reťazca pri nedostatku alebo priam absencii verbálnych zložiek (*ekonomickosť, deiktickosť*);

3. *gestačné súbory* – signalizujú prítomnosť individualizujúcich potencií hovoriacich (*expresivita, emocionálnosť*);

4. *estetizačné súbory* – rétorické figúry s minimálnym stupňom stereotypnosti až šablónovitosti a s minimálnou frekventovanosťou v komunikácii (*efektívnosť, rituálnosť* s kladným vymedzením).

Rozčlenenie stereotypových prostriedkov do jednotlivých skupín je len metodologickou otázkou. Viaceré z nich totiž vytvárajú interferenčné polia, a tak fakticky manifestujú dynamiku bežnej spontánnej komunikácie s jej viacrozmerným sociokomunikačno-pragmatickým podložím.

2.4. Sociálne vektory a dynamika variet v komunikácii obyvateľov miest

S nevyhnutnou mierou zovšeobecnenia možno mesto definovať ako osobitý viacrozmerný typ sociálno-priestorového usporiadania spoločnosti so zložitou, vnútorne hierarchizovanou štruktúrou. V takomto vymedzení mestskej jednotky sa celkom prirodzene exponuje výsledok urbanizačného vývinu: priemyselná báza, formovanie bytových komplexov – sídlisk, dopravné spojenie vnútri mesta a vytváranie cestno-komunikačných väzieb s inými aglomeráciami mestského, príp. vidieckeho typu a pod. Už v tejto súvislosti je zrejmé, že nemožno ponechávať na okraji špecifické historicko-ekonomické okolnosti, ktoré rozhodujúcim spôsobom dotvárali profil mesta počas viacerých storočí do dnešnej podoby.

Pod vplyvom naznačených kľúčových parametrov sa vytvoril aj osobitý sociálny kontext, ktorý **1.** charakterizuje obyvateľov konkrétnej aglomerácie ako občanov mesta X, a **2.** odlišuje občanov mesta X od obyvateľov iných, podobných sociálno-priestorových štruktúr. Samozrejme, v hraniciach tejto základnej dichotómie sa ako jeden z výrazných identifikačných znakov konštituuje aj bezprostredný verbálny styk medzi obyvateľmi mestskej aglomerácie.

V slovenských podmienkach sa už dávnejšie zaužívalo členenie krajiny na tzv. regióny (v nedávnej administratívno-riadiacej praxi nazývané kraje) – stredoslovenský, západoslovenský a východoslovenský región. Toto ustálené členenie územia Slovenska na tri časti zodpovedá aj počtu a charakterizovaniu slovenských nárečových skupín (porov. Palkovič, 1981), ktoré sú lokalizované na troch geografických makroareáloch (porov. Krajčovič, 1988, s. 207 – n). Niet pochybností o tom, že v priestore jedného makroareálu možno nájsť spoločné črty, ktoré charakterizujú jednotlivé mikrospoločenstvá.

Na základe sociolingvisticky orientovaného štúdia konkrétneho etnika možno exaktne povedať, že aj väčší či menší stupeň príbuznosti mestských modelových štruktúr závisí od podobných mestotvorných podmienok. Túto tézu vyslovujeme po akceptovaní výsledkov skorších výskumov vo viacerých slovenských mestách (porov. materiál v rozsiahlom zborníku *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny*, 1972) i vo svetle novších bádaní (Patráš, 1991; Dvornická, 1992 a i.). V týchto súvislostiach *pars pro toto* naznačíme profil verbálnej

komunikácie v (stredo)slovenských mestách na podklade sond v jednom z väčších slovenských miest – Banskej Bystrici.

Banská Bystrica je stredne veľké mesto (asi 85 tis. obyvateľov; 1990), so silnou baníckou tradíciou a stáročným zastúpením nemeckého obyvateľstva. S rozmachom baníctva sa menila aj sociálna skladba obyvateľstva v Banskej Bystrici. Obslužnú sféru v meste začali saturovať popri obyvateľoch nemeckej národnosti aj remeselníci, obchodníci, tovariši, nádenníci a sluhovia domáceho – slovenského pôvodu prichádzajúci z okolitých osád a mestečiek.

Spolužitie príslušníkov dvoch národností sa odrazilo aj v bezprostrednom verbálnom dorozumievaní. Osadníci z okolia, ale aj prisťahovalci v novom prostredí okrem neodmysliteľného osvojovania si germanizmov (porov. Patráš, 1994) reagovali na expanzívnosť „tvrdej" nemčiny dvojako: **a)** prispôsobením (depalatalizáciou) konsonantov, ktoré boli pôvodne v mäkkých pozíciách; **b)** palatalizáciou konsonantov *d, t, n*, ktoré boli pôvodne v tvrdých pozíciách (tzv. sekundárna palatalizácia: *ďim, moťika, do ďeďiňi*). Relikty sekundárnej palatalizácie ako charakteristická črta tohto obdobia dodnes fungujú aj v neoficiálnych spontánnych komunikátoch súčasných obyvateľov Banskej Bystrice (bez vekového ohraničenia), ktorých s miestnymi dialektmi spájajú silnejšie kontakty.

V súčasnom období je Banská Bystrica ekonomickým, školským, kultúrnym a turistickým centrom južnej stredoslovenskej oblasti. Zo sociologického hľadiska možno mesto charakterizovať ako hospodársky a funkčne zmiešanú jednotku so zastúpením priemyslu, služieb, školstva, malých a stredných podnikateľských činností.

Aj z krátkych pohľadov na historicko-ekonomický a sociálny kontext v živote konkrétneho mesta je zrejmé, že mestské aglomerácie si budovali svoje mestské identifikačné parametre počas dlhého vývoja. V období približne posledných 50 rokov však možno objektívne pozorovať (v slovenských podmienkach) dve obdobia, v ktorých dochádza okrem iného aj k prudkejšej reštrukturácii sociokomunikačného profilu mestských komunít:

1. 1945 – prelom 50. a 60. rokov: hromadné presuny obyvateľstva z vidieka do miest, predovšetkým za pracovnými príležitosťami;

2. 1970 – polovica 80. rokov:

a) ďalšia silná vlna prisťahovalectva z blízkeho vidieka v dôsledku záujmu priemyselných odvetví o získanie a stabilizáciu osôb v ekonomicky najproduktívnejšom veku;

b) akcelerácia tzv. medzimestskej migrácie pod vplyvom rastúcej unifomovanosti bytových podmienok a relatívne porovnateľných pracovných možností;

c) podpora prirodzeného odchodu dospelých detí od rodičov, zakladanie nových rodín a skracovanie reprodukčnej fázy rodín – faktický dôsledok preferovania rodinných domácností v nedávnej bytovej politike; porov. aj Musil a kol., 1985, s. 66.

Zlomové demografické procesy vyvolali aj pohyb v bežnej každodennej interpersonálnej, resp. medziskupinovej verbálnej komunikácii mestského obyvateľstva.

Pre mesto ako osobitú sociálnoekonomickú jednotku je okrem objektívnych (historických, geografických) podmienok charakteristická aj nerovnorodá výrobno-ekonomická štruktúra. Tento základný fakt sa odráža aj v nehomogénnosti štruktúry mestskej makrosociety, a teda aj v existencii viacerých jazykových kolektívov a spoločenstiev. Tieto komunikačné mikroskupiny v závislosti od cieľov a komunikačných situácií využívajú rozličné variety (sociokomunikačné formy) národného jazyka v diapazóne „školská“ (kodifikovaná) hovorená varieta slovenčiny – formujúca sa tzv. hovorová slovenčina – územné dialekty – sociolekty – prvky, zložky a mechanizmy inojazykových sústav. Verbálny komunikačný prostriedok v bežnej polooficiálnej až neoficiálnej komunikácii mestského obyvateľstva možno potom bez väčšieho rizika schematizovania strechovo nazvať aj jazykovo-komunikačným hybridom, príp. komunikačným konglomerátom.

Mesto ako prejav osobitej koexistencie viacerých sociálnych skupín nevytvára monolitnú, ostrejšie kontúrovanú dorozumievaciu varietu, ako je napr. (tradičný teritoriálny) dialekt, príp. jeho protipól – hovorený variant spisovného jazyka. Pestré vekové, sociálne, profesiové, záujmové a i. podložie vytvára v spontánnom živom dorozumievaní obyvateľov miest predpoklady a podmienky na fungovanie viacerých komunikačných variet. Výber, usporiadanie a využívanie komunikačných variet závisí okrem komunikačných faktorov (komunikačná situácia, komunikačná udalosť, sociálne roly a rolové registre jednotlivých hovoriacich) aj od psychosociálnych a demografických parametrov hovoriacich.

V bežnej spontánnej komunikácii pri využívaní mestského komunikačného konglomerátu paralelne pôsobia dva typy kompozično-komunikačných prostriedkov: **1.** konštantné jednotky – lokálne osobitosti mestskej aglomerácie; vek, vzdelanie, sociálne zaradenie a regionálny pôvod

komunikantov; **2.** variabilné jednotky – sociálne roly, módnosť, gestačnosť, recesia a pod. Obidva typy sú umocňované osobitosťami komunikačných aktov. Pružnosť a vágnosť mestského komunikačného konglomerátu potom umožňuje vytvárať spojivá medzi komunikačným prostriedkom konkrétneho mesta a konglomerátmi iných miest, príp. celonárodným hovoreným univerzom, napr. tzv. hovorovou slovenčinou.

V dôsledku funkčnej spolupráce konštantných a variabilných jednotiek:

a) sa vnútorne obohacuje komunikačný konglomerát konkrétneho mesta, ktorý sa nasycuje varietami s celonárodnou pôsobnosťou;

b) konkrétny komunikačný konglomerát „vysiela“ svoje expanzívne prvky, zložky a mechanizmy do sféry národného jazyka, v ktorom sa konfrontačne „vyskúša“ ich životaschopnosť. Okrem vnútornej pružnosti je teda mestský komunikačný konglomerát aj zdrojom dynamiky v celonárodnom jazyku.

Profil mestského komunikačného konglomerátu (v stredoslovenských podmienkach) vo všeobecnosti možno naznačiť pomocou náčrtu:

Obrázok č. 1:

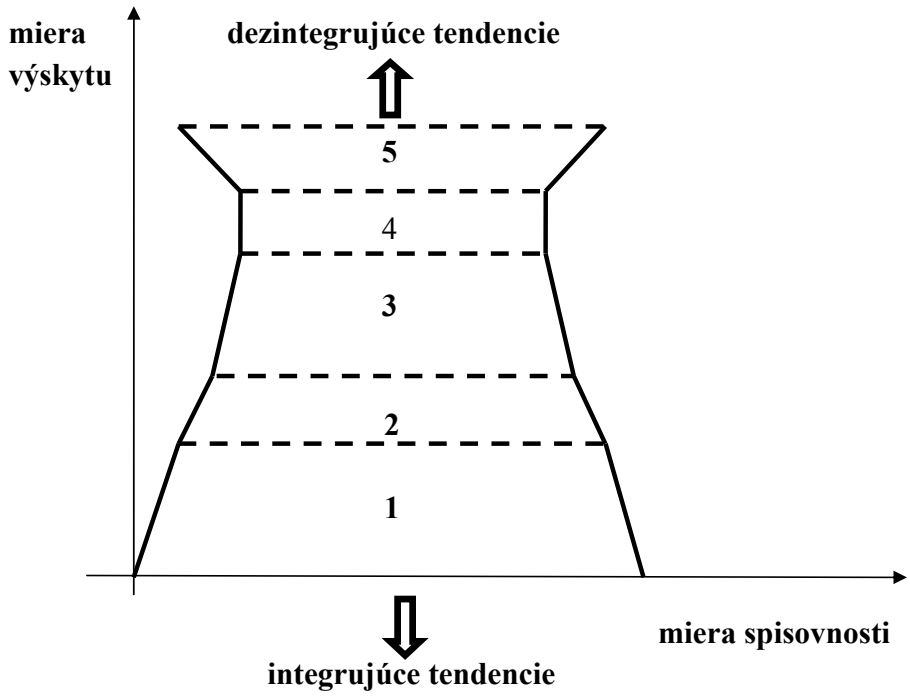

Identifikácia:
1. hovorená spisovná (kodifikovaná) varieta; **2.** „hovorová slovenčina“ (≈ štandardná forma; porov. Horecký, 1979a); **3.** tradičný lokálny dialekt a územné nárečia; **4.** sociolekty; **5.** inojazykové sústavy (čeština, maďarčina, ruština, „kuchynská“ nemčina, angličtina, moderná nemčina a pod.)

Priestorom, v ktorom dochádza k uskutočňovaniu komunikačných udalostí, je v mestských podmienkach predovšetkým rozpätie **1 – 3** (hovorená spisovná kodifikovaná varieta – tradičný lokálny dialekt). Obidve historicky najdôležitejšie variety okrem svojho prestížneho uplatňovania vytvárajú platformu na prienik výstavbových princípov z iných variet národného jazyka. Treba však poznamenať, že rozhodujúcu úlohu pri operatívnom výbere, usporiadaní a využívaní viacerých variet v bežnej spontánnej komunikácii hrá vektor spontánnosti, ktorý bližšie dopracúva konštantné a variabilné sociálne vektory hovoriacich.

Podobu bezprostredných spontánnych komunikátov v mestských podmienkach výrazne ovplyvňujú ciele (pragmatické zámery) a témy dialógov. Prirodzene, aj medzi jednotlivými vekovými, profesiovými, záujmovými a i. mikrospoločenstvami sa vyskytujú osobitosti. Ako základný činiteľ vnútornej diferenciácie a hlavný normotvorný konštituent mestského komunikačného konglomerátu pôsobí predovšetkým fyzický vek hovoriacich v generačnom zmysle a prostredie, v ktorom sa verbálny kontakt uskutočňuje. Ďalej nasleduje regionálny pôvod hovoriacich a až potom vzdelanie a sociálne zaradenie (profesia, povolanie). Vzdelanie ako dynamizujúci vektor sa dostáva do popredia pri dialógoch s intelektuálne náročnejším tematicko-kompozičným pôdorysom, napr. pri odbornej problematike.

Náčrt predstavuje terajší reálny stav v bežnej komunikácii medzi obyvateľmi súčasných miest (90. roky). Reštrukturácia profilu mestského komunikačného konglomerátu je aj v „synchrónnom“ chápaní (posledné polstoročie) zreteľne dynamická. Túto hypotetickú myšlienku vyslovujeme v súvislosti s výsledkami rozsiahlejšieho terénneho výskumu, ktorý sme uskutočnili na prelome 80. a 90. rokov (porov. Patráš, 1991).

Zo zvukových nahrávok spontánnych komunikátov získaných metódou skrytého mikrofónu vyplýva, že najstarší respondenti (70-roční a starší) ani po zmene komunikačnej situácie na polooficiálny, resp. oficiálny status nevykonajú „prepnutie kódu“ z miestneho dialektu do niektorej „vyššej“ variety, napr. do tzv. hovorovej slovenčiny. Zdá sa, že asi do konca 50. rokov v bežnej

každodennej komunikácii výraznejšie dominoval územný dialekt a iné „nižšie“ variety bežnej komunikácie. Táto myšlienka sa (prirodzene, nepriamo) objavuje aj v rozmernom projekte výskumov hovorenej podoby jazyka v mestách (porov. zborník *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny*, 1972). Všetky súčasné variety totiž boli lokalizované, pravda, s inou mierou výskytu a inou preferenciou – v pozícii dominantnej variety stál dialekt.

Na začiatku 70. rokov 20. storočia v slovenských podmienkach dochádza k inštitucionalizovanému prepracovaniu systému školského vzdelávania. V roku 1976 bol skoncipovaný projekt ďalšieho rozvoja výchovno-vzdelávacej sústavy. Jedným z faktorov, na ktorý sa kládol dôraz, bolo aj posilnenie komunikatívnej stránky vyučovania materinského jazyka. Vzrástla prestíž spisovného jazyka v radoch používateľov (bližšie napr. Kačala, 1980), predovšetkým z mladších a najmladších vekových vrstiev obyvateľstva. Nárečie však ako silná tradičná varieta neustúpilo najmä z hovorenej komunikácie. Zmenilo svoju úlohu a pôsobí ako koloritný prostriedok, predovšetkým v reči mladších vekových skupín. Poskytuje však aj priaznivú možnosť zmenšenia komunikačných dištancií, napr. medzi vekovo (regionálne) rôznymi komunikantmi.

V nedávnej súčasnosti (polovica 90. rokov) opäť začína dochádzať k reštrukturácii profilu bežnej hovorenej komunikácie v mestskom kontexte. S novými spoločenskými podmienkami dochádza k posilňovaniu úlohy cudzích jazykov, predovšetkým angličtiny a nemčiny. Forsírovanie inojazyčných elementov okrem nesporných pozitív dosť agresívne pôsobí na bežnú spontánnu komunikáciu aj v aglomeráciách s vysokou koncentráciou obyvateľstva. Výsledok – negatívna interferencia medzi odovzdávajúcim a preberajúcim jazykom – vyvoláva skôr rozpaky až averziu k preberaniu inojazykových prostriedkov a postupov a k ich kvalitnému využívaniu v mestských komunikačných konglomerátoch. Ďalší vývoj ukáže, ako si domáci národný jazyk poradí s novými okolnosťami.

2.5. „Jazyk mesta" na domovských komerčných stránkach v slovenskej sieti internetu?

Spoločenské zmeny paralelne s rozpadom dlhoročne formovaných ekonomických väzieb v krajinách stredovýchodnej Európy na prelome 80. a 90. rokov vytvorili predpoklady na rozvíjanie liberalizovaného, trhovo orientovaného hospodárstva. Ako jeden z dôsledkov kvalitatívne odlišnej socioekonomickej reality sa v súčasnosti celkom oprávnene mení aj požiadavka zabezpečovať šírenie informácií súvisiacich s komerčno-podnikateľskými procesmi a zámermi. Otvorenosť trhu, aktívny vstup zahraničných partnerov do ekonomík transformujúcich sa štátov – donedávna ešte členov tzv. východného bloku, efektívne úsilie zabezpečiť konkurencieschopnosť sa odráža aj v zmenených postojoch k fenoménu propagácie obchodno-podnikateľských aktivít, pravda, s viac či menej výrazným ohľadom na konkrétne etnikum alebo mikrosocietu.

Netreba osobitne zdôrazňovať, že pragmatická hodnota informácie hospodárskeho charakteru vo veľkej miere závisí od komunikačného média, prostredníctvom ktorého sa informácia dostáva od autora k adresátovi. Popri „klasických", praxou a dejinami overených nosičoch informácií (tlač – noviny, časopisy, magazíny –, rozhlas, televízia, kiná, veľkoplošné propagačné dosky – bilbordy, neóny, nápisy na akýchkoľvek predmetoch, propagačné balóny, lietadlá s reklamnými pásmi atď.) sa aj v našich podmienkach obzvlášť od 2. polovice 90. rokov čoraz viac informačno-propagačných textov usiluje ovplyvňovať potenciálneho zákazníka prostredníctvom celosvetovej elektronickej siete internetu.

Napriek celosvetovo rastúcej obľúbenosti internetovej komunikácie sa často stretávame s nepríliš optimistickými konštatovaniami, že v domácich (slovenských), ale aj v sociokultúrne, historicky a ekonomicky porovnateľných (českých) podmienkach je internet stále nedostatočne využívané médium; za svetom neuveriteľne zaostávame (Hvorecký, 1998, s. 45), príp. sme ešte len na začiatku cesty do internetu (Rychtar – Franěk, 1997, s. 124).

Skeptické náhľady sú namieste vtedy, ak do úvahy berieme technické obmedzenia. Kritickejší postoj sa črtá, ak vo svojom okolí registrujeme nezáujem o celosvetovú elektronickú metasieť, teda nevnímanie dôsledkov

aktívneho (ne)pripojenia sa k internetu. Konektivita poskytuje možnosť výhodne vstúpiť do priestoru interaktívnych informačných služieb ponúkaných v celosvetovom rozsahu.

Je všeobecne známe, že elektronická sieťová komunikácia bola pôvodne určená prvotne na vedeckovýskumné ciele. Treba súhlasiť s názormi, že by bolo omylom vidieť pôsobenie internetových predností len v prostredí akademických či podnikateľských inštitúcií (Smoleňová, 1996, s. 5; Rychtar – Franěk, 1997, s. 124). Vskutku, k internetu sa prostredníctvom národných sietí (SANET na Slovensku, CESNET v Českej republike, ACONET – *The Austrian Academic Computer Network* v Rakúsku a i.) pripájajú aj vládne, neziskové a komerčné spoločnosti. Tento postup je okrem ekonomického efektu pre konkrétnu akademickú sieť výhodný aj z iného hľadiska: dochádza k životne dôležitému úzkemu prepojeniu teórie s (napr. podnikateľskou) sférou a k aktívnemu vstupu vedy a výskumu na nesmierne inšpiratívnu pôdu praktických aplikácií najrozličnejšieho druhu.

Potreba informovať, propagovať a nezriedka účelne presviedčať je nevyhnutná predovšetkým pri šírení informácií určených na reklamné účely. Reklama sa spravidla chápe ako „platené uverejňovanie informácií a materiálov s cieľom získať verejnosť pre určitý výrobok, službu, prípadne vytvoriť či modifikovať alebo upevniť určité vnímanie, imidž zadávateľa reklamy verejnosťou" (Žáry, 1996, s. 6). Treba dodať, že v reklame ide o formu neosobnej prezentácie ideí, výrobkov a služieb, ktorá je určená na podporu rozhodovacieho procesu potenciálneho zákazníka (pozri Dominick, 1993, s. 377). Bezprostredná reakcia (napr. uskutočnenie obchodnej transakcie) teda nie je hlavným poslaním reklamného komunikátu. Z tohto hľadiska reklama úzko korešponduje s termínom *public relations* (PbR = „sústavné premyslené pôsobenie na diferencovanú verejnosť s cieľom vytvárať priaznivý obraz a pozitívne vzťahy"; Žáry, 1996, s. 5).

Odlišnosti medzi reklamnými komunikátmi a textami formujúcimi *public relations* možno vidieť v **1.** jazykových špecifikách (PbR uprednostňujú faktografickejší štýl bez superlatívov a samochvály, reklama zasa posilňuje presviedčanie s využitím expresívno-emocionálnych jazykovo-komunikačných prostriedkov); **2.** zacielení (PbR stavajú na solídnom informovaní so vzdelávacím zámerom, reklama sa orientuje na ovplyvňovanie, presviedčanie a rozhodovanie); **3.** druhu média (PbR sa zameriavajú na málopočetné publikum, reklama popri tzv. cieľových skupinách potenciálnych spotrebiteľov oslovuje široký okruh adresátov). [K rozdielom medzi PbR a reklamnými

komunikátmi pozri napr. aj Jefkins, 1993, s. 14.] Ak neberieme do úvahy jemné rozdiely v pragmatickom zacielení jednotlivých reklamných komunikátov, vystačíme so strechovým termínom inzercia, príp. propagovanie.

Inzertné aktivity komerčných spoločností, ale i jednotlivcov – právnických osôb prostredníctvom elektronickej siete predstavujú o. i. „nový typ kontaktovej komunikácie, ktorá sa uskutočňuje na základe špecifických textov“ (Findra, 1998, s. 99). Z technického hľadiska domovská či domáca, príp. úvodná komerčná stránka (*homepage*) využíva službu WWW (*World Wide Web,* „celosvetová pavučina“, počítačová sieť), ktorá je schopná integrovať viaceré internetové služby a poskytnúť ich používateľovi (klientovi) nielen v textovej, ale aj obrazovkovej podobe spolu s grafickými (farebnosť, animácia, počítačom vytvárané symboly a firemné emblémy a pod.) a stále častejšie aj akustickými výstupmi. Klient so zdrojom elektronických informácií komunikuje prostredníctvom predpisu HTTP (*HyperText Transfer Protocol*). Obsah informácie sa dostáva do materializovanej podoby vhodnej na bezprostredné vnímanie ako hypertextový dokument v jazyku HTML (*HyperText Markup Language*).

Technicko-komunikačné a praktické výhody konštelácie elektronických parametrov sú viaceré: **a)** transparentný prístup k miestnym aj vzdialeným informačným zdrojom v celej sieti internetu; **b)** možnosť vyhľadávania v dokumentoch; **c)** jednoduchá intuitívna obsluha; **d)** podpora pre multimédiá; **e)** ekonomická efektívnosť bez nákladov na tlač či centrálnu výrobu kópií a pod. (bližšie pozri Smoleňová, 1996, s. 44; Šušol, 1998, s. 39 a nasl.).

Parameter internacionalizácie publikovania, ktorý prvotne vyplýva z technických podmienok internetovej siete, sa neodmysliteľne objavuje aj v jazykovo-kompozičnej a štýlovej tvári domovských komerčných stránok. Dominick (1993, s. 381), berúc do úvahy popri (nad-/celo-) národných hľadiskách aj konkrétnejšie teritoriálne podmienky, poukazuje na dvojpólový rozmer propagácie (reklamy, inzercie): **1.** reklamy, ktoré oslovujú adresátov v celonárodnom meradle; **2.** reklamy, ktoré sa orientujú na maloobchod („predaj v malom“). Lokálna propagácia tovarov a služieb sa viaže napr. k miestnym reštauráciám, sprostredkovateľom predaja áut, nábytku, spotrebnej elektroniky, výpočtovej techniky a počítačového vybavenia, opravovní televíznych prijímačov a i. [O komunikácii v malých a stredných firmách v Českej republike, ktorá sa odráža aj v komerčnej propagácii 90. rokov, podnetne uvažuje okrem iných napr. aj J. Mezuláník, 1999.] Aj v slovenských podmienkach pri tzv. miestnych firmách obvykle ide **a)** o dcérske spoločnosti,

odbočky, resp. vysunuté pracoviská veľkoobchodných a servisných organizácií, ktoré majú ústredie v inej lokalite, príp. **b)** o malé firmy, ktoré majú centrum a zákazníkov len v jednej aglomerácii alebo vo vymedzenom obchodnom teritóriu. Je zrejmé, že obe skupiny nie sú striktne ohraničené a možno medzi nimi vysledovať prienikové plochy. Z poznania, že trh prekonáva hranice v priestore a čase, vyplýva všeobecné konštatovanie, že ani propagačné texty nepotrebujú byť vybavené osobitnými identifikačnými znakmi svojho (lokálneho, sociodemografického, kultúrneho a i.) prostredia.

Na druhej strane však nemožno poprieť fakt, že práve tzv. malá propagácia zatraktívňuje zákazníkom špecifické vlastnosti, hodnoty, charakteristické aktivity, príp. obchodné strediská či centrá spoločenského života v konkrétnom prostredí, napr. v meste, resp. mestskej štvrti. [O charakteristické „mestotvorné" signály – pomenovania pohostinských a reštauračných zariadení, pomenovania obchodných jednotiek a pod. sa popri historikoch, urbánnych etnológoch – vzhľadom na Banskú Bystricu napr. Bitušíková, 1996 – a pod. intenzívne zaujímajú aj samotní jazykovedci; Banskú Bystricu takto približuje napr. P. Odaloš, 1995.] Je faktom, že na dosiahnutie okamžitého informovania a na zabezpečenie persuazívneho efektu sa využívajú predovšetkým formy a prostriedky tzv. okamihovej propagácie, ktorá je viditeľnejšie ukotvená v čase a priestore a ovplyvňuje najmä bezprostredných návštevníkov mestskej aglomerácie, resp. zákazníkov ochotných bez priveľkého váhania využiť ponúkanú službu. Ako nosiče propagačného zámeru sa pritom výhodne uplatňujú obchodné výklady, firemné vývesky, letáky, plagáty, smerovky, trojrozmerné pútače, drobné oznamy v miestnych spravodajcoch, pozvánky a pod., obvykle s hojným zastúpením neverbálnych zložiek.

Ako už bolo naznačené, propagovanie komerčných zámerov prostredníctvom internetu je jednou z novších a veľmi atraktívnych možností, ako zabezpečiť prienik informácie aj medzi používateľov elektronickej siete v konkrétnej mestskej aglomerácii. Je zaujímavé, ale popritom pochopiteľné, že k internetovej verzii spravidla existuje aj priama textová paralela, napr. miestny tlačený spravodajca; ojedinele do hry vstupuje aj miestne (mestské) médium, napr. lokálna komerčná rozhlasová stanica alebo káblová televízia. Je totiž dokázané, že paralelné sústredené pôsobenie rozličných komunikačných kanálov výrazne podporuje efektívnosť propagácie. Internetový variant je pohodlne prístupný pre adresátov s primeraným koncovým zariadením (osobným počítačom). Zároveň však nie je zabezpečené masové rozšírenie

propagovaného obsahu či zámeru, pretože príjem a spracovanie inzercie je obvykle záležitosťou jednotlivca sediaceho pri osobnom počítači.

V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť, že jazyk, štýl a kompozícia rozšírenejšej, prístupnejšej tlačenej verzie sa len nevýrazne odlišuje od elektronickej podoby. Aj na obrazovke počítača sa totiž výhodne využívajú viaceré všeobecne platné zásady charakteristické pre písaný, resp. tlačený text poverený napr. publicistickými úlohami. Internetové propagačné texty zverejňované na domovských stránkach firiem ako textové modely rešpektujú základné požiadavky písomnosti, verejnosti, oficiálnosti, pripravenosti a – isteže, diskusne – aj monologickosti; o konfigurácii piatich dvojíc neverbálnych vlastností v textových modeloch pozri Findra, 1998, s. 100 a nasl.

Aj elektronická podoba propagačných textov v základných kontúrach odráža napätie medzi vecnosťou (je charakteristická pre texty patriace k objektívnemu, napr. náučnému alebo administratívnemu jazykovému štýlu) a expresivitou, príp. emocionálnosťou (je príznačná pre texty patriace k subjektívnemu, napr. umeleckému jazykovému štýlu); o dichotómii vecnosti a expresivity, príp. emocionálnosti v propagačných textoch pozri napr. Tvrdoň, 1996.

Osobitosti internetových komerčných stránok ostrejšie vystupujú do popredia pri posudzovaní technicko-komunikačných podmienok. Domovská stránka je taktiež „formálne a významovo neuzavretý prehovor, lebo ide o zložku vyššieho textového celku/komplexu replík" (Findra, 1997, s. 260). Používateľ z úvodnej stránky obvykle preniká do elektronickej siete prostredníctvom tzv. linku – podčiarknutej pasáže, t. j. možnosti vstúpiť do hypertextu na žiaducom mieste –, a pomocou kurzora sa do želanej pozície jednoducho „vloží", individuálne si voliac svoje kroky a vlastný postup. Takto sa s aktívnou spoluúčasťou používateľa vytvára osobitá priestorovo vetvená textová štruktúra nie nepodobná encyklopedickému modelu. Má atribúty publicistického žánru, ale pod vplyvom individuálne volenej elektronickej úpravy sa jej podobnosť s patričným žánrovým modelom – v tomto prípade inzerátom – zastiera. [Možno sa prikloniť k názoru o internete ako o „inherentne demokratickom mieste... v najradikálnejšom zmysle slova" (Hvorecký, 1998, s. 45); na druhej strane však doposiaľ neprílišná dostupnosť elektronicky tvorených a šírených informácií pre širšie vrstvy obyvateľstva predstavuje istú formu diskriminácie, resp. cenzúry (Šušol, 1998, s. 38).]

Je zaujímavé skúmať problém, či internetové domovské stránky, koncepčne a technicky viazané na celosvetovú sieť a spĺňajúce jej základné

kritériá, ako prostriedky *malej propagácie* skutočne rešpektujú mestské (lokálne) osobitosti, a tak sa výhodne približujú k potenciálnemu komerčnému partnerovi. Uvedenú domnienku sme sa usilovali potvrdiť preskúmaním komunikačnej hodnoty domovských internetových stránok, ktorých cieľom je propagovanie tovarov a služieb najrozličnejšieho druhu v konkrétnych prostrediach a komunikačných spoločenstvách väčšieho slovenského mesta (Banská Bystrica).[6]

Z komunikačného hľadiska sa domovská komerčná stránka – prvotne takmer výhradne vizuálna záležitosť – predstavuje ako výsledok spolupráce jazykovej a grafickej zložky. Neverbálne prostriedky (nezriedka viacfarebnosť, ilustrácie, osobitné kompozičné usporiadanie obvykle s dominanciou pomenovania firmy, štylizovanie trojrozmernosti, využívanie animácií rôzneho druhu – posúvaním textového pásika počínajúc a trojosovým premiestňovaním textových blokov, resp. obrázkov končiac) spravidla výhodne podporujú komunikačný zámer. Popri objednávateľovi (zadávateľovi) stránky – tento sa v konečnom dôsledku takisto stáva ohnivkom v komerčnom reťazci – s jeho požiadavkami sa na domovskej stránke manifestuje aj zhotoviteľ stránky s jeho vizuálnym cítením, technickými a finančnými možnosťami.

Pohľad na vzorky z výskumného súboru evidentne svedčí o prirodzenom úsilí prezentovať predovšetkým emblém (logo) firmy (spoločnosti) a plochu stránky vyplniť základnými údajmi o profile a poslaní spoločnosti.[7] Texty oslovujúce slovenského komunikačného partnera, napr. obyvateľa mesta – používateľa elektronickej siete sú spracované v spisovnej variete národného jazyka obvykle s technickými obmedzeniami a nedostatkami (chýbajúce diakritické a interpunkčné znamienka). Domovské stránky firiem s lokálnym zameraním voľnú plochu využívajú v dvoch krajnostiach, a to buď **1.** na ponuku možností napojiť sa na atraktívne komunikačné uzly[8], alebo **2.** na siahodlhé

---

[6] Materiálové východiská na úvahy tvorí 52 domovských internetových stránok komerčných spoločností, inštitúcií a organizácií pôsobiacich na teritóriu Banskej Bystrice a orientujúcich sa na prezentáciu tovarov a služieb v tomto meste. Stránky boli postupne vyberané zo siete internetu v období máj – august 1998 bez ohľadu na zameranie a propagovaný sortiment. Podmienkou zaradenia do výskumného korpusu bola väzba na konkrétne mestské prostredie. Ako bádateľsky najhodnotnejšie vzorky boli prijímané ukážky, ktoré sa popri elektronickej verzii paralelne, zväčša cyklicky publikujú v miestnych tlačených periodikách komerčného zamerania. V miestnych podmienkach to sú inzertné týždenníky Pardon – http://www.pardon.sk, a Pegi – http://www.pegi.sk, šírené okrem mesta a okresu Banská Bystrica aj do blízkych okresov Brezno a Zvolen.

[7] http://www.autotechna.sk

[8] http://www.pcb.sk/present/olsav

detailné prezentovanie predmetu svojho komerčného programu[9]. V lexike obvykle dominuje príslušná terminológia, v publicistike považovaná za výrazný zdroj dynamiky slovnej zásoby (porov. Kamiš, 1988), nezriedka s výraznými stopami svojho „elektronického" prostredia (angličtina)[10] bez akéhokoľvek odklonu napr. k profesijnej slovnej zásobe, resp. slangu, miestnemu dialektu, interdialektu či regionalizmov alebo „urbanizmov"[11]. Kritérium lokálnosti sa spriezračňuje takmer výhradne prostredníctvom chrématoným a toponým. Využívanie expresívnych, príp. emocionálnych prvkov, prostriedkov alebo postupov charakteristických pre propagačné texty je zriedkavé: obyčajne sa obmedzuje na opytovacie, príp. apelatívne konštrukcie[12]. Vecný, strohejší ráz internetových komunikátov podporuje prítomnosť nevyhnutných komponentov potrebných na zabezpečenie kontaktu medzi inzerentom a perspektívnym zákazníkom: čísla telefónu, faxu, mobilného telefónu, príp. adresa elektronickej pošty. Signály spolupatričnosti s lokalitou, resp. miestne či mestské osobitosti sa obvykle manifestujú len prostredníctvom súčastí poštových adries.

Ukazuje sa teda, že pri konštituovaní a publikovaní propagačného internetového textu s lokálnym nasmerovaním z hľadiska obsahu a pragmatického nasmerovania ako rozhodujúci vstupuje do hry parameter odbornosti, ktorý sám osebe signalizuje výhradnosť, novosť, originálnosť, zdanlivú alebo faktickú vyššiu kvalitu ponúkaných služieb alebo výrobkov. Zdôrazňovanie odbornosti popri upevňovaní povedomia exkluzívnosti slúži napr. aj ako prejavenie postoja voči možnej konkurencii, ktorá nemusí pôsobiť len v konkrétnej lokalite. Ponuka informácií prostredníctvom spisovnej variety národného jazyka bez charakteristických „mestských" atribútov okrem upevňovania prestíže spisovnej komunikácie vo verejnom prostredí umocňuje zameranosť propagácie na cieľovú skupinu adresátov – potenciálnych komerčných partnerov. Takto sa elektronicky prezentovaný komunikát stáva prostriedkom nie reklamy v užšom zmysle slova, ale cestou na budovanie presvedčenia o solídnosti firmy a jej zámerov, t. j. blíži sa skôr k pólu *public relations*.

Aj na základe analýzy internetových domovských stránok s komerčným profilom a s lokálnym zameraním je žiaduce poukázať na niekoľko všeobecnejších skutočností.

---

[9] http://www.netax.sk
[10] http://www.pcb.sk/present/bbprevent
[11] http://web.sk/twd
[12] http://www.petai.sk

1. Stiera sa hranica medzi termínmi *publikovanie* a *komunikácia*: elektronicky šírené propagačné texty tohto druhu sú individualizované, plniace popri odborných informáciách aj obchodné a nezriedka i skupinové či osobné zámery.

2. Texty sú prejavom jazykovej a komunikačnej unifikácie – logického dôsledku zmedzinárodňovania medziľudskej komunikácie na konci 20. storočia bez ohľadu na ten-ktorý jazyk.

3. Potenciál jedného z najmodernejších nosičov informácií – internetu – vplýva na nekomplikovaný prienik angličtiny, príp. anglicizujúcich zložiek aj do textov určených na pôsobenie v geograficky, príp. sociálne užšie definovanom priestore, napr. v meste. Sieťová komunikácia pritom podporuje formovanie elektronických komunít na základe spoločných záujmov a životného štýlu, a to bez ohľadu na zemepisné alebo jazykové obmedzenia.

Ukazuje sa, že komerčné internetové stránky sa konštituujú ako špecifické textové modely, ktoré sa zo štýlovo-komunikačného hľadiska pohybujú na hraniciach náučného, administratívneho a publicistického štýlu. Doteraz len okrajovo, signálovo reagujú na charakteristické „mestské" komunikačné podnety. Nie je nereálne, že so zdomácnením celosvetovej siete sa v slovenských podmienkach aj jazykovo-komunikačne zvýrazní faktor lokálnej ukotvenosti internetových propagačných stránok.

Ukazuje sa teda, že v problematike spoluúčasti „jazyka mesta" na propagačných stránkach internetu nejde len o fikciu. Tento názor pomerne hodnoverne potvrdzujú napr. viaceré komerčné propagačné texty podfarbené sociogeograficky príznakovými prvkami, prostriedkami a postupmi, napr. na vlnách lokálnych súkromných rozhlasových staníc.

Prezentované úvahy napriek úsiliu viacstranne ich argumentovať o. i. aj poukazovaním na príklady z konkrétnych internetových stránok[13] si priam vyžadujú, aby sa v nadpise tejto časti objavil otáznik.

---

[13] Ďalšie internetové stránky zamerané na lokálnu propagáciu (Banská Bystrica a okolie): http://www.faxcopy.sk; http://www.isternet.sk/person; http://www.gratex.sk/appel; http://www.tinnoc.sk; http://www.edit/sk; http://www.telematic.sk; http://www.fermas.sk; http://www.axonpro.sk; http://www.drukos.sk; http://www.pcb.sk; http://www.web.sk/miba; http://www.pcb.sk/present/tpsoft/tpsoft.html; http://www.sknet.sk/marsoft; http://www.cevys.sk .

3.

HOVORENÁ KOMUNIKÁCIA V APLIKAČNÝCH VZŤAHOCH A SÚVISLOSTIACH

3.1. Sociolingvistický vektor inojazyčných fragmentov a hovorená podoba slovenčiny v meste

V období tzv. druhej mestskej revolúcie (na prelome 50. a 60. rokov; porov. Musil, 1967, s. 8) sa menila urbanizačná základňa, t. j. komplexná sociálno-priestorová organizácia spoločnosti. Nemožno však plošne uvažovať len o modifikovaní jej štrukturálno-sídelnej a architektonickej podoby. Paralelne s týmito procesmi sa reprofiluje aj sociálno-kultúrna tvár obyvateľov súčasných miest.

Pestrej spoločenskej stratifikácii zodpovedá aj charakter bežnej každodennej komunikácie, ktorá sa v mestských podmienkach manifestuje ako interferencia viacerých variet národného jazyka – od ústnej podoby spisovnej (kodifikovanej, „školskej“) slovenčiny cez zmes lokálnych i tradičných teritoriálnych dialektov a sociálnych jazykov až po rezíduá inojazyčných dorozumievacích prostriedkov a ambiciózne prvky idiolektov. Výslednú podobu bežných každodenných komunikátov (inventárov jazykových prostriedkov, ale i odrazu reálnej existencie jazykových a komunikačných noriem) v rozhodujúcej miere formuje zväzok sociálnych charakteristík hovoriacich (vek, vzdelanie, profesijná orientácia, regionálny pôvod, sociálne zázemie a pod.) v hierarchickom usporiadaní (porov. Patráš, 1990, s. 3–n; 1991, s. 200). So zväzkom sociálnych konštruktov korešponduje aj hierarchicky usporiadaný systém cieľov, plánov a strategických zámerov (porov. Hoffmannová, 1986, s. 245).

Z množiny sociálnych/sociolingvistických parametrov závažnú úlohu nadobúda vekové kritérium v bezprostrednom kontakte so vzdelanostným faktorom. Oba konštrukty špecifických príznakov konkrétnej lokality do značnej miery determinujú verbálne prejavy v bežnej spontánnej komunikácii obyvateľov súčasných slovenských miest. (Ako východiskovú bázu na naše úvahy využívame výsledky výskumu hovorenej podoby slovenčiny v Banskej Bystrici; bádania relatívne uzavreté v roku 1989 rozvíjame ďalej, a to vo vertikálnom rozmere – ako hlbšie sondy do špecifických socioprofesiových prostredí v Banskej Bystrici. Horizontálna línia výskumov s príbuznou metodologicko-metodickou orientáciou sa rozvíja po území (stredného) Slovenska, t. j. v ďalších mestských lokalitách na tomto teritóriu.)

V príspevku sa sústreďujeme na postrehnutie a fungovanie výpožičiek (fragmentov – prvkov a zložiek) z inojazyčných lexík v kontexte s (osobitou) intonáciou. Za rozhodujúci distribučný faktor vstupu participantov iných jazykov do domácej komunikácie považujeme práve vekové charakteristiky komunikantov. Do úvahy berieme predovšetkým tzv. okrajové generačné vrstvy mestskej society (najmladší, 9 – 14-roční a hovoriaci do 23 rokov kontrastívne oproti príslušníkom najstaršej vekovej generácie – nad 60 rokov). Táto voľba sa ukazuje výhodnou, pretože 1. cudzojazyčné výpožičky v dorozumievaní najmladších obyvateľov mesta signalizujú preskupovanie v momentálnej hierarchii dôležitosti cudzích jazykov, a 2. prvky a zložky iných jazykov v dorozumievaní 60-ročných a starších komunikantov odrážajú tradičné (konzervujúce) sklony a súčasne rešpektujú diachrónny pohľad. Stredová – najplastickejšia časť vekového spektra absorbuje komunikačné osobitosti obidvoch okrajových skupín tak, že inojazyčné fragmenty vo sfére 24 – 59-ročných hovoriacich sa zúčastňujú na profilovaní špecifických hybridných elementov. Na ich primerané dešifrovanie už nepostačuje vekový parameter, ale treba odhaliť aj iné (vzdelanostné, profesiové) zázemie a cieľ (účel) komunikácie.

V našom pohľade nechávame bokom okrem rusizmov aj problematiku bohemizmov, príp. českých kontaktových variantov v slovenčine (porov. Budovičová, 1982; Sokolová, 1990/91, 1991). Fungovanie a sociálno-komunikačný rozmer týchto prvkov a zložiek si zasluhuje oveľa väčší priestor. Taktiež neberieme do úvahy pôvodne cudzojazyčné elementy, ktoré v procese udomácňovania nadobudli v slovenčine spisovný, resp. hovorový charakter.

Slovenčina a v rámci nej aj bežná komunikácia počas svojho vývinu nadväzovali kontakty predovšetkým s nemeckým jazykom. Nemčina do značnej miery ovplyvnila situáciu predovšetkým v tradičných teritoriálnych dialektoch; je zrejmé, že v lokálnych nárečiach fungovalo a stále pôsobí veľké množstvo germanizmov. [O príčinách a podmienkach existencie germanizmov v slovenčine uvažujú napr. J. Doruľa (1977) a R. Krajčovič (1988, s. 168–174). Fungovaniu pôvodnej nemeckej lexiky a jej metamorfózam v slovenských nárečiach z diachrónneho aspektu venuje pozornosť M. Papsonová (1990).] Nemčina v stredovekých slovenských mestách tvorila popri latinčine druhý úradný jazyk a pôsobila ako tranzitný kanál na vstup ďalších inojazykových lexém do slovenčiny (napr. taliančiny, francúzštiny a pod.). Druhým najrozšírenejším jazykom popri nemčine bola v živom styku maďarčina. Do mestskej komunikácie sa však nedostala s ohľadom na prevažujúce vidiecke

kontakty oboch etník v minulosti (porov. Krajčovič, 1988, s. 170). Hungarizmy evidentne aj v dnešnej spontánnej komunikácii saturujú iné komunikačné potreby, podobne ako výpožičky z ďalších cudzojazyčných sústav (ruština, angličtina; prvky a zložky rómčiny a jazyka jidiš).

Fragmenty inojazyčných dorozumievacích sústav v komunikátoch najstarších obyvateľov mesta:

Nemčina: Bežné spontánne dorozumievanie ako jazykový prejav *sui generis* okrem základných čŕt (bezprostrednosť, priamy kontakt s adresátom, ekonomickosť, situačné zakotvenie komunikátu atď.) rešpektuje aj požiadavku všeobecnej zrozumiteľnosti, obzvlášť vtedy, ak medzi komunikujúcimi subjektmi pôsobí (značný) generačný rozptyl. Je zrejmé, že množina germanizmov v hovorenej podobe slovenčiny v meste, ktorým rozumejú komunikanti bez vekového ohraničenia, bude mať relatívne menej prvkov ako germanizmy s rigoróznejšou generačnou platnosťou.

Germanizmy s nadgeneračnou platnosťou: viaceré pomenovania sú reflexiami na svoj („kuchynský“ nemecký) pôvod, príp. odrážajú motivačné faktory svojho vzniku. Obvykle slúžia na označenie bežných realít (názvy miesta, nástroja, osôb, činnosti a pod.). Vo vekovej skupine nad 60 rokov majú spravidla náprotivky v iných varietach hovorenej podoby slovenčiny v meste (termíny, profesiová lexika, hovorové pomenovania a i.). Fungujú predovšetkým ako ekonomizujúce prostriedky dorozumievania počas činnosti, ktorú ich nositelia vykonávajú, ale taktiež na pomenúvanie predmetov a javov súvisiacich s činnosťou: **klocok** (*Klotz* „poleno, klát“), **vinkel** (*Winkel* 1. „uhol“, 2. „uholník“, hovor.), **vercajg** (*Werkzeug* „náradie“), **ponk** (*Bank* „pracovný stôl v dielni“), **dach** (*Dach* „strecha“), **cverna** (*Zwirn* „niť“), **portviš** (*Borstwisch* „zmeták“, hovor.), **štopel/ľ** (*Stöpsel* „zátka“), **koch** (*Koch* 1. „kuchár“, 2. „komín“), **šlauf** (*Schlauf* „hadica“), **frušťik/frištik** (*Frühstück* „raňajky“), **púgel** (*Buckel* „hrboľ, vyvýšenina“), **pakel/ľ** (*Paket* „balík“), **švankes** (Schweinkäse „bravčový syr, tlačenka“), **kumbál/kumbálok** (*Abstellkammer* „odkladacia komora“), **bachtáreň** (*Wächterhaus* „strážnica“), **bachtár** (*Wächter* „strážca, strážnik“), **kelner** (*Kellner* „čašník“). Pomenovania tohto typu, ale aj všeobecne známe **furt** („ustavične, stále, neprestajne“), **slabinger** (1. „slaboch“, 2. „neodborník“) prenikajú aj do bežnej komunikácie nižších vekových skupín a fungujú bez akýchkoľvek sekundárnych konotačných príznakov.

Iná skupina germanizmov podlieha v rámci nadgeneračného využívania rozštiepeniu významu, t. j. odlišnému saturovaniu komunikačných potrieb. Kým starší komunikanti zvyčajne využívajú základný význam lexémy, mladším

hovoriacim ten istý element (hoci nezriedka poznajú jeho sémantiku) slúži na forsírovanie hovorovosti, bezprostrednosti/slangovosti (až ležérnosti, pohrávania sa s výrazivom) do bežnej spontánnej komunikácie, ale aj na zvýraznenie preexponovanej miery vlastnosti, resp. na vyjadrenie opozitnej vlastnosti, napr.: **macher** (*Fachmann* 1. „odborník“, 2. „obdivuhodne šikovný človek“), **kunčaft** (*Kundschaft* 1. „zákazník“, 2. „nespoľahlivý“, „okamihový priateľ“), **kšeftovať** (*Geschäfte machen* 1. „obchodovať“, 2. „podvodným, pokútnym/šikovným spôsobom realizovať obchodnú činnosť“), **dať si bacha** (*wach sein* 1. „dávať pozor“, 2. „dávať si veľký pozor/byť veľmi opatrný“).

Viaceré pomenovania sa do bežnej komunikácie podsúvajú s čisto koloritným efektom; sú všeobecne známe, a preto sa nepociťujú ako okazionalizmy: **plac** (*Platz* „miesto“), **recht** (*Recht* „právo; pravda“), **cvek** (*Zweck* „cieľ, účel“), **štampel/ľ – štempel/ľ** (Stempel „pečiatka“), **flek** (*Fleck* „škvrna, fľak; miesto“), **švung** (*Schwung* „švih, pohyb, činnosť“); **šmakovať** (*schmecken* „chutiť“), **koštovať** (*kosten* „stáť – o cene; ochutnávať“), **luftovať** (*Luft* „vzduch“ – vetrať), **štelovať** (*stellen* „klásť, ladiť, naprávať“), **heftovať** (*heften* „spínať, zošívať, spájať; pripájať“).

Ďalšia množina sa výrazne prezentuje ako prezývky, nadávky, nezriedka s dehonestujúcim zámerom (s nadgeneračnou platnosťou): **krochmel/ľ** *(„Krachmehl“, Wäschestarke* 1. „veľký škrob“, 2. „nemotorný človek/hlupák“), **kripel/ľ** (*Krüppel* „mrzák, kripeľ“, pejor.), **ksicht** (*Gesicht* 1. „tvár“, 2. „potvora“, synekdoch.), **krepáň/krepý, krepé, krepuo/kreptúch** (1. „obročnica – kôš, nádoba s potravou pre nevypriahnuté kone“, 2. „zaostalý človek“, 3. „nadávka“), **panghart** (*Bankert* 1. „nemanželské dieťa“, 2. „samopašné, zlostné dieťa“), **fušer** (*Pfuscher* 1. „zlý pracovník“, 2. „nedouk, babrák, neodborník“) a pod.

Germanizmy s (generačne) obmedzenou platnosťou: kontextujú sa predovšetkým vo vyšších vekových hladinách obyvateľov mesta. Pomenúvajú veci a predmety bežnej reality, zvyčajne zo sféry tradičných remesiel (tesárstva, stolárstva, kováčstva, strojníctva a pod.); starší komunikanti s nižším, príp. s nižším stredným odborným vzdelaním ich považujú za funkčné, hoci vo viacerých prípadoch poznajú ich náprotivky – termíny: **šamrlík** (*Schemel* „nízka stolička, podnožka“), **hokerlík** (*Hocher* „niečo vyššie“), **varštať** (*Werkstatt* „dielňa“), **šína** (*Schiene* „koľajnica“, „vodiaca tyč“), **šraubcíher, šrabcingel** (*Schraubenzieher, Schraubenzwinge* „skrutkovač, skrutkové zvieradlo, zverák“), **penzel** (*Pinsel* „štetec“), **špulka** (*Spule* „cievka“), **fiertuch** (*Vortuch* „zástera“), **štrumpadla/štrupandla** (*Strumpfand* „podväzok na

pančuchách“), **šnupticha** (*Taschentuch* „vreckovka“), **majzel/štemajzel/mázlik** (*Meissel* „dláto, sekáč“), **filfas** (*Füllfass* „pletený košík“), **fajermúr** (*Feuermauer* „protipožiarny múr“) a pod. Je evidentné, že v tejto podskupine sa vyskytuje značné množstvo deformovaných podôb a variantov: **kacúr** (*Katze* „mačka“, kocúr), **miseť** (*müssen* „musieť“), **curigať** (*zurückeilen* „cúvať, ustupovať“), **drichtár** (*Trichter* „lievik“), **tróger/tréger** (*Träger* „nosič“) a pod. Takto však odrážajú pôvodný úzus, a to nielen v preberajúcich, ale aj v pôvodných nemeckých jazykových sústavách (porov. Papsonová, 1990, s. 145).

Pravda, lexémam z tejto množiny nemožno uprieť ambície prenikať do výraziva hovoriacich zo strednej vekovej skupiny. V komunikácii mladších generácií sa prispôsobené/deformované podoby uplatňujú predovšetkým v záujmovo-profesiových kontextoch s ekonomizujúcimi sklonmi, hlavne v dorozumievaní komunikantov s užšími vzťahmi s (miestnym) regiónom. V komunikačných kontaktoch sa vyskytne aj sociolingvisticky zaujímavý mechanizmus: pomenovanie **štulcňa, štulcňička** „príruba“ vzniklo kontamináciou dvoch sémanticky príbuzných pomenovaní **štucňa** (*Stutzen* „nátrubok, hrdlo rúry“) a **štulpňa** (*Stulpe* „manžeta na rukáve, rukavici, čižme“); podobne aj **krankasa** (*Krankenkasse* „nemocenská pokladnica“ a *Krankenhaus* „nemocnica“). Komunikanti používajú pomenovanie **krankasa** s oboma významami podľa aktuálneho kontextu.

S približovaním sa k vekovému spektru mladšej strednej a mladej generácie, s relatívnym vzrastom vzdelanostného faktora klesá aj frekventovanosť tradičných nemeckých výpožičiek v bežnej komunikácii. Oproti tomuto trendu pôsobí rastúci záujem o poznávanie cudzích jazykov, medzi nimi aj modernej nemčiny. Príslušníci mestskej sociéty rešpektujú rozdiely medzi pôvodnou („kuchynskou“) nemčinou a (spisovným, hovorovým) jazykom, prirodzene, aj s adekvátnym slovenským prekladom. V trojuholníku „kuchynské“ germanizmy – súčasné normované lexémy – domáci ekvivalent sa tradičné pomenovania dostávajú na okrajovú pozíciu a oslabuje sa ich komunikačná nosnosť. Prekážajú ekonomickému, sémanticky priezračnejšiemu dorozumievaniu, ale dynamicky zabezpečujú iné komunikačné potreby: vo sfére mladších a najmladších účastníkov bežných dialógov podporujú hravo-ironizujúci, hanlivý až sarkastický podtext. Gestačné momenty sa zreteľne odhaľujú zaraďovaním nárečových/deformovaných podôb (u žiakov základných a stredných škôl) do bežnej komunikácie jednosmerne na osi obyvatelia mesta – obyvatelia blízkych obcí dochádzajúci do mestskej lokality každodenne

za prácou (vzdelaním). Manifestujúco-gestačné („expresivizujúce“) sklony umocňuje nápadne preexponovaná intonácia.

Maďarčina: Hungarizmy typické pre bežnú komunikáciu obyvateľov súčasného mesta (Banská Bystrica) sú zriedkavé. Nízka miera výskytu spôsobila, že viaceré sa ukotvili v spisovnej variete slovenskej lexiky (**hajdúch, husár, pagáč, guláš/guľáš** atď., zvyčajne s rezíduami druhého odovzdávajúceho jazyka, napr. turečtiny a pod.). Pri viacerých sa ich pôvodný (jediný) význam rozpadol a dôsledky desémantizačného procesu ovplyvnili aj rozširovanie komunikačných ambícií pomenovaní. Vo vyjadrovaní mladších a mladých vekových hladín obyvateľov mesta popri základných významoch slov fungujú aj hungarizmy s navrstvenou preexponovanou expresívnosťou (ironizovanie, nadávka, pejoratívny aspekt): **világoš** (1. „mesto v terajšom Maďarsku, pri ktorom v roku 1849 maďarský odboj utrpel porážku“, 2. „veľká bitka, telesný trest“; narážka na známu historickú udalosť), **gazda** (1. „hospodár“, 2. „dedinčan“, hanl., 3. „jedinec zavalitejšej postavy“, iron.), **ťapa/ťapša** (1. „plochý kameň, kamenná doska“, 2. nadávka), **furták/furťák** (1. „šibal, huncút“, 2. „vojak v ďalšej činnej službe“, voj. slang.).

Zaujímavo sa exploatuje aj celková informačná línia maďarčiny. S cieľom charakterizovať bezprostredný verbálny prejav nositeľov maďarského jazyka sa štylizovane akcentujú fonické osobitosti tohto jazyka v kontraste so slovenskou lexikou a gramatikou (celý vokalický systém, osobitne preexponované zadné labializované **a**, zámena konsonantov **k/h/ch** a pod.). V dôsledku takejto hybridizácie štýlovo modifikovaný komunikát nesie silné charakterizačné črty smerujúce nezriedka k irónii a sarkazmu, paralelne k jazykovej hre, pravda, zvyčajne len v dorozumievaní komunikantov – Slovákov. V týchto momentoch sa stierajú výraznejšie generačné hranice a cudzie výpožičky v dorozumievaní rozličných vekových skupín navzájom interferujú.

S poklesom fyzického veku sa zvyšuje aj frekvencia zlomkov iných jazykov (ruština; angličtina; rómčina a jidiš – s manifestačno-gestačnými zámermi).

Fragmenty inojazyčných systémov v komunikácii mladých a najmladších obyvateľov mesta:

Paralelne s odbúravaním tradičných (konzervujúcich) inojazyčných rezíduí sa v bežnej spontánnej komunikácii 9 – 23-ročných hovoriacich zachovávajú stopy nemčiny predovšetkým v tzv. generačných reťazcoch (starí rodičia – deti – vnuci), príp. tam, kde jestvujú silnejšie kontexty s nárečovým prostredím. Fragmenty sú zvyčajne však vyhradené na dorozumievanie

vo familiárnom styku. Najmladší príslušníci generačných reťazcov spravidla nepoznajú náležitú sémantiku germanizmov. Funkčne deformujú pomenovania a využívajú ich zvyčajne na autoštylizujúce (gestačné, ozvláštňujúce) účely s cieľom výrazne upozorniť na svoju osobnosť, resp. jej jazykový prejav. Lexémy potom fungujú hlavne na skratkovité až skratovité zaujatie postoja ku skutočnosti, príp. k verbálnemu stvárneniu reality. Zámerne deformované modifikácie istý čas automatizovane koexistujú s pôvodným jazykovým zázemím. Postupne však strácajú svoju okazionálnosť a (hlavne školská) mládež, snažiac sa neustále exponovať ich koloritný charakter, navrstvuje na oslabený príznak ďalšiu hladinu, a to prostredníctvom tzv. katalytického bujnenia (k termínu pozri Peňáz, 1987, s. 133): **špic/špička** (*Spitze* „extratrieda“, hovor.) – **špica** – **špik** – **špiko/špika** – **špikola** – **špicába** (zreteľná interferencia, resp. alúzia s maďarským gramatickým systémom) – **super** (neutrálne, s medzinárodným využitím). Je zrejmé, že v podobných prípadoch dochádza k osobitej mixáži viacerých komunikačných modelov. Mladí komunikanti považujú lexémy na počiatku radu za najmenej príznakové. Pod vplyvom školskej praxe však väčšinou poznajú aj ďalšie členy synonymického radu: k expresívnejším derivátom sú však v bežnej spontánnej komunikácii zvyčajne tolerantnejší ako vekovo starší komunikanti.

Popri „tradičných“ inojazykových sústavách sa v bežnom každodennom dorozumievaní mládeže osobitným spôsobom kontextujú prvky a zložky rómčiny a jazyka jidiš. V sprievode príznakového intonačného stvárnenia sa tieto fragmenty maximálne exponujú ako vyhranené charakterizačné ohniská bezprostrednej verbálnej komunikácie. Popri elementoch známejších aj v iných sferách vekového spektra (róm. **devla** 1. „rómsky boh“, 2. „nadávka ženy“, **dža!** „poď!“, **džukel** „pes“, **more** „Cigán, Róm“, **dik!** „pozri, pozeraj sa!“, **baševal/bašavel** 1. „muzika“, 2. „hluk/rámus“, **vajda** „rómsky starosta“; jid. **šábes/sabat** 1. „voľno, voľný deň“, 2. „zábava,orgie“) dochádza k rozštiepeniu sémantiky lexémy: **gadžo** 1. róm. „biely človek, nie Róm“, 2. „zanedbaný, neupravený človek“, 3. „primitív“, nadávka. V rámci princípu katalytického bujnenia sa hromadia aj deriváty s gradujúcou expresivitou, pričom sa do procesu aktívne zapája funkčná kontaminácia dvoch, či viacerých inojazyčných sústav: **čau** – **čauko** – **čaues** – **čáo** (tzv. svetácke čáo; porov. Šoková, 1983, s. 62) – **čavo** – **čavelo** – **čavelko** – **čaveles** – **čavindeľ** – **čʰávo**. Treba dodať, že tieto modely a mechanizmy sa uplatňujú predovšetkým ako módno-charakterizačné elementy väčšinou s ironizujúcim zámerom a manifestovaním osobnosti hovoriaceho, pravda, zväčša mimo rómskeho

etnika. V tejto úlohe sa zaraďujú aj do gramatickej výzbroje slovenčiny: **predstavinďel si to!** „predstav si to!“.

S rozmachom médií (príjem televíznych programov prostredníctvom satelitného družicového systému, exponovanie sa „rodinných“ a „generačných“ rozhlasových staníc – Rock FM Radio, FUN Radio a i., masové šírenie videokaziet, rozširovanie počítačovej bázy a pod.) a spolu s rozvojom vyučovania cudzích jazykov sa aj do bežnej komunikácie vo zvýšenej miere dostávajú expanzívne až agresívne fragmenty angličtiny. Pôsobia (predovšetkým) na slovenský fonický systém a vyvolávajú synchrónnu existenciu dvoch i viacerých výslovnostných podôb: **ICL, IBM: „í – cé – el/aj - sí – el; í – bé – em/aj – bí – em“**; **íbéemka/ajbíemka; AP, PP, PT: „á – pé, pé – pé, pé – té/ej – pí, pí – pí, pí – tí“** (značky súčastí počítačových komplexov). Funkciu pôvodnej („anglicizujúcej“) podoby osvetľuje jeden zo sociolingvistických vektorov: respondent 1. aktívne ovláda cudzí jazyk; 2. má technické vzdelanie; 3. inojazyčnú realizáciu zachytil vo svojom okolí a stotožnil sa s ňou.

Je jasné, že procesu ďalšieho zmedzinárodňovania lexiky a ostatných zložiek jazykového systému sa žiaden prirodzený jazyk nevyhne. Okrem nesporne pozitívnych aspektov sa však v kontaktoch medzi domácim a cudzím jazykom vyskytujú aj nepriaznivé tendencie. Rozhlasové a televízne stanice forsírujú pomenovania **brífing, pressfoyer, majland, number one** a nezriedka ich silene adaptujú v celých paradigmách (nom. pl. **„namber-uany“**, genit. pl. **„namber-uanov**“ atď.), vzrastá počet výrazne idiolektických prvkov a postupov, ktoré sa potom (keďže niet adekvátneho domáceho náprotivku v jazykovom vedomí počúvajúceho) dostávajú aj do spontánnych prejavov: **„Dok^{h}amánujme a do´evribádujme, pretože na kábli je Oto z Banskej Bystrice, “** oznámil moderátor Rock FM Radia po prerušení hudobnej vsuvky. Okrem neodmysliteľne prínosných momentov (rozširovanie informačnej bázy, vzbudzovanie estetických pocitov a pod.) sa všeobecne účinok anglicizujúcich idioelektizmov manifestuje ako pseudomódny, pomerne nátlakový proces, obzvlášť v staršej strednej a staršej hladine komunikujúcich.

Záver. Sociolingvistický prierez fragmentmi inojazyčnej lexiky v bežnej spontánnej komunikácii sme vykonali pomocou vekovo-generačného kritéria sekundárne doplneného o vzdelanostný faktor. V priamom, bezprostrednom verbálnom styku vo vyjadrovaní vekovo starších komunikantov so silnejšími kontaktmi s tradičnými dialektmi po uvoľnení dialógov stále rezonujú adaptované/deformované lexikálne germanizmy a čiastočne hungarizmy. Mladší

obyvatelia mesta (ak nepoznajú nemecký alebo maďarský jazyk) buď 1. siahajú po domácich ekvivalentoch, 2. využívajú, príp. tvoria neologizmy podľa svojich sociálnych a komunikačných dispozícií a potrieb, resp. 3. zotrvávajú pri reliktoch alebo skomoleninách, často s ambíciami charakterizovať etnikum/societu, ironizovať, či dokonca spoločensky znemožniť osobu (jej verbálny prejav) alebo skupinu ľudí. Mladšia generácia s obľubou pri týchto postupoch využíva zmysel pre recesiu, ale aj jazykovú hru (skúša, do akej miery možno komunikáciu tvarovať až do maximálnych prípustných polôh). Ironizujúci, vulgarizujúci moment sa nezriedka stupňuje kontamináciou cudzieho slova a domáceho jazykového systému a naopak. Vzniknuté hybridy viac-menej účelovo fungujú v komunikácii s vysokým stupňom expresivity a verbálnej kreativity. Stredná veková skupina (24 – 59-roční obyvatelia mesta) k týmto základným rámcovým charakteristikám pridáva ďalšie dynamizujúce vektory.

3.2. Sociolingvistické kontexty školských prezývok

Výskum bežného každodenného dorozumievania poskytuje viaceré možnosti na reálne a hodnoverné registrovanie a lokalizovanie procesov, ktoré sa odohrávajú v komunikácii prostredníctvom (živého, hovoreného) jazyka. Uvedená myšlienka sa stáva aktuálnou, ak sa lingvista neorientuje len na skúmanie výhradne systémovej povahy a podstaty hovorenej komunikácie („čo“/„ako“) – teda fakticky na výsledky komunikačných aktov, ale obzvlášť vtedy, ak v centre pozornosti stojí otázka „prečo“. Potom je zrejmé, že pri hľadaní odpovede spravidla treba brať do úvahy širšie komunikačné podložie, ktoré sa exponuje prostredníctvom siete spoločenských, mikroskupinových a interpersonálnych vzťahov. Prirodzene, rešpektovanie osobných (psychosociálnych) atribútov hovoriacich tvorí jednu z rozhodujúcich požiadaviek.

Bežná hovorená komunikácia – v opozícii voči písanej/hovorenej forme – sa vyznačuje viacerými osobitými sociokomunikačnými parametrami. Zo súboru vlastností (spontánnosť, nepripravenosť, ústnosť, bezprostredná účasť komunikantov pri dorozumievaní, neformálnosť komunikačných situácií, privátnosť prostredia a i.) sa vyčleňuje skupina príznakov, ktoré sa viažu ku komunikujúcim osobám: vek, vzdelanie, sociálne zaradenie, sociálna rola, regionálny pôvod, okrajovo pohlavie; vzťah nadriadenosti/podriadenosti sympatie/antipatie, spolupráce/konkurencie a pod. Množstvo kvalifikátorov signalizuje, že bežná komunikácia sa z lingvistického hľadiska manifestuje ako rečovo-komunikačný konglomerát, ktorý je nasycovaný jazykovými prostriedkami z viacerých variet: „školská“ kodifikovaná varieta, hovorená spisovná varieta, teritoriálne nárečia, sociálne dialekty, inojazykové mechanizmy, expanzívne črty idiolektov. Lokalizovať tento konglomerát je náročný proces, obzvlášť pri výskumoch živej otvorenej komunikácie.

K poznaniu úrovne a stavu bežného hovoreného dorozumievania možno pomerne exaktne dospieť vtedy, ak sa niektoré sociokomunikačné parametre zámerne (experimentálne) usúvzťažnia podľa cieľa výskumu do modelového výskumného vzorca. Riziko schematizácie či prílišného skreslenia objektívneho stavu sa dá výhodnejšie minimalizovať s využitím sociokomunikačných vektorov, ktoré sú pre skúmanú komunikačnú sféru konštantné (relatívne

petrifikované). Máme na mysli predovšetkým generačný profil príslušníkov skúmaných mikrospoločenstiev a priezračnosť (vyhranenosť, stálosť) socioprofesiovej štruktúry skupín. Ak tieto dva parametre povýšime na dominanty, potom s pomerne vysokou hodnovernosťou môžeme – napr. s využitím sociolingvistickej ankety – analyzovať komunikačné procesy v konkrétnych mikroskupinách na základe spracovania lexikálneho materiálu. Prirodzene, syntéza sa pritom neopiera len o „čistý“ štruktúrno-systémový prístup.

Vhodnou sociokomunikačnou jednotkou, ktorá je charakteristická monolitnosťou vekovo-generačnej skladby a socioprofesiovou vyhranenosťou príslušníkov mikrosociety, je školská skupina. Školský kolektív vzniká na základe administratívneho zásahu, žije formalizovaným pracovným životom a jeho členovia sa venujú organizovanej činnosti – školskému vyučovaniu. Pedagogické kontakty dvojakej úrovne (1. pedagóg – študent, 2. študent – študent) sa realizujú v rovine oficiálnej/polooficiálnej komunikácie s temer výhradným zastúpením spisovného dorozumievania. Prestúpenie hraníc (polo)oficiálneho kontaktu sa zväčša sankcionuje, napr. napomenutím, známkou, vzrastom sociálneho napätia na osi učiteľ – žiak. Sociopsychologický tlak kánonizovanej pedagogickej komunikácie sa redukuje v neoficiálnej dorozumievacej sfére, predovšetkým na sociálne homogénnej úrovni (pedagóg – študent, ak medzi nimi nie je výraznejší vekový rozdiel). Charakteristickým dokladom opozície školského (študentského) kolektívu voči niekedy výraznejšej, inokedy zastrenejšej autoritatívnosti pedagogickej činnosti sú školské (žiacke a študentské) prezývky.

Školskú prezývku možno chápať ako lexikálnu jednotku s výraznou motivačno-nominačnou, identifikačno-charakterizačnou a psychosociálno-komunikačnou úlohou. Žiak/študent prichádza do novovzniknutého vekovo nivelizovaného kolektívu (školskej triedy) obvykle len so svojím oficiálnym (úradným) pomenovaním – rodným menom a priezviskom a dočasne s navonok bližšie neidentifikovaným psychosociálnym zázemím. Neoficiálne sociokomunikačné kontakty medzi príslušníkmi školského kolektívu si celkom prirodzene vynucujú vznik a fungovanie tzv. sekundárneho pomenovania. Prezývky teda vznikajú ako výslednica napätia medzi individuálnymi a sociálnymi determinantmi konkrétnej školskej skupiny.

Školské prezývky sú časovo neprenosné. Fungujú len počas „životnosti“ školského kolektívu. Po rozpade skupiny a odchode jej členov do iných socioprofesiových štruktúr (vyšší stupeň školy, prax, záujmová skupina a pod.)

prezývky zanikajú. V komunikácii bývalých príslušníkov skupiny a po časovom odstupe sa stávajú len reminiscenciami. Prechod jednotlivca z predchádzajúcej do novej skupiny i s pôvodnou prezývkou je veľmi zriedkavý. Je možný len vtedy, ak jadro nového kolektívu vytvoria jednotlivci z pôvodnej skupiny.

Treba zdôrazniť, že kľúčovú úlohu v nominačnom procese pri vzniku prezývky hrá motivácia, ktorá pochádza od skupiny. Jednotlivec si obvykle prezývku nedáva sám; musí však na jej vznik a pridelenie reagovať. Reakciu potom spätne „zhodnocuje" školský kolektív. Buď spolužiaci na prezývke trvajú a vzniknutá lexikálna jednotka sa vžije a funguje, alebo (ak ide o odmietnutie zo strany potenciálneho nositeľa pre expresívno-dehonestujúcu charakteristiku, teda faktickú nadávku) akceptujú postoj jednotlivca a celý selektívno-nominačný rituál sa opakuje. Poznamenávame, že nadávky tvoria marginálnu súčasť súboru školských prezývok. Ich fungovanie svedčí buď o vyhranenej negatívnej vlastnosti nositeľa nadávky, alebo o striktnosti postoja kolektívu voči pomenovanému členovi skupiny.

Cieľom tohto príspevku je na základe sondážneho autentického materiálu[14] poukázať na motivačné faktory, ktoré ovplyvňujú nominačný proces, t. j. vznik, výber a fungovanie prezývok v slovenských školských kolektívoch žiakov 2. stupňa základných škôl a stredoškolských študentov. Motivačné aspekty rozhodujúcou mierou ovplyvňujú aj štruktúrno-systémový profil jednotlivých množín prezývok. Výsledkom analýzy je poukázanie na vzájomné vzťahy medzi zaradením prezývky do príslušnej skupiny, stupňom priezračnosti motivácie, stupňom emocionálnosti/expresivity a fyzickou dĺžkou prezývky. Naše závery porovnávame s prácou podobného rázu, ktorá je známa v typologicky a sociokomunikačne príbuzných podmienkach slovanského jazyka – poľštiny[15].

---

[14] Materiálový korpus sme získali s prispením **18** informátorov – vysokoškolských študentov slovakistických disciplín počas prvej polovice roka 1995 v rámci ich seminárnych prác. Informátori – príslušníci bývalých školských kolektívov, ktorí dokonale poznali situáciu vo vlastných školských skupinách – prostredníctvom anketových tlačív zhromaždili **250** lexikálnych jednotiek, ktoré fungovali na slovenských (centrálna oblasť a časť západnej oblasti územia Slovenska) základných a stredných školách v druhej polovici 80. a začiatku 90. rokov. V anketovom dotazníku sa nachádzali základné údaje potrebné na hodnovernú analýzu – typ a lokalita školy, rok pôsobenia v školskej skupine, meno a priezvisko nositeľa spolu s fonetickým zápisom prezývky a motiváciou jej vzniku. Nemotivované prezývky sme nebrali do úvahy.

[15] Porov. CZARNECKA, K. – ZGÓŁKOWA, H.: *Słownik gwary uczniowskiej* (Poznań 1991). Z abecedne zoradeného materiálu poľských kolegýň sme na porovnanie stavu vybrali súbor 130 lexikálnych jednotiek, pri ktorých bola udávaná motivácia. Pri každom písmene abecedy sme lokalizovali približne rovnaký počet lexikálnych jednotiek.

Získaný a kriticky zhodnotený súbor lexikálnych jednotiek sme podľa stupňa priezračnosti motivácie roztriedili do piatich skupín:

1. konotačné prezývky (motivované priamym vzťahom k rodnému menu, častejšie k priezvisku),
2. „exteriérové“ prezývky (motivované fyzickými danosťami/osobitosťami nositeľa),
3. „interiérové“ prezývky (s motiváciou na základe psychických vlastností a čŕt),
4. aluzívne prezývky (motivované na základe konfrontácie viditeľných znakov, vlastností, vzorov nositeľa s filmovou, rozprávkovou a i. bytosťou, známym spevákom, hercom atď.),
5. situačné prezývky (podľa výraznej motivujúcej udalosti, záľub, sklonov; príležitostné prezývky a tzv. prímená – nepravé prezývky nadobúdajúce charakter živých osobných mien).

1. Konotačné prezývky – motívom vzniku a fungovania je priamy, jednoznačný vzťah k rodnému menu, resp. priezvisku nositeľa. Súbor predstavuje percentuálne najbohatšiu skupinu prezývok (slovenské prostredie – SK – 48 %, poľské prostredie – PL – až 62 %). Prezývky spĺňajú základné kritériá na ich bezproblémové používanie v neoficiálnej školskej komunikácii – zreteľnú identifikáciu nositeľa a ekonomickosť dorozumievania (väčšina lexém je zastúpená dvojslabičnými substantívami). Zo slovotvorných postupov sa výrazne uplatňuje **a)** skracovanie, **b)** skracovanie a substitúcia afixov, **c)** skracovanie a deformácia. Latentnú skupinu vytvárajú prezývky vzniknuté na základe **d)** jazykovej hry (metatézy, akronymizácia) a **e)** tzv. exotizovania (zreteľné znaky príklonu k inojazykovým prvkom, prostriedkom a postupom: anglicizovanie, bohemizovanie, hungarizovanie, využívanie čŕt rómskeho jazyka a pod.). Prezývky 1. typu sú zväčša akontextové (modelovo môžu vznikať a fungovať aj mimo prostredia pôvodu), s minimálnym stupňom expresivity a ambíciami fungovať aj v polooficiálnej sfére ako spisovné parceláty. Ich vysoká frekventovanosť v rámci prezývok sa posilňuje manifestovaním vzťahu k apelatívnym substantívam.

1. a) Konotačné prezývky utvorené skracovaním priezviska:

SK: S. Sibylová – **Siba/Sibka**, V. Petrušková – **Peťa**, R. Firic – **Firo**, M. Gašpar – **Gašo**, P. Kapusta – **Kapo**, I. Cilík – **Cilo**, I. Kubišová, I. Kubáň – **Kubo** (bez rozlišovania mask./fem.), M. Miková – **Mici**, M. Murínová – **Muro** a pod.

PL: **Buli** (od nazw. Buliński), **Dębo** (od nazw. Dębowska), **Domin** (od nazw. Dominiak), **Dym** (od nazw. Dymny), **Dyszka** (od nazw. Dyszkant a pod.).

1. b) Konotačné prezývky utvorené skracovaním a substitúciou sufixu (v mene, príp. priezvisku):

SK: Z. Čemanová – **Čemanka**, S. Rúfusová – **Rufka**, Milana K. – **Miluš**, R. Čvirik – **Čviro**, G. Lopatková – **Lopatka**, M. Čižmárová – **Čižma**, D. Buda – **Budík** (vzťahy k apelatívam), M. Vigaš – **Vigo**, M. Starčok – **Starec**, M. Bystrianska – **Bystrica** (vzťah k propriu – názvu mesta) a pod.

PL: **Cyfra** (od nazw. Cyferkowski), **Dędka** (od nazw. Dędewicz), **Doćka** (od im. Dorota), **Dzwonek** (od nazw. Dzwoniarska), **Flora** (od nazw. Florecki) a pod.

1. c) Konotačné prezývky utvorené skracovaním a deformáciou:

SK: A. Firicová – **Fifa/Fifina**, A. Krivošíková – **Krivuľa**, M. Ovečková – **Ovca** (vzťahy k apelatívam), Z. Chudíková – **Chúďa**, P. Kondojanisová – **Kondor**, E. Ježíková – **Ježura**, A. Šefferová – **Šéfka**, M. Bubelínyová – **Bublinka**, O. Budinská – **Budík**, M. Oreštiak – **Vrešťo** a pod.

PL: **Ecik** (od im. Robercik), **Fetor** (od nazw. Foetke), **Jagoda** (od nazw. Łagódka), **Kanarek** (od nazw. Konorowska), **Kościół** (od nazw. Kościelny) a pod.

1. d) Konotačné prezývky vzniknuté na základe jazykovej hry:

SK: Jana Potocká – **Janka** (malá postava; kontext s 2. skupinou) **Ťopocká** (metat.), Lenka Lavrová – **Lela** (akronymizácia), Patrik Debrecényi – **Padeb** (akronym.), M. Palárec – **Parálec**, Dana Hraníková – **Danahrana** (vokalická harmónia), J. Vrana – **Havran** (opoz.), A. Glédurová – **Gédur**, A. Augustínová – **Gugu**, J. Púček – **Kečup**, R. Plch – **Chlp** (inverzie) a pod.

PL: **HG** (od inicjałów imienia i nazwiska Henryk Głuszcz), **Jacek Placek** (od im. Jacek), **Jajo** (od nazw. Skorupka; kontext s 5. skupinou), **Edziopedzio** (od im. Edyta), **Wampirek** (od im. Mirek) a pod.

1. e) Konotačné prezývky vzniknuté na základe exotizovania:

SK: Ľuboslava O. – **Ľusa** (k angl. Lucy), Angela Sch. – **Andželína** (k tal. Angelina), Erika M. – **Erdži** (k maď. Erszébet), P. Dávid – **Dejvo** (k angl. Davy), Jozef K. – **Džife** (k angl. hypokor. Jeff), Ivan S. – **Aiven** (k angl. Ivan), Katarína K. – **Kačena** (k bohemiz. famil. Kateřina), Ingrid H. – **Ingeborg** (k severskému propriu), M. Holčíková – **Holčička** (k čes. apelat. holka), Stanislava Š. – **Standa** (k čes. famil. Stanislava) a pod.

PL: **Katiusza** (od im. Katarzyna; rusif.?), **Mari/Maryna** (od im. Maria; angl.?), **Tomson** (od im. Tomasz; angl.), **Marco Polo** (od im. Marek; lat.), **Erosik** (od nazw. Rosik; kontext s 5. skupina) a pod.

2. „Exteriérové“ prezývky – pri vzniku a fungovaní prezývok tohto typu sa presadil jeden, resp. viacero výrazných (nápadných) fyzických príznakov, resp. vlastností nositeľa prezývky. Príznak/vlastnosť sa ako motivujúci faktor uplatnili pri stálom, výraznom výskyte na potenciálnom nositeľovi prezývky. Súbor predstavuje druhú percentuálne najvýraznejšiu skupinu prezývok (SK – 22 %, PL – 19 %). Pri „exteriérových“ prezývkach dochádza k zaujímavému javu: jednoznačný (dominantný) identifikačný príznak sa „prelieva“ do prezývky predovšetkým na základe náročného spôsobu tvorenia slov – metaforizácie/synekdochizácie. Prenášanie významu si vyžaduje zložitejší analyticko-syntetický proces z pozície tvorcu a donátora prezývky. Paradox je však skutočne len zdanlivý: výraznosťou (fyzického) príznaku je podporovaná priezračnosť, jednoznačnosť identifikácie. Lapidárne povedané – „čo vidno, čo môže každý ihneď zazrieť“, práve to charakterizuje/zjednoznačňuje nositeľa, stáva sa zrejmou súčasťou jeho bytosti. Nominačný proces vytvorenia priliehavej metafory a jej akceptovanie kolektívom je už len záležitosťou šikovného tvorcu a priaznivých podmienok v skupine.

Okrem metaforizovania sa pri 2. type prezývok využívajú aj ďalšie slovotvorné postupy charakteristické pre predchádzajúcu skupinu. Výrazný pokles deformovaných a exotizovaných variantov je nahradzovaný variantmi, ktoré vznikli na základe jazykovej hry. Jazyková hra predstavuje základ kreatívnosti, ktorá je pre sféru bežnej spontánnej komunikácie charakteristická. Je však príznačné, že väčšina pomenovaní z tejto skupiny môže bezproblémovo fungovať mimo kontextu aj v (ústnej) oficiálnej komunikácii – výrazivo nadobúda spisovný charakter, pravda, so vzrastom inherentnej expresivity. Všeobecne povedané: aj prezývky môžu nasycovať prestížnu (spisovnú) varietu národného jazyka.

Ako najproduktívnejšie motivačné podnety sa pri vzniku „exteriérových“ prezývok uplatňujú tieto súbory identifikátorov:

a) vzrast tela, celkový vzhľad (výška, objem, hmotnosť):

SK: **Čiara, Suchár, Pavúk, Hoszú** (maď. hoszú = dlhý), **Bidlo, Fafa** (= Žirafa; kontext s 1. skupinou), **Basketka** (hovor, basketbalistka)... vysoká postava; **Byko/Tuky, Buchta, Prasa, Pupok, Čajník, Kobyla** (s pozitívnym hodnotením)... zavalitá, korpulentná postava; **Hrbatá** (výrazne negativizujúci aspekt), **Parádnica, Barbie, Šuta**... celkový vzhľad postavy a pod.

PL: **Buła** (bardzo tęgi), **Długi** (niski/wysoki wzrost), **Badył** (wysoki uczeń), **Dynia/Hibka** (bardzo tęga), **Igła** (szczupła)... vysoká, štíhla postava; **Pajęczak** (bardzo wysoki, o długich rękach i nogach)... celkový vzhľad postavy a pod.

b) odtieň pigmentu:

SK: **Kubánec, Cigáň, Káva; Múka** a pod.

c) tvár:

SK: **Vydra, Macík** (so záporným hodnotením), **Pivonka, Včielka Maja, Mesiac** (oválny obličaj), **Opica** a pod.

PL: **Żaba** (płaski nos, wyłupiaste oczy) a pod.

d) časti tváre (farba a účes vlasov, tvar nosa, farba a tvar očí, uší, úst):

SK: **Trus-trus/Trusko** (zuby ako zajac), **Drozdo, Ježko-Jožko, Kaktus, Levíča, Brčka, Brko, Albín, Havran, Pomaranč, Mrkva** (vlasy); **Mongol, Slepúch, Slepý, Oči** (tvar očí, nosenie okuliarov); M. Matala – **Mates** (odstávajúce uši, kontext s 1. skupinou prezývok) a pod.

PL: **Brzdylek Nietoperzyk** (ma krzywe zęby; kontext s 5. skupinou); **Długi Kłag, Jaskiniowec, Wełniasty, Kitka, Emu, Jeżol, Rudy 102** (kontext s 5. skupinou)... vlasy; **Antena Satelitarna, Klapauch, Uszatek/Uszaty**... tvar uší a pod.

3. „Interiérové“ prezývky – vznikajú a v bežnej neoficiálnej komunikácii príslušníkov školského kolektívu fungujú na základe poznania a odhalenia osobitých psychických vlastností a čŕt potenciálneho nositeľa. Treba zdôrazniť, že nominačný proces vzniku prezývky tohto typu je oproti konotačnému a „exteriérovému“ typu oveľa zdĺhavejší a náročnejší. Na zrod a fixovanie prezývky „interiérového“ typu je spravidla nevyhnutný oveľa dlhší čas: členovia školskej skupiny spolužiaka pozorujú a sledujú jeho pôsobenie v kolektíve. Až po relatívnom uzavretí pozorovacej fázy a zhodnotení analýzy nastupuje proces nominácie – verbalizovanie prezývky a jej „udelenie“ nositeľovi. Psychosociálna zložitosť vzniku sekundárneho pomenovania je akiste aj príčinou nízkej reprezentácie v súbore prezývok (SK – 6 %, PL – 6 %).

Zo slovotvorného aspektu sa do popredia dostáva prenášanie významu (metaforizácia) výrazne nasycované úsilím o jazykovú hru. Lexémy štruktúrne patria k spisovnému/hovorovému výrazivu s maximálnym výskytom exotizujúcich postupov (temer výhradne v dvojjazykových sociogeografických areáloch, napr. na pomedzíí dvoch etník). Vplyvy dialektov sú z lexikálneho hľadiska zanedbateľné; prejavujú sa na fonickej rovine pri konkrétnom živom používaní prezývky v nárečovo signifikantnom prostredí. Treba dodať,

že „interiérové“ prezývky disponujú silným hodnotiaco-diferencujúcim potenciálom, a to v škále uznanie osobnosti skupinou – dehonestovanie/sociálna ostrakizácia jednotlivca. Je potom pochopiteľné, že fyzická dĺžka prezývky je irelevantná – „interiérové“ prezývky prvotne neslúžia na ekonomizovanie živých verbálnych prejavov.

a) „Interiérové“ prezývky s pozitívnym expresívno-hodnotiacim apendixom:

SK: **Filozof** (hĺbavý), **Cipuška** (jemná, citlivá), **Chichotka** (často a rád/rada sa smeje), **Inteligent** (jemný, pokojný, rozvážny), **Kolumbus** (zvedavá; maskulinizácia), **Dievčatko** (citlivý, tichý; presun od mask. k neutru) a pod.

PL: **Centralny Mózg Wszechświata** (dobrze się uczy), **Danusia** (sposobem poruszania się przypomina dziewczynę), **Dama** (bardzo interesuje się dziewczętami), **Chłopczara** (lubi przebywać w towarzystwie chłopców) a pod.

b) „Interiérové“ prezývky s negatívnym expresívno-hodnotiacim apendixom:

SK: **Teplá** (deadjektívum; homosexuálne sklony), **Holub** (bojazlivý, ustráchaný), **Klepina** (trpí kleptomániou; kontext s 1. skupinou), **Skrutka** (zádrapčivá, škriepna), **Bifľa** (veľa a často študovala), M. Slopovský – **Sopka** (výbušná, vznetlivá povaha; kontext so skupinou 1.c), **Tiszta Flanc** (maď. frajerka; správanie; kontext so skupinou 1.e) a pod.

PL: **Dynamit, Nerwus** (nerwowe usposobienie) a pod.

4. Aluzívne prezývky – motívom ich vzniku a fungovania je spravidla mimoskupinový impulz. Školský kolektív na základe pozorovania a analýzy konfrontuje sumu vlastností potenciálneho nositeľa prezývky so všeobecne známejším objektom (hercom, spevákom, postavičkou z filmu, komiksovým hrdinom, športovcom a pod.). Podnet na vznik prezývky občas vychádza aj od samotného potenciálneho nositeľa (prejavením vlastných sklonov, záľub a i.); aluzívna prezývka sa potom modelovo viaže k 5. skupine – situačným prezývkam. Mimo kontextu (domovského prostredia) sú aluzívne prezývky málo priezračné – v súbore prezývok sú preto málo zastúpené (SK – 6 %, PL – 2 %).

Pri aluzívnych prezývkach sa uplatňujú slovotvorné postupy charakteristické pre 1. a 2. skupinu sekundárnych pomenovaní. Oproti skupine konotačných prezývok aluzívne prezývky nesú výraznejší charakterizačno-expresivizačný príznak, obvykle s pozitívnym emocionálnym nasmerovaním. Viaceré prezývky 4. typu využívajú kumulovanie slovotvorných procesov

a postupov, napr. skracovanie a substitúcia sufixu + exotizácia + ukotvenie pomocou alúzie, napr.:

SK: Marek K. – **Mareček** (alúzia na český film *Marečku, podejte mi pero*), M. Gerderich – **Geňo** (al. na postavičku z piesne *Krokodíl Geňa*), J. Hámorník – **Pepek** (synekdocha; alúzia na film Pepek námorník) a pod.

PL: **Filip** (od nazwiska Filipiak; podobieństwo do postaci z filmu dla dzieci) a pod.

Kvantitatívne bohatšie sa v 4. skupine exponujú prezývky vzniknuté na základe alúzie s filmovou postavou/hrdinom:

SK: **Terka, Hektor, Tetrov a Jegorov** (nositelia prezývky sú taktiež dvojčatá), **Toudy** (komiks), **Džina** (t. j. Lollobrigida), **Kordula** (detský film; prezývka pre chlapca) a pod.

Sporadicky sa vyskytujú aj prezývky viažuce sa k apelatívam, s latentným odtienkom negativizovania, resp. hyperbolizovania vlastnosti:

SK: **Herečka** (na základe tzv. castingu bola žiačka vybraná do filmovej úlohy, ale film sa nikdy nenakrútil) a pod.

PL: **Gwiazda** (brzydka i niemądra, uważa się za artystkę) a pod.

5. Situačné prezývky – tvoria osobitnú skupinu súboru školských prezývok. Vzhľadom na temer úplne zastretú motivovanosť, nápadnosť podoby a uplatnenie výhradne len vnútri školskej skupiny nadobúdajú charakter lexikálneho hybridu. Hybridnosť sa štruktúrne manifestuje aj **a)** oveľa bohatšími kontaktmi s prezývkami z iných skupín, **b)** pestrým využívaním/kumulovaním viacerých slovotvorných postupov, **c)** širším výberom lexém z celej oblasti oficiálnosť – neoficiálnosť, **d)** čerpaním z celého spektra variet národného jazyka, **e)** variabilnou fyzickou dĺžkou. O časti situačných prezývok (tzv. prímenách) pre ich výrazné individualistické črty už ani nemožno bezvýhradne hovoriť ako o skutočných prezývkach. Kritérium percentuálneho zastúpenia situačných prezývok v množine školských prezývok (SK – 18 %, PL – 11 %) je preto irelevantné.

Vnútri súboru situačných prezývok nemožno bezproblémovo lokalizovať menšie podskupiny. V podstate totiž platí, že školské prezývky 5. typu čerpajú podnety na nominačný proces známe v ostatných štyroch skupinách. Viacstranným kumulovaním podnetov sa zaručuje trvalosť stupňa expresivity pri školskej prezývke. [Ostatne, tento proces známy aj ako tzv. katalytické bujnenie je príznačný aj pre iné socioprofesiové skupiny s vyššou mierou uzavretosti, napr. vojenské kolektívy[16]]. V prípadoch, v ktorých absentujú

[16] K združenému pomenovaniu *katalytické bujnenie* viac pozri Peňáz, 1986.

vlastné (individuálne/skupinové) expresivizačné pohnútky, dochádza k čerpaniu podnetov zo širšieho spoločenského kontextu. Rodinné tradície a zväzky, živé osobné mená, fungovanie rodinných prezývok podľa jedného člena rodiny – to sú všetko faktory, ktoré spôsobujú, že prezývka sa manifestuje ako výsledok romantizujúco-mýtizujúcich čŕt.

Príklady:

SK: **Linda** (študentka navštevovala karate; alúzia na známy seriál s rovnomenným názvom; kontakty s 1. a 4. skupinou prezývok), **Sokes Jarabes Bunkeres** (žiačka bývala blízko rómskej osady; exotizácia; kontexty s 1. skupinou), **Čurba** (študentka s obľubou navštevovala tanečné zábavy; odvod. od. hovor. expres. čurbes = zábava; kontext s 1. skupinou), **Džavala** (žiačka tancovala cigánske tance; exotizácia; kontext s 1. skupinou), **Destilát** (študent obľuboval alkoholické nápoje), **Grco** (pejor./nadávka: nositeľ pomenovania po požití alkoholu dávil), K. Mravec – **Plavec** (výborný v plávaní; kontext s 1. skupinou), J. Horemuž – **Doležena** (expresivizovanie opozíciou; kontext s 1. skupinou), **Potomok revúckych pairov** (podľa miesta trvalého pobytu), **Madam Klavír** (vynikala v hre na hudobný nástroj), **Dôstojný pán** (často citoval Bibliu), **Doktor** (starý otec bol lekárom), **Kraviar** (otec bol pastierom kráv), **Baťa** (otec bol vedúcim predajne s obuvou); **Amigo, Namber-uan, Veget/Vegeťák** (často používali parazitické slová); **Kostelník** (dialekt. – spis. kostolník; živé osobné meno rodiny a vidieku + starý otec bol cirkevným zvonárom + nositeľ prezývky vypomáhal pri cirkevných obradoch) a pod.

PL: **Babik** (jak dziecko tak nazywała go siostra), **Cycatka** (uczeń, „rozbudowana klatka piersiowa“), **Korzeń** (często mówi o swoich przodkach); **Cysiu Skarpetnik** (od im. **Krzysiu** – kontext s 1. skupinou – i zwyczaju naciągania skarpetek na spodnie), **Frędzelek** (nosi odzież ozdobioną frędzelkami), **Krochmal** (zawsze nosi starannie wyprasowane spodnie i koszule; z nem. krachmehl – exotizácia), **Żarówa** (nosi odzież w jaskrawych kolorach) a pod.

Závery.

A. V školských prezývkach sú kondenzovaným spôsobom zhromaždené a vyjadrené etnokultúrne, sociálnopsychologické a komunikačné osobitosti časti príslušníkov národného celku. Lokalizácia a opis týchto parametrov sú možné len na základe hľadania parciálnych (vnútorných) systémov opozícií v spektre individuálne – sociálne determinanty konkrétnych hovoriacich.

B. Školské prezývky výrazne manifestujú svoje vyhranené generačné a socioprofesiové podložie. Charakteristickým prostredím vzniku a fungovania je školský kontext. Proces tvorby a donácie prezývok sa rozvíja v psychologicky najbúrlivejšom strednom školskom veku (9 – 10-roční žiaci základných škôl s povinnou školskou dochádzkou) a viac-menej vyčerpáva svoje možnosti v období adolescencie (18 – 19-ročná mládež končiaca stredoškolskú dochádzku; rozpad formalizovaných školských skupín). Proces tvorby prezývok sa po tomto období redukuje na vyhranenejšie socioprofesiové, príp. záujmové skupiny (osobitnú úlohu v živote mladých mužov hral nástup na základnú vojenskú službu). V nových prostrediach však už prevládajú iné faktory motivujúce vznik a úlohy prezývok.

C. Súbor školských prezývok sa zo sociolingvistického pohľadu exponuje ako množina lexém s dvojstupňovou hybridnosťou:

c_1) vonkajšou – prezývky čerpajú sociokomunikačné podnety z celého spektra národného jazyka, majú nadteritoriálny ráz a (hoci ich domovským prostredím je ústna bežná neoficiálna komunikácia) čerpajú a zároveň obohacujú lexikálny materiál z celej množiny spisovnosť – (hovorovosť) – profesiovosť – slangovosť – nespisovnosť (slangy, argoty, deformácie a i.) vrátane oboch krajností;

c_2) vnútornou – prezývky ako členy metodologicko-typologicky exaktnejšie kontúrovaných skupín a podskupín možno okrem zaradenia do základnej (motivicky dominantnej) skupiny priradiť aj k lexémam z iných skupín. Príčina je evidentná – úsilie o maximálny stupeň identifikácie nositeľa prostredníctvom prezývky. Ak na adekvátne fungovanie prezývky nepostačujú podnety z jedného okruhu, uplatnia sa procesy príznakové pre inú skupinu.

D. Súbor školských prezývok vytvára vnútorne hierarchizovaný systém. Medzi jednotlivými skupinami sú neostré hranice, ktoré umožňujú migráciu prezývok. Niektoré prezývky štruktúrne patria k viacerým skupinám, pričom vždy jedna skupina vytvára domovské prostredie. Vonkajšie kontúry tohto konglomerátu možno naznačiť prostredníctvom opozícií. Pri priereze súboru prezývok s rešpektovaním poradia skupín 1 – 5 možno sledovať tieto tendencie:

d_1) stupeň obraznosti/metaforickosti so vzrastajúcim poradovým číslom skupiny rastie; zvyšuje sa aj miera jazykovej kreativity;

d_2) stupeň priezračnosti motivácie s vyšším poradím skupiny klesá;

d_3) stupeň emocionálnosti/expresivity od 1. po 5. skupinu rastie; rozmernosť pomenovania pritom stráca relevanciu;

d_4) stupeň sociokomunikačnej autonómnosti prezývok so zvyšujúcou sa hladinou skupiny klesá: maximálnou mierou nezávislosti disponujú prezývky z 1. a 2. skupiny. Sú akontextové, schopné modelovo fungovať v rozličných socioprofesiových a komunikačných zoskupeniach. Prezývky z prvých dvoch skupín majú najväčšie sociálno-komunikačné ambície. Schopnosť saturovať komunikačné potreby širších sociét prezývky z ostatných troch skupín výrazne strácajú.

E. Hybridný charakter školských prezývok – napriek ich evidentným generačno-sociálnym znakom a exaktnému lokalizovaniu – nepodporuje existenciu akéhosi neoficiálneho školského jazyka, resp. jazyka/reči žiakov a študentov. Prezývky odrážajú „len“ viaceré sociálno-psychologické (ekonomizačné, charakterizačno-gestačné a i.) a jazykovo-komunikačné potencie jednej z dvoch základných foriem dorozumievania v rámci národného jazyka – hovorenej (ústnej) podoby verbálnej komunikácie.

3.3. K dynamike noriem v hovorenej komunikácii obyvateľov centrálnej časti stredného Slovenska

Na počiatku 70. rokov v cyklostylovanej podobe a nízkom náklade vyšiel dvojdielny zborník referátov a diskusných príspevkov z konferencie, ktorá pracovne zavŕšila niekoľkoročné výskumy hovorenej slovenčiny (pozri *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny*, 1972). Vedecké snemovanie sa uskutočnilo už v októbri 1965. Metodicky dôkladne pripravený a obetavo vykonaný interdisciplinárny výskum a najmä jeho výsledky si tak od ukončenia bádaní a vyjdenia účelovej publikácie oficiálne nezískali širšiu publicitu. Napriek tomu sa o vskutku moderne koncipovaný program a jeho vyústenia živo zaujímala početná časť vtedajšieho československého lingvistického spoločenstva.

Keď prednedávnom pôvodný súbor textov vyšiel znova (pozri *Sociolinguistica Slovaca* 6, 2007), jeho editor okrem iného zdôraznil aj zásadný fakt: v 60. rokoch sa prvý raz skúmal terén, „...v ktorom (spisovný) jazyk žil svoj skutočný život“ (Ondrejovič, 2007, s. 10). Takéto zisťovanie stavu a úrovne živého ústneho dorozumievania v jeho prirodzenom prostredí, s reálnymi nositeľmi a s individuálnymi a zároveň spoločenskými podmienkami a dôsledkami už v druhej polovici minulého storočia bezprostredne potvrdzovalo výzvy a podporovalo inšpirácie tzv. pragmatického obratu (aj) vo vzťahu k (slovenskej) jazykovede. Príprava, priebeh a konferenčné zhodnotenie nadobudnutých poznatkov a skúseností pritom postavili do zaujímavého svetla aj nosný problém – normatívne stránky bezprostrednej hovorenej komunikácie.

Pohnútka interdisciplinárne nazerať na jazyk/reč v prirodzenom prostredí, analyzovať zvukové záznamy a interpretovať zistenia vo vzťahu k neverbálnym podmienkam a predpokladom podnietila rozvoj vyhranenejších sociolingvistických zámerov. Zreteľnejšie sa tak dialo na prelome 80. a 90. rokov 20. storočia. Pozornosť pritom cielene pútali komunikačne pestré mestské prostredia. Výskumy a príspevky pochádzajú od jednotlivcov, príp. predstavujú výsledky tandemových, mikroskupinových a napokon aj inštitucionalizovaných úsilí. Viaceré všeobecné a/alebo čiastkové hodnotenia a stimuly tejto prínosnej etapy, nezriedka v kontrastívnom svetle, spočívajú najmä v zborníkoch *K diferenciaci současného mluveného jazyka*, 1995*; Konstanty a proměny*

mluvených útvarů českého národního jazyka, 1996; *Sociolinguistica Slovaca* 1–5[17], v zborníkoch z nateraz deviatich banskobystrických konferencií o komunikácii (1991–2017; súpis podujatí pozri na obale zborníka z 9. konferencie o komunikácii; Odaloš, 2018) a v koncepčných či syntetizujúcich príspevkoch – pozri predovšetkým Findra, 2007; *Jazyk a jazykoveda v pohybe*, 2008; Ondrejovič, 2008; Patráš, 2008; Kralčák, 2009, Slančová – Sokolová, 2011, a i. V rokoch 2007–09 sa na príbuznom metodologickom základe (programové vymedzenie pozri Findra, 2007) uskutočnil úvodný, výberový výskum hovorenej komunikácie na území Banskobystrického a Žilinského kraja.[18] Autor ako člen riešiteľskej zostavy vstúpil do dvoch výskumných bodov s veľmi podobným jazykovo-komunikačným zázemím – Banskej Bystrice a Ružomberka s ich bezprostredným okolím. Banskobystrické prostredie mu navyše poskytovalo príležitosť priblížiť jazykovú situáciu v tomto stredne veľkom meste porovnaním s obrazom, ktorý získal vlastnými výskumami na rozhraní 80. a 90. rokov (pozri Patráš, 1990). Prvé čiastkové výsledky podprojektu boli komparatívne predstavené na 7. medzinárodnej konferencii o komunikácii (Patráš, 2010).

V nadväznosti na predchádzajúce poznámky predstavme vlastný cieľ príspevku. Sledujeme ho ako spojnicu štyroch súčiniteľov, ktorá na základe reálneho úzu **a)** poukáže na normatívne ambície sociálno-priestorovo podmieneného spôsobu bezprostredného dorozumievania, akým hovorená komunikácia vo vymedzených (širších mestských) podmienkach nesporne je, a **b)** podporí hypotézu o evidentnom normatívnom posune už počas jedného cyklu sociogeneračnej obmeny, t. j. v rozmedzí približne dvoch desaťročí.

Ktoré činitele trasujú dosahovanie vytýčeného cieľa? Na prvom mieste pripomeňme, že oproti 60. rokom sa nateraz najnovší výskum nezameriava na opis ústnej komunikácie, podľa vtedajšej metodiky kontrastívne vymedzovaný na osi spisovnosť – nespisovnosť. Tento prístup sa už neuplatnil ani pri našich bádaniach v 80. – 90. rokoch. Druhým pätníkom je ne/platnosť náhľadu o pretrvávajúcich rozdieloch v bežnom dorozumievaní mestského obyvateľstva a hovoriacich v (priľahlých) vidieckych spoločenstvách. Vnímať nivelizačné a/alebo diferenciačné trendy vo vnútroskupinovej (mestskej

[17] V elektronickej podobe sú umiestnené na stránkach Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave – pozri patričné hyperlinkové odkazy na http://juls.savba.sk/ediela/sociolinguistica_slovaca (online; cit. 2010–11–22).

[18] Výskumný projekt Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva SR a Slovenskej akadémie vied VEGA č. 1/4713/07 *Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny.* Zodp. riešiteľ J. Findra. Riešiteľské obdobie január 2007 – december 2009. Počet riešiteľov: spočiatku 9; výskum napokon finalizovalo 6 bádateľov vrátane 1 internej doktorandky.

a vidieckej) a medziskupinovej komunikácii, usilovať sa postrehnúť zmeny a zodpovedne ich vykladať je v každom prípade potrebné. Tretím míľnikom je zvažovanie ne/jestvovania a vymedzovania osobitného – prierezového, vrstveného, etážovito, paralelne, radiálne či inak štruktúrovaného – útvaru (formy, podoby, variety) národného jazyka, stupeň ne/uzavretosti a prípadné postavenie, úlohy a teoretická hodnota tohto konštruktu v diasystéme národného jazyka. Napokon štvrtý smerník zafarbuje *postmodernitná* metodologická otázka: je pri interdisciplinárnom prístupe k bezprostrednej hovorenej komunikácii stále v(ý)hodné narábať s niektorým stratifikačným modelom?

V našom ranom výskumnom období popri iných vznikla aj jedna zo vstupných štúdií so vzťahom k normám ústneho dorozumievania (Patráš, 1991). Stala sa priamym podnetom na terajšie úvahy, pravdaže, s výhodou odstupu po zmienenom generačnom posune. V jej podloží spočíva zásadná myšlienka o spolujestvovaní trojice sociokomunikačných noriem, ktoré možno abstrahovaním poodkryť v priamom dorozumievacom styku, uskutočňovanom prostredníctvom živej otvorenej reči (úzu). Pripomeňme naše videnie z počiatku 90. rokov: bezprostredné komunikovanie Banskobystričanov zreteľne oscilovalo na pomedzí dvoch stálejších noriem. Na jednom okraji šlo o vcelku zachovanú normu miestneho zemepisného nárečia, už vtedy však poprestýkanú nivelizačnými, „pospisovnenými“ vyjadrovacími zvyklosťami obyvateľstva banskobystrickej kotliny (nie koiné), príznačnú predovšetkým pre bezprostredné dorozumievanie starších sociogeneračných skupín. V akomsi „prospešnom napätí“ k nej sa prejavoval vnútorne členitejší normatívny zväzok so zložkami a prvkami ústnej podoby kodifikovanej („školskej“) slovenčiny, cudzích jazykov a sociolektov, fungujúci v komunikácii mladších a mladých hovoriacich, ale s nižším stupňom ustálenosti. Na priesečníku oboch zmienených normatívnych pásiem sa utvárala tretia – nehotová, nevyhranená, pritom však akčná norma, operujúca s nosnými prvkami, prostriedkami a postupmi okrajových noriem. Bola zistená a doložená v dorozumievaní príslušníkov strednej sociogeneračnej skupiny. Prienikovo ponímaná norma má centrum – svojho času sme ho nazvali *formujúcou sa „hovorovou slovenčinou“* – a periférne, premenlivé pásmo. To sme ponímali ako komunikačnú normu tzv. hovorenej podoby slovenčiny v meste (HPSM) v užšom zmysle. [Premisy, znázornenie normatívneho spolužitia s jeho výkladom a konzekvencie pozri Patráš, 1991.]

Skelet štúdie spočíva/l na dvoch pilieroch. **1.** Na vnútrojazykovej úrovni sú komunikanti zo strednej sociogeneračnej vrstvy schopní okrem „svojho“

dorozumievacieho registra obsiahnuť predovšetkým nosné súčasti a postupy z oboch marginálnych normatívnych oblastí. Ich účelným používaním sa napr. pri medzigeneračnom styku – v bežných rozhovoroch medzi starými rodičmi a vnukmi – hovoriaci dostávajú do dôležitého vyvažujúceho postavenia pri zjemňovaní, príp. odstraňovaní prípadných komunikačných šumov. **2.** Na sociokomunikačnej úrovni sa reprezentanti strednej sociogeneračnej skupiny stávajú hlavnými „zovšeobecnenými autormi skupinového obrazu" o zdrojoch, stave a podstate živej hovorenej komunikácie v príslušnom m(i)este a období. Po prirodzenom posune do vyššej vekovej hladiny svoj spôsob dorozumievania a nadobudnuté, overené normy obvykle zachovávajú, pravdaže, v pozmenenej podobe. Najmä tento motív zo štúdie ostal svojho času v hypotetickom štádiu a výskumne nebol využitý. V systematických bádaniach hovorenej podoby slovenčiny sme totiž v 90. rokoch nepokračovali.

Hlavnou ambíciou tohto príspevku je porovnať žitie noriem v dvoch výskumných obdobiach, a tak vyplanírovať synchrónne dynamický normatívny priestor na spoznanie a predstavenie hovorenej komunikácie v dnešných mestách. Normu v službách ústnej, spontánnej, sociálno-teritoriálne limitovanej komunikácie pritom ponímame ako predstaviteľa skupinového jazykového správania, ktorý zároveň odráža kvalitu vzťahu jednotlivca k norme[19] (porov. Dolník, 2008, s. 227). Priestor chce byť všeobecnejšie použiteľný na komplexnejšiu interpretáciu aj mimo sledovaných lokalít – Banskej Bystrice a Ružomberka –, a to aj v nadčasovom uplatnení. Povedzme ináč: budujeme explanačné predpolie reálneho sociokomunikačného terénu s nad/teritoriálnou platnosťou, na ktorom sa uplatňuje živá, bezprostredná reč. Poznamenajme, že takto upravený terén nepočíta so zmiešanými varietami slovenčiny, ani so stratifikačným prístupom, avšak ani nepopiera význam štrukturalistického uvažovania. Metodicko-technické podložie pritom utvára primeraná súhra kvantitatívneho a kvalitatívneho prístupu v empirickom výskume (potrebné prieniky, výhody a obmedzenia oboch prístupov pozri napr. Silverman, 2005; Hendl, 2006; Punch, 2008).

Po načrtnutí strategických línií predstavme úmysel aj praktickejšie. Výskumy hovorenej podoby slovenčiny v mestských podmienkach z počiatku

[19] J. Dolník vo vzťahu k norme spisovného jazyka zdôrazňuje kolektívne správanie. V súvislosti s bezprostrednou hovorenou komunikáciou pojem „norma spisovného jazyka" stráca svoju vyhranenosť. Normatívny potenciál spontánnych hovorených prejavov totiž ovplyvňujú aj ďalšie, nerovnorodé normatívne okolnosti s iným ako spisovným akčným rádiom. Preto pri charakterizovaní normy (noriem) v skúmanom prostredí uprednostňujeme povedomie o skupinovom správaní komunikantov, počítajúce aj s odchýlkami ako normotvornými komponentmi.

90. rokov nachádzali svoje argumentačné polia v precíznom štruktúrno-systémovom vymedzení. Zámer využiť skoršie bádania ako porovnávací etalón na presvedčivé zaujatie postoja k dnešnému stavu a zároveň plastickejšie predstaviť poznatky o bežnej komunikácii s trvalejšou platnosťou si však vyžaduje inú – procedurálne nedobudovanú, pritom však analyticky schodnú, interpretačne čitateľnú cestu. Jej (jazykové/rečové) materiálové podložie nevyhnutne utvárajú živé komunikáty – technicky pohotovo spracované audiozáznamy so svojimi súbežnými prepismi. Výpovednú hodnotu podporujú vykonané ankety a obstaráva sprievodná pracovná dokumentácia, t. j. údajové databanky, rebríčky konštantných a premených identifikátorov, extrahované zo sociodemografických máp respondentov. Oproti minulosti práve tieto lingvo-antropologické údaje nadobúdajú oveľa vážnejšiu úlohu vo všetkých výskumných fázach.

Doterajšie úvahy opäť vyúsťujú do pokúšavej myšlienky. Vcelku racionálne úsilie pojmovo vymedzovať synchrónne stálejšiu, hoci aj prienikovú varietu – napr. *hovorenú podobu slovenčiny (v meste)*, *hovorenú/hovorovú slovenčinu*, *mestský jazyk*, *reč mesta* a pod. – považujeme za menej produktívne počínanie. Na „poodhalenie života normy“ sa podľa nášho náhľadu ako axiologicky účinnejšie ukazuje **1.** postrehnutie zdrojov, prejavov a cieľov, pomenovanie míľnikov, sledovanie a trasovanie pohybu „od normy k úzu a opačne“ a nevyhnutne **2.** doloženie pružnosti normatívneho potenciálu v hovorenej komunikácii prostredníctvom závislého vzťahu **a)** neverbálnych príčin a **b)** verbálnych následkov. (Ú)nosnosť takéhoto programu podporuje práve metodický obrat „od a) do b“; jeho využitie aplikačne naznačujeme ďalej. Ide o sledovanie vývinových premien v normách hovorenej komunikácie, a to výhodne práve na pozadí vekovo-generačného posunu.

Ilustratívne porovnajme nasledujúce ukážky. Pochádzajú od štyroch zástupcov synchrónne staršieho obyvateľstva sledovaných lokalít. Úlomky z komunikácie respondentiek **B – D** tvoria spolusúčasť výskumného korpusu z posledného obdobia[20].

[20] Terénny zber priamo vykonával autor štúdie. Na zníženie štylizovanosti nahrávok, medziosobných rozostupov a na exkurzy do menej prístupných prostredí si prizýval zaškolených explorátorov. Stávali sa nimi študenti slovakistických študijných programov z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. V marci 2010 súbor zvukových záznamov utvorili komunikáty od 73 respondentov; z toho 56 s väzbami k Banskej Bystrici a okoliu a 17 k Ružomberku a okoliu. Verifikované, katalogizované a primárne usúvzťažnené texty tvoria 721 spracovateľných minút zvukových podkladov. Na podporu validity pri interpretáciách a zovšeobecneniach sú poruke anketové podklady – respondenti ich pred/po interview vyplnili pod anketárovým dohľadom.

A.
Banská Bystrica
J. K.
84-r. muž
základné vzdelanie
(záznam 1986; ukážku pozri Patráš, 1996a**)**

Tag‿naroďiu̯ so‿sa / dvaciaťiho / ŠTVRŤÍHO / roku ťisídz‿ďeväcto/ dva. Siedmy mesiac. No. A / ako mlaďí človek čak / kýa‿son‿dorastau̯ / choďiu̯ som / [v]šelijáko ťeďi / medzi ťímato luďma 'ako sa povie // ňedozerňe. // Lebo [v]žďi mi chyb'elo / čo mi najviac chyb'elo / školi. Do ťíchto škuol som ňemohou̯ choďiť/ľebo/ náz‿bolo / seďem ďeťí. // Najstarší brat / ako [v] štrnáctoa‿roku‿iš [i]ou̯ za vojaka / a tam / sestra zase čo bola / tá‿išla na robotu. Tak / ja som‿ostav‿ako/sám. Štrnázročňí. // No‿a tak / ňemali zme sa [k] ďe poďe[ť] tak som‿išiou̯ / do stoľičkovej továrňi a f ťej stoľičkovej továrňi som robiv‿ako / subjekta. No.

B.
Banská Bystrica
M. Č.
75-r. žena
vysokoškolské vzdelanie
(záznam 2009)

PREkvapila som sá ▲▼ keť ten$_0$ zvončeg ZAčal ZVOňiť PREŇIKAVO a vóbe3 ŇEprestál ▼/ BEžala som dolé a keť som višla NA chodbu cíťila som DIM▼/ bola som HROZňe prekvapená ČO sa stalo▼/ otvorila som DVEre na BYťe ▲▼ A f IZBE ▲▼ bola normálňe ▲▼ TMÁ ot /jeďiňe na okňe RÁmi uš H O R E L I ▲▼ ČIŽE bol P O ŽĬAR▼/ JA som sa hrozňe zlakla a KRIčala som ▲▼ tagže susedoŭci prišli A POmáhali mi▼/ NAĬhorší zážitog bol f tom že som ŇEveďela či mamka sa naxá3a f tom ▲▼ či mamka sa naxá3a f teĭ mĭes[t]nosťi gďe horelo ▲▼ Alebo prešla do KUxiňe▼/ ZAčali zme to HAsiť fšetkó ▲▼ NAšťasťié mamka bola f kuxiňi a ohrĭevala si MLĬEko▼/ ALE I TAK ▲▼ ten POŽĬAR to bolo hrvozné ňĭečo▼

C.
Banská Bystrica
Z. V.
75-r. žena
stredoškolské vzdelanie

(záznam 2009)

...pláž bola nádherna▼//vibrali zme si naĭprŭ také mĭesto▲/také ňenápadné▲/museli zme xoďi[ť] ces cestu▲ a tá pláž bola pri druhom (hm) takom rekre-ačnom are-áli▲ a mi zme xoďili naĭprv na takú pláš▲/kďe bola sa mi zdala/že ako kebi vereĭná lebo po-obeďe tam bolo mnoho domácix▲/(hm) tíγ dovoleŋkujúcix▲/alebo ktorí sa len prišli tam okúpať▲ a postupňe zme zisťili▲/že dá sa ízď aĭ na iné mĭesta▲/krajšie á kďe máme aĭ lehátka▲ /aĭ slňečňíki▲/a ňikto nás [s]taďĭal ako ňevihoďil tag /☺/▲▼ zme tam skúšali a xoďili zme tam▼//boli zme aĭ na víleťe▲/na tom hlaŭnom mesťe▲▼ /v hlaŭno[m] mesťe ostrova kos▲/ťĭeš sa nazíva kos▲/je to historické mesto▲/sú tam [m]nohé tĭe historické pamĭatki▲/len v tom ťeple a z malím ďĭeťaťom sa velmi tam ňedalo xoďiť▲/tag zme si urobili len takú malú prexácku▲/no naĭvĭac [s]a nám páčili tĭe loďe NÁDherné▲▼

D.
Liptovská Lužná, okr. Ružomberok
I. T.
69-r. žena
základné vzdelanie
(záznam 2008)

NO čo▼/ja som sa NAroďila [v]šak tu v ĽIptoŭskej LUŽňej▼ /na samom višnom konci▼/to bolo také▼// slabé▲no XUdobné▲museľi sme pracovať▼Ďeťi▼[v]šak/ako ďeťi zme pomáhaľi MAme ▼/ľebo nám oco zomrel▼/ZAfčasu▼/boli zme štirĭa▼/no a tak to bola bĭeda▲ja ňemožem to aňi rozprávaď ľebo to bolo strašne no▼peňazí sme vobedz ŇEmaľi▼/ľebo sme mali onú toto POľnohospodárstvo▲a z toho sme mali žiť▲a ked ňemal xto robiť▼/to bolo slabé▼/no a o (...) boli [v]šak [v]šeličo▼/mama tiež ňestačila i nas i všetko▼/i na poľi▼NO bola to bĭeda▼ňebolo to tag AKO je to TEras▲ďeťi sa majú dobre šak ľepšĭe ľepšĭe▲povĭeme že je zľe aľe ľepšĭe▲mó3 ľepĭše▼/ no←a a ťĭež ňebolo Aňi obľĭec[ť]▼/Aňi zjes[ť] toľko▼čo zme maľi v jednom zme xoďiľi [v]ždi▼či keť ‘už bolo aĭ čisté aľe v jednom ňebolo nám na preoblečeňĭe/ňebolo aňi kúpeľkov aňi ňič to zme sa len tak no vo VAňax takix to vi ŇEvieťe to vám darmo ja buďem vravĭeť/železnyx▲no tak to bolo no čo ja vĭem čo mám ťi ešťe vĭac povedať▼//

TABUĽKA osobitných znakov:

SYMBOL/ZNAK	VÝZNAM
▲ ▼ ▲▼	kadencie: antikadencia – konkluzívna kadencia – semikadencia
‿ / // **[...]** **(...)**	splývavá výslovnosť, krátka pauza, dlhá pauza neukončená/prerušená pasáž nezrozumiteľný úsek
ZAčal **POŽĬAR**	dôraz expresívny prízvuk
H O R E L I	spomalené, resp. pomalé tempo prejavu
mó3 ľepšie HAsiť fšetkó	emfáza
no←a a ťiež ňebolo	splývavá medzisamohlásková výslovnosť na hraniciach predložky a slova
rekre-ačnom are-áli	kontinuálna výslovnosť samohláskovej skupiny
dovoleŋkujúcix **in$_o$vestovať** **naroďiŭ so~~n~~ sa**	varianty fonémy **| n |**
viĭdú	**j** v pozícii po samohláske na morfematickom švíku a v diftongu
či keť ‘už bolo	pevné hlasivkové nasadenie (ráz)
[v]ždi **v hlaŭno[m] mesťe**	vynechaná zvuková súčasť repliky zjednodušená alebo deformovaná výslovnosť
iγ ňemusel **xceme**	znelé [**ch**] na hraniciach slov hláska [**ch**]
odznak **nadživotní** **pria3a** **há3ˇeťe**	kombinácia hlások [**d**] + [**z**] alebo [**d**] + [**ž**] hláska [**dz**] a [**dž**]
☺ ☹ **(hm)**	mimické signály hezitačné zvuky

Po predstavení príkladov, poznatkov a ich usúvzťažení, z hľadiska prijateľnosti interpretácií a zovšeobecnení je načase – pravdaže, diskusne – sformulovať záverečné poznámky, a tak dospieť do pracovného cieľa štúdie.

Na podporu úvah sme zvolili sociogeneračnú skupinu seniorov, ktorá sa v spektre obyvateľov skúmanej aglomerácie vyznačuje najvyššou mierou komunikačnej ustálenosti. Medzi komunikátmi zaznamenanými prostredníctvom zhodne uplatnenej metódy audiozáznamu a spracovanými do účelovej písomnej podoby spočíva viac ako 20-ročný odstup. Kľúčom je fakt, že sociolingvistickú interpretáciu komunikátov bez ohľadu na obdobie záznamu premosťuje zručne prejavované povedomie hovoriacich o komunikačnej situácii vrátane jej hodnototvorného zázemia. V patričných komunikačných aktoch pritom ako zjednocujúca okolnosť vystupuje vek v sociogeneračnom zmysle, m(i)esto s jeho jazykovo-situačným vymedzením a podobný sociálny status účastníkov komunikačných aktov.

V prieniku nejazykových podmienok a predpokladov sa ako ich javová stránka nikdy nedotvorí, ale permanentne „re-profiluje“ zreteľný ústny dorozumievací invariant. Jeho sociokomunikačne tvárnu normu poznačuje znižovanie výskytu až ústup jazykových prostriedkov s lokálnou, príp. interdialektovou pôsobnosťou. Striedajú alebo nahrádzajú ich súčasti s príslušnosťou k spisovnému inventáru. Ústne dorozumievacie varianty sprítomňujú súbežné aktivizovanie individuálnych osobitostí. Dajú sa dokázať prostredníctvom kľúčových neverbálnych parametrov. Ukazuje sa, že oproti svojmu značnému vplyvu na konci minulého storočia znižujúcu sa účinnosť zaznamenáva vzdelanie hovoriacich. V rebríčku identifikátorov na jeho miesto nastupujú životné – občianske, kultúrne, socioprofesiové, voľnočasové a i. – skúsenosti a schopnosti hovoriacich, dostupnosť, početnosť a nezriedka agresívne pôsobenie mediálnych prostriedkov, kompetencia v ovládaní iných jazykov, rastúca asertivita, častejšia migrácia za prácou v skupinách ekonomicky aktívneho obyvateľstva a pod.

V 60. a 80. – 90. rokoch starší hovoriaci s pevnejšími sociodemografickými väzbami na m(i)esto preukázateľne uplatňovali lokálne podmienený spôsob dorozumievania, zreteľný na všetkých rovinách jazykového systému (stredoslovenský variant; pozri ukážku **A**). Novšie doklady z Banskej Bystrice a Ružomberka odrážajú stieranie miestnych, resp. mestských osobitostí a rozdielov. Tak sa bez veľkých skokov, permanentne posilňuje ústna (kolokvijná) norma s celonárodným uplatňovaním. Dnešná staršia sociogeneračná skupina totiž pred dvoma (štyrmi) desaťročiami vo svojom vtedajšom stredovom generačnom rozpoložení rozhodujúcou mierou spolutvorila jadro širšie ponímanej „mestskej“ sociokomunikačnej normy. Dnešní seniori si aktívny normotvorný potenciál zachovávajú aj v staršom veku.

Poznatok sa bez výraznejších rozdielov viaže na mestské či vidiecke podmienky – aj starší obyvatelia obcí neďaleko mesta bezpečne prepínajú kód do prestížnej celonárodnej podoby (ukážka **D**). Ukazuje sa, že tradičné vidiecke vyjadrovanie plní a stále viac bude pokrývať koloritnú funkciu najmä v emotívno-osobnom až intímnom, výhradne neoficiálnom styku. Analýzy audiozáznamov potvrdzujú jeho útlm aj vo vyjadrovaní strednej a mladšej skupiny, ktorej príslušníci si prispením medzigeneračného rodinného spolunažívania stále pestujú väzby na miestne nárečie či vidiecky úzus.

S oporou o sondážne ukážky, spracované záznamy a pribúdajúce analýzy možno vysloviť tézu o postupnom oslabovaní individualizujúco-uzuálnych prejavov a o presúvaní normotvorného ťažiska do oblasti nivelizačno-integračných trendov. Normatívny potenciál sociálno-priestorovo podmieneného spôsobu bezprostredného dialogického dorozumievania sa tak vzďaľovaním od svojich tradičných zdrojov spoluzúčastňuje na posilňovaní „pospisovneného“ hovoreného invariantu slovenčiny. Pravdaže, na podporu tézy je nevyhnutné postupne predkladať náležité doklady aj z ďalších skupín obyvateľstva.

V záveroch spočíva aj dôvod, prečo je náročnejšie, možnože aj nepresnejšie, ale plastickejšie, účelnejšie hľadať, predstavovať a interpretovať nie osobitný prierezový útvar (varietu) národného jazyka, ale skúmať a potvrdzovať komunikáciu (v tomto prípade v mestských podmienkach) vcelku, procedurálne ako spoluprácu, súhru výberovo identifikovateľných podmienok a predpokladov s nerovnorodým pôvodom, podstatou a výpovednou hodnotou.

3.4. „Zapísané texty“ a stratifikačné koncepcie slovenčiny

1. Ciele

S ohľadom na motiváciu, tému a zameranie príspevku je na jeho začiatku vhodné položiť si prinajmenšom tri hierarchicky usporiadané, navzájom korešpondujúce otázky a po primeraných vzťahovo-výkladových pristaveniach sa pokúsiť k nim diskusne zaujať postoj.

a) Stáva sa kolokvializácia aj vcelku ustálených komunikačných sfér – textov, pripravených na písomné interakcie, vedeckú a odbornú komunikáciu nevynímajúc – v dnešnej jazykovej situácii poznačenej informatizáciou, glokalizáciou[21] a teletechnológiami[22] všeobecnejším trendom, módnym úzom, či priam vyžadovanou, hoci neustálenou sociálno-komunikačnou normou?

b) Sú nosné stratifikačné koncepcie a modely teoreticko-metodologicky schopné naďalej inšpirovať vedcov aj vo funkčno-procedurálnych trajektóriách textovo, konverzačno-analyticky, kognitivisticky, korpusovo, etnometodologicky, antropolingvisticky a pod. vymedzovanej a tvárnenej (všeobecnej) jazykovedy?

c) V akom rozpoložení a s akým poslaním sa pri zrode, ustaľovaní a uplatňovaní *zapísaných textov*[23] (pomenovanie a pojem bez úvodzoviek Labocha, 2004) nachádzajú (mas)médiá? Je ich jazykovo-komunikačné podložie, pôsobenie, účinky a spoločenské poverenie vskutku také výrazné, ako sa im priraďuje v niektorých odborných náhľadoch[24]?

---

[21] Pomenovanie okrem iných úspešne používa U. Beck (Beck, 2003).

[22] Termín-pojem predstavuje a uplatňuje N. S. Baron/ová (Baron,1999).

[23] V príspevku v súlade s autorkinými náhľadmi máme na mysli najmä kódovo integrované texty so zreteľnými znakmi svojej príslušnosti k ústnej komunikačnej sfére, ale s prípravou, expedovaním, príjmom a využívaním v prostredí písanej/tlačenej (grafickej, vizuálnej či vizualizovanej) komunikácie. Ide jednak o ústne produkované prejavy, prepísané z hovorenej podoby osobitnou znakovou sústavou, ale aj o prejavy, ktoré sú už v písomnej podobe pripravované na ústnu aplikáciu vo vymedzenej, napr. rétorickej komunikačnej sfére. Do súboru „zapísaných textov” zaraďujeme aj elektronicky podmienené komunikáty, napr. produkty e-žurnalistiky, weblogy, četové fragmenty, ale aj vývinovo staršie, známejšie a frekventované prejavy s príbuznou typologickou textúrou a komunikačnými vektormi – inkohézne lístkové odkazy, pracovné poznámky, stenografické zápisky, náčrtky, pomocné skice, návodné texty k hračkárskym výrobkom, vizuálne manuály na skladanie balíkových, demontovaných artiklov a pod. Na združené pomenovanie od J. Labochovej preto navrstvujeme úvodzovky ako signál rozšírenia jeho pojmu.

[24] Porov. napr. zborník *Hovorená podoba jazyka v médiách*, 2008.

2. Východiská a teoreticko-metodologický kontext úvah

V súvislosti s programovo rozvíjanou koncepciou teórie spisovného jazyka v 60. rokoch minulého storočia v slovenských podmienkach popri otázkach jazykovej kultúry, rešpektujúcich povedomie národného jazyka (pozri Ružička, 1967a), v dobových publikovaných náhľadoch rezonovali aj výsledky výskumov hovorenej podoby spisovnej slovenčiny. Ako je známe, teoreticko-metodologické východiská, metodické postupy a praktické zámery sa v celoslovenskom rozsahu počas štyroch rokov 6. desaťročia napĺňali pod vedením E. Paulinyho. Závery boli predstavené na smolenickej konferencii v októbri 1965 (pozri reedíciu zborníka *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny*, 2007). Vedecký záujem o ústnu formu (podobu, útvar, neskôr aj varietu) dorozumievania pritom nadväzoval na zodpovedne pripravované a systematicky uskutočňované dialektologické výskumy vo vtedajšom Československu. Je osobitne dôležité, že úspešne reflektoval paradigmatickú zmenu – pragmatický obrat, teda posun výskumnej pozornosti od *langue* k *parole*, odklon od výskumu izolovaného kódu k jeho úlohám v texte a kontexte, v komunikačných sférach a situáciách, a podporoval rozvoj parolovej lingvistiky v širších – európskych a svetových – podmienkach a súvislostiach.

Objektívne treba poznamenať, že domácej jazykovede nikdy nechýbalo koncepčné ponímanie slovenčiny ako zloženého útvaru, pestrejšie členeného národného jazyka, s podobami odlišnými z hľadiska základných vlastností jazyka. Svedčia o tom aj *Tézy o slovenčine*, uverejnené o. i. aj v treťom čísle Slovenskej reči z r. 1967. V 2. a 3. téze nachádzame vymedzenie slovenčiny ako diferencovaného národného jazyka Slovákov s jej podobami, ktoré sa vo svojom vnútornom živote spravujú vlastnými zákonitosťami a zároveň sa vzájomne ovplyvňujú (pozri Ružička, 1967b, s. 129 – 130). Opis „podôb“ sa opieral o štruktúrno-systémový potenciál samotného jazyka – kódu s jeho uplatňovaním v dorozumievaní jeho používateľov, príslušníkov vymedzeného jazykového spoločenstva. Podľa tohto prístupu používatelia jazyka tvorili implicitnú, ale predsa len okrajovejšiu, druhotnú súčasť komunikačného reťazca.

Overenie teoreticko-metodologických východísk a nadobudnuté skúsenosti sa v širšom meradle aj v slovenskej jazykovede prejavili na rozhraní 80. a 90. rokov minulého storočia. Dialo sa tak najmä v súvislosti s vymedzením štandardnej formy slovenčiny v priestore národného jazyka v interpretácii J. Horeckého (Horecký, 1979b) a so zdôrazňovaním potreby skúmať slovenčinu ako sociálno-komunikačný systém (Bosák, 1990, 1993). Bosákov priezračný prístup popri nevyhnutnom akcentovaní informačného podložia zdôrazňoval

potrebu brať do úvahy interakcie medzi účastníkmi dorozumievacích aktov v rámci vymedzených komunikačných sfér. Požiadavka pritom neodsúvala do úzadia jazykovo-systémové kritériá (Bosák, 1990, s. 76).

Vyústením sociálno-komunikačných úsilí, podmienených komunikačno-pragmatickým obratom a rozvojom interdisciplinarity, sa popri výpovednej hodnote štruktúrno-systémových dimenzií stali stratifikačné koncepcie a modely slovenčiny, pripravované v zmysle idey národného jazyka (okrem Horeckého stratifikácie Slančová – Sokolová, 1994, reminiscencie 2011; Ripka, 1996; Kralčák, 2008b; 2009). Utváranie, presadzovanie, porovnávanie, obmieňanie a rozvíjanie stratifikačných koncepcií a modelov sa stalo priamym prejavom a potvrdením sémantizácie a pragmatizácie teórií s odrazom v jazykovedných bádaniach. Text (komunikát) sa predstavuje nielen ako „výskumný materiál“, ale javí sa ako *energeia*, výsledok procesu reči, aktuálneho selektívno-produktívneho správania sa hovoriacich vedno s priebehom recepcie. Lingvistika takto získava sociopsychologizujúci, komunikatívny a interaktívny rámec (k vymedzeniu bližšie pozri Kořenský, 1998b, s. 110). Pritom nerezignuje na stav a výsledky štrukturalistických prístupov. Vhodnou a žiaducou oporou pri procedurálnom poňatí sa totiž stávajú overené a platné teorémy klasickej štruktúrnej lingvistiky, ale aj poznatky zo všeobecnej teórie systémov, kybernetiky, logicko-matematických aparátov a filozofie (odporúčania v jubilejnom zborníku z Českých Budějovíc predostiera Kořenský, 2008). Na priesečníku uvedených názorov sa uprednostňuje reč, *parole* s jej individuálnymi osobitosťami a zároveň spoločenskými predpokladmi. Vymedzovanie jazyka a reči ako protikladových kategórií teda oprávnene nie je prítomné.

3. Spoločné a odlišné črty slovenských stratifikačných koncepcií z nadhľadu

Stratifikačné teórie slovenčiny spočívajú prinajmenšom na štyroch spoločných pilieroch. Prvým je skryté či viditeľné, ešte donedávna v dorozumievaní zreteľne prítomné, rozhraničujúce, konkurenčne, nie však konfrontačne vymedzené napätie medzi ústnosťou a písanosťou/tlačenosťou. Ako druhý pilier sa preukazuje vyargumentovaný poznatok o vertikálnej a/alebo horizontálnej viacúrovňovosti, viacvrstvovosti dorozumievacej entity (jazyka – reči, jazykového prejavu, prehovoru, textu, komunikátu, diskurzu a pod.). Tento architektonický komponent stratifikačných modelov by sme teda mohli ponímať ako produkt kontrastívneho vzťahu medzi kategóriami ústnosť – písanosť. Ako

tretí pilier sa predstavuje identifikácia a profilovanie nosného termínu-pojmu „(jazykový, rečový, komunikačný) štandard“ a reálne doloženie jeho rastúcej prestížnosti v príslušnom národnom jazyku ako zdatného súbežca k spisovnému jazyku. Naposledy tento názor s ohľadom na zmeny postojov používateľov češtiny od začiatku 90. rokov prezentovala v apríli 2010 J. Svobodová na banskobystrickej medzinárodnej konferencii *Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia národného jazyka* (Svobodová, 2012). Prierezovo naň poukazuje aj P. Odaloš v tom istom pokonferenčnom zborníku (Odaloš, 2012). Napokon štvrtým spoločným stĺpom stratifikačných koncepcií je vysporadúvanie sa s normatívnymi stránkami podoby, útvaru, foriem či variet *per partes*, príp. v službách celku. Na nejednoduché vymedzovanie normatívneho pozadia stratifikačných modelov fundovane poukázal už v 90. rokoch J. Bosák. V zmysle úvah V. Barneta (Barnet, 1977) pritom popri systémových normách zdôrazňoval aj aktivizovanie komunikačných (situačných) noriem, ktoré počítajú s neverbálnymi zložkami (Bosák, 1990, s. 81; 1993).

Popri stupni podobnosti až zhodnosti sa ako diferenciačný príznak skorších stratifikačných modelov prejavuje stupeň taxatívnosti a ohraničenosti jednotlivých úrovní. Ako uvoľnenie ich štruktúrnej zviazanosti sa ukazuje „nehotové“, dynamické uchopenie a predstavenie, počítajúce s priepustnosťou (variet) smerom nahor i nadol, teda prelínanie úrovní v sociálnom – spoločenskom, resp. mikroskupinovom – poňatí (dynamický prístup pozri Slančová – Sokolová, 1994). Pravda, pri takomto poňatí sa ako možná metodická ťažkosť ukazuje pribúdanie ďalších rovín v modeli a vznik viacerých prechodových pásem – semivariet, resp. medzivariet (k termínom pozri Slančová – Sokolová, 1994; Kralčák, 2008b, s. 279). Interferujúce pásma zmenšenými, oslabenými kontrastmi medzi sebou totiž znáročňujú štruktúrne objasňovanie ich podstaty, miesta a poslania.

4. Stratifikačné modely a koncepcie vo svetle ich dnešnej výpovednej hodnoty

Stratifikačné modely slovenčiny a predovšetkým riešenie D. Slančovej – M. Sokolovej, t. j. štruktúrna a sociokomunikačná otvorenosť ich konceptu s uplatnením aj mimo jazykovej situácie 90. rokov, sa aj cez dnešný priezor ukazujú ako priechodné, a to z niekoľkých hľadísk. Poskytujú primeranú porovnávaciu platformu na zisťovanie stavu v dorozumievaní v nedávnej minulosti a dnes, poslúžia na poodhalenie zloženia, početnosti a usporiadania vrstiev (podôb, útvarov, variet) v príslušnom komunikačnom prostredí,

na odkrývanie vzťahu medzi nimi a zovšeobecňovanie poznatkov s aplikovaním na dnešnú jazykovú situáciu. Isteže, pri ich aktualizovanom uchopení treba brať do úvahy inú jazykovú a sociokomunikačnú paradigmu v dorozumievaní v porovnateľných komunikačných sférach a situáciách.

Oproti stavu spred dvoch až troch desaťročí sa deliaca čiara medzi dvojicou ústnosť – písanosť vytráca priam pred našimi očami. Súbežne s analýzami meniaceho sa vzťahu uvedených členov ako dôsledku aktivít pôvodcu a pôsobenia média na kód (Müllerová, 1989) na prvé zreteľné prejavy stierania hraníc o. i. s rešpektovaním príjemcu sa poukazovalo už v 90. rokoch (Čmejrková, 1993; zborník *Writing vs speaking: language, text, discourse, communication*, 1994, a i.).V poľštine na nevýrazné limity pri vyčleňovaní hovorenosti a písanosti upozorňuje K. Bakuła (2008). Najnovšie náhľady oprávnene zvýrazňujú poznatok, že rozdiel medzi písaným a hovoreným textom (napr. v spisovnej češtine) nemá ráz binárnej opozície; rozmedzie medzi hovoreným a písaným textom, ak nejaké vôbec jestvuje, je priepustné, príslušnosť komunikátu k prejavom (skôr) hovoreným, alebo (skôr) písaným nie je definitívna; zátvorky a tvary v nich podľa predchádzajúcej konštatácie používa I. Bogoczová; pozri Bogoczová, 2012, s. 29[25].

Na širšie osvetlenie všeobecnejšieho dejinno-spoločenského podložia, ktoré ovplyvňuje komunikáciu a vzťah ústnosť – písanosť v 2. desaťročí 21. storočia, niet na ploche tejto štúdie väčšieho priestoru. Okrem už uvedených podnetov (zvlášť K. Bakuła, I. Bogoczová, J. Svobodová a i.) preto treba odporúčajúco pripomenúť teoreticko-metodologicky nosné syntetizujúce diela jazykovedcov (Gajda, 1997; v našom prostredí nepríliš citovaná publikácia Daneš a kol., 1997) a vedeckú produkciu interdisciplinárne orientovaných bádateľov-nelingvistov (predovšetkým Fairclough, 1992, 2003).

V prieniku trojice otázkových podnetov uvedených v čele príspevku spočíva aj predstavenie avizovaného stanoviska.

Konštelácia ústnosti a písomnosti je v ostatnom štvrťstoročí aj v našich podmienkach a viacerých komunikačných sférach charakteristická svojím priam masívnym tendovaním k ústnosti (hovorenosti). Pritom je pozoruhodné, že trend sa neupína len na oblasti, ktoré počítajú s bežnou hovorenou rečou/jazykom, hovoreným/hovorovým jazykom, hovorenou/hovorovou slovenčinou a pod., a nielen na žánre, ktoré sa aktivujú posilňovaním spontánnosti, okamihovosti, neoficiálnosti, neformálnosti, fragmentárnosti a nehotovosti komunikačných

[25] Vcelku zhodný postoj som diskusne zaujal v r. 2011 na krakovskej medzinárodnej konferencii v rámci Komisie pre sociolingvistiku pri Medzinárodnom komitéte slavistov (Patráš, 2012a).

aktov. V tomto prípade sa jednoznačná, reálna ústnosť s jej parametrami – efemérnosťou, viackódovosťou, bezprostrednosťou, preexponovaným dialogizovaním a situačne podmieňovanou úspornosťou zabezpečuje overenými, priamymi komunikačnými interakciami prostredníctvom sprostredkúvaného, resp. priameho artikulačno-akustického komunikačného kanála. Osvedčený spôsob dorozumievania sa pod tlakom zneoficiálňovania, rozširovania kolokviálnych komunikačných úzov a stereotypov známych (aj) v anglosaskom prostredí, ako následok zmenšovania medziosobných rozstupov presadzuje aj v komunikačných sférach s konvenčným (očakávaným) umiestnením v písanej/tlačenej komunikačnej sfére. Takto, s miernym vyzdvihovaním adresného komunikačného partnera napr. vedecká prednáška publikovaná v pokonferenčnom zborníku si zachováva podstatné „zhovorňujúce" znaky svojho prvého, autentického, značne kontaktového zverejnenia. Takýto sociopragmatický, individualizujúco-expresivizujúci posun sa v našich (stredoeurópskych) podmienkach stále prijíma s rozpakmi či nevôľou ako priestupok proti zaužívanému, tzv. teutónskemu spôsobu vedeckého komunikovania. [Na rozporné ponímania kolokvializácie vedeckého diskurzu a odbornej komunikácie v septembri 2012 upozornila aj J. Hoffmannová na 8. medzinárodnej konferencii o komunikácii v Banskej Bystrici; Hoffmannová, 2014.]

Dôsledok z/rušenia hraníc a preskupovanie podmienok na osi ústnosť – písomnosť sa spríznačňuje na dvoch protibežných líniách. V písomných prejavoch sa exponuje predovšetkým hovorový úzus, oscilujú synchrónne ustálené normy písanej komunikácie a znižuje sa ich spoločenská záväznosť a skupinové rešpektovanie. Pravdaže, jestvujú aj kontrastívne výnimky, ktoré potvrdzujú synergické správanie sa prirodzeného jazyka. Napr. reakciou na potrebu komunikovať ústne v právnom prostredí, ktoré je dominantne budované na zásadách písomnosti, je vcelku panelový spôsob komunikácie, ktorý vôbec nie paradoxne imituje či priam kopíruje písané texty. Ako doklad na sklony vyvažovať ústnosť a písomnosť možno uviesť vystúpenie zamestnanca tlačového odboru, policajnej hovorkyne, meteorológa, poslanca samosprávy či príslušníka ozbrojených síl v elektronickom médiu a pod. Z hľadiska jazykového systému náročné poverenie uvoľnene, nie však svojvoľne migrovať medzi ústnosťou a písomnosťou nesie predovšetkým syntax. Je nepochybné, že normy písomnej a ústnej komunikácie sa ocitajú v prieniku či priam v protipohybe z hľadiska svojej účinnosti a poslania. Za protipôsobenie nemôže ani tak masové médium; skôr sa pohodlne uplatňuje dostupná technológia,

využívajúca simuláciu ústnosti, a tendenčne uvoľňované, menej záväzné (a nezriedka menej kultivované) rečové správanie účastníkov komunikačných aktov.

Dnes sa už všeobecne akceptuje umiestnenie elektronicky podmienenej počítačovej komunikácie – technologického spôsobu dorozumievania prostredníctvom informačno-komunikačných technológií vrátane internetových sietí – do písomného či tlačeného, v širšom zmysle vizuálne (graficky) prispôsobeného prostredia. Súbežne je náležité rešpektovať fakt, že texty „na skle“ (počítačovej obrazovke) sú značne kontaminované prvkami, prostriedkami a postupmi s domovskou príslušnosťou v ústnych komunikačných sférach. V tomto prípade si hovorovú uvoľnenosť, žoviálnosť a nárast uzuálnosti „odnášajú“ pravopisné normy a príslušná kodifikácia. Nezriedka vedomé, manifestačné až ostentatívne popieranie či aspoň obchádzanie ortografických zásad, výberu slov, gramatických pravidiel a vetnej stavby sa však už stáva súčasťou mimojazykových faktorov – faktického či fiktívneho nedostatku času, potreby bezprostredne reagovať na komunikačné podnety, menšieho sústredenia sa na komunikačný akt, napĺňania len fatickej funkcie v interakciách a pod. Potvrdzuje sa tak postreh o zameriavaní pozornosti a úsilí komunikantov prvotne nie na text, kód/y, ale na dosiahnutie kontaktu, „dotýkanie sa *„teba, vás, mňa, nás, ich“*, t. j. účastníkov komunikačných interakcií, a na spoznávanie našich/ich motívov, správania, počínania, zámerov a cieľov (k virtuálnej haptike pozri aj Rusnák, 2013).

5. Záverečné pohľady

Požadované vyústenie úvah, argumentačných postupov a konštatácií utvárajú dve rozšírené poznámky.

5.1. Stratifikačné koncepcie slovenčiny a príslušné modely sú teoreticko-metodologicky vcelku schopné postrehnúť, hodnoverne predstaviť aj aktuálnu sociálno-komunikačnú paradigmu a zabezpečiť potrebnú argumentačnú plochu na sledovanie jazykovej situácie v dnešnej spoločnosti a období. Náhľad sa viaže na modely, ktoré popri integrovaní ústnosti (hovorenosti) aj písomnosti (tlačenosti) počítajú s výraznejším vertikálnym, teda sociálno-funkčným aplikovaním svojho výstavbového inštrumentária. Ako most na ráznejší vstup či priam vpád ústnosti/hovorenosti do modelu pritom slúži štandardná varieta (úroveň, vrstva) národného jazyka. Jej sociokomunikačné vyťaženie pričinením rozširujúceho sa pásma ústnosti evidentne vzrastá.

Upevňovanie „štandardnej slovenčiny“ aj s dosahom na písomné komunikačné sféry umožňuje rozširovať – nemienim hovoriť, že súbežne oslabovať – precízne vymedzené, jazykovo-systémovo overené a sociokultúrne rešpektované kontúry prestížnosti ≡ spisovnosti. S ohľadom na prirodzenú ochotu jazykovedy spolupracovať s vhodnými podnetmi, smermi a prúdmi a pri rozvinutých interdisciplinárnych prístupoch sa však dopĺňanie, varírovanie či utváranie ďalších stratifikačných modelov v oblasti výskumu „zapísaných textov" preukazuje ako metodologicky menej významný proces. Minuciózne vymedzovanie a pomenúvanie vrstiev v tom-ktorom modeli s predstavením ich usporiadania a ne/spolupráce pôsobí nepríliš inšpiratívne. Možnú výzvu predstavuje komplexné uchopenie hĺbkových, nosných neverbálnych podmienok, zdrojov a trendov a ich procedurálne usúvzťažňovanie do antropokultúrnej, kognitívno-lingvistickej a sociokomunikačnej vzťahovej siete s reflexiami v povrchovej, verbálnej rovine. Perspektívne výskumné pole, ktoré doteraz, dlhodobo a nezriedka úspešne obhospodarujú stratifikačné koncepcie a patričné modely, sa v oblasti „zapísaných textov“ skôr odkrýva pre socio- a pragmaštylistické pozorovania a interpretácie. To aj napriek spontánnosti, nehotovosti, neformálnosti vymedzených komunikačných sfér a situácií.

5.2. Uplatňovanie a vitálnosť štandardnej variety v (mas)mediálnom prostredí je nie príčinou, ale dôsledkom rozširovania (aj) bezprostrednosti, uvoľnenosti, odľahčenosti, žoviálnosti, štylizovanej spontánnosti, verbálnej gestačnosti, preexponovanej emotívnosti atď. v spoločnosti a komunikovaní. Ak mienime v úvahách kráčať po tejto ceste, sledovať a interpretovať naznačené extralingválne okolnosti, nevyhneme sa vstupu na etické krajnice, mediologickým aspektom a zvažovaniu hodnotových aspektov dnešnej spoločenskej komunikácie.

3.5. Sociokultúrne kontexty vo výskumoch hovorovej slovenčiny

Na úvod predstavme bázu a ciele nasledujúcich úvah, konštatácií a poznámok. Po priblížení inšpirácií a hlavného motívu – ním je metodologicky a praxeologicky náročná vlastnosť hovorovosti – pristúpime ku kontúrovaniu sociokultúrneho areálu na jej súčasné výskumy. Argumentácia pritom vedno s reprezentatívnou prípadovou štúdiou kotví v slovenčine a slovenskom prostredí. Štúdia si nárokuje na interlingválne súvislosti a na uplatnenie poznatkov aj v iných jazykoch a sociokomunikačných prostrediach. Záver sa viaže na zovšeobecnenia a možné využitie náhľadov v teoreticko-metodologických konceptoch a vedách s vyššou mierou univerzality, v ktorých rezonuje jazyková komunikácia a spoluzúčastňuje sa lingvistika. Máme na mysli predovšetkým sociológiu, axiológiu, teóriu (komunikačného) správania a konania, kulturológiu a, samozrejme, metodológiu s jej metavedným poslaním.

Vzťah medzi mimojazykovými vlastnosťami (formami dorozumievania) *ústnosť* (hovorenosť) – *písanosť* (tlačenosť) je zreteľne prítomný, rešpektovaný, ale aj popieraný či priam odmietaný v lingvistike už prinajmenšom ostatných sto rokov. V ére po pragmatickom obrate v polovici minulého storočia a po nástupe a rozvoji parolovej lingvistiky sa ako metodologicky naliehavá záležitosť dostalo do centra vedeckého záujmu aj relativizovanie uvedených protipólov. Zblíženie oboch vlastností a uznanie prirodzeného oslabenia až zániku hraníc medzi ústnosťou a písanosťou zvlášť v ére elektronicky podmienenej komunikácie v ostatných dvoch-troch desaťročiach sa dostalo do popredia ako náročná, ale žiaduca a produktívna výskumná cesta. Bolo a je len samozrejmé, že strety oboch základných spôsobov dorozumievania si vyžadujú aj odlišné prístupy k predmetu pozornosti – priamej komunikácii prostredníctvom živej hovorenej reči.

V naznačených súvislostiach si dovoľujeme podniknúť krátky exkurz do minulosti, ktorej sme sa s kolegami stali priamymi, pritom tímovými účastníkmi a tak trocha i spolutvorcami. V roku 1993, v krátkom období po prevratovom rozhraní 80. a 90. rokov sme prijali účasť na medzinárodnej konferencii *Wokół społecznego zróżnicowania języka*, ktorá sa uskutočnila na Štetínskej univerzite v Štetíne (pokonferenčný zborník vyšiel pod rovnakým názvom; 1996). Už na zmienenom podujatí sa popri dominujúcom languovo-

parolovom ponímaní skúmanej problematiky s ukotvením pozornosti v tradičnom teoreticko-metodologickom rozmedzí už úspešne aktivizovali aj interdisciplinárne línie, v tom čase s významným zameraním na sociolingvistiku. O takmer štvrťstoročie neskôr sme sa v zariadení Štetínskej univerzity zúčastnili konferenčného podujatia so záberom na komunikujúceho človeka v spoločnosti, s rešpektovaním vehikula – jazyka/reči, ale najmä so zdôrazňovaním kultúrnotvorných stránok komunikačných interakcií.

Vhodné podmienky na naznačené trasovanie jestvovali v 90. rokoch aj v slovenskom jazykovednom prostredí. Výrazný predel na rozvinutie interdisciplinárnych výskumov vytvorila konferencia *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii* v máji 1988 v Smoleniciach (rovnomenný zborník pozri Bosák, 1990). Na konferenčnom podujatí boli predstavené, prediskutované a komplexne usúvzťažnené dynamizačné faktory, ktoré značne ovplyvňujú stav v ľudskej komunikácii, v komunikačných sférach prostredníctvom prirodzeného jazyka. Konferencia sa stala vhodnou a vítanou platformou na diskusiu o pripravovanej knižnej publikácii *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989), ktorá ovplyvnila aj slovenský interdisciplinárny odborný diskurz v jazykovede.

Súbežný vedecký a praktický impulz pre slovenskú lingvistiku so sociolingvistickou orientáciou predstavoval výskumný projekt *Slovenčina v súčasnej komunikácii* (Buzássyová, 1989). Hlavnú motivickú líniu v ňom tvaroval dôraz na človeka a jeho jazyk v spoločnosti, v jazykovom spoločenstve. Práve jazyk bol pritom považovaný za neoddeliteľnú súčasť človeka, ľudskej podstaty a sociokultúrnej identity. Zásadnú metodickú vetvu utvárali výskumy postojov hovoriacich k jazyku ako celku. Projekt v 90. rokoch a na prelome storočí priniesol viaceré cenné riešenia, ktoré úspešne a nadlho iniciovali ďalšie vedecké smerovanie vo výskumoch hovorenej komunikácie.

Metodologické podložie a predpokladaný, najmä však napĺňaný prínos výskumov v rokoch 1990 – 2000 rámcovalo úsilie skúmať vzťah hovoriacich k jazyku ako k (národnej) hodnote. Tento zásadný zámer korešpondoval s bádateľskými výzvami aj v iných slovanských lingvistikách (výberovo v českom prostredí v niekoľkých vydaniach napr. Kořenský a kol., 1990; v poľských podmienkach Gajda, 1997, a i.). V zásadných Gajdových názoroch sa zdôrazňuje sila teórií, ktoré čerpajú z kultúrnych tradícií a pevných kultúrnych vzorcov; v autorovom videní sú teórie schopné podnietiť vznik veľkej syntézy, na ktorú si nárokuje práve lingvistika s jej antropokultúrnou a sociokomunikačnou bázou (Gajda, 1997).

Na komplexný dynamický konštrukt Kořenského a kol., na Gajdov viacrozmerne, integratívne vybudovaný myšlienkový a koncepčný skelet a na ďalšie provnateľné zámery zareagovali v slovenskej jazykovede konca storočia predovšetkým „interdisciplinaristi". Treba poznamenať, že táto moderná línia ovplyvňuje výskumy svojho druhu dodnes. Ide pritom o programové prístupy, od 90. rokov pravidelne predstavované v zborníkoch edície *Sociolinguistica slovaca*[26] a účinne konzultované na monotematických medzinárodných vedeckých podujatiach. Z banskobystrického akademického prostredia uvádzame konferencie o jazykovej komunikácii, ktoré sa konajú od roku 1991 dodnes (prehľad doteraz vydaných pokonferenčných zborníkov pozri Patráš, 2014).

V načrtnutých súradniciach sa v novom storočí ocitla aj problematika hovorenej komunikácie. Z hľadiska ustavičnej premenlivosti, permanentnej nehotovosti dorozumievania otvorenou rečou „priam pred našimi očami a s naším prispením" ide o stálu výzvu v slovenskej jazykovede prinajmenšom od 60. rokov 20. storočia. Popri terénnych výskumoch a štruktúrno-systémových charakteristikách prienikového konglomerátneho útvaru – zastrešme ho združeným terminologickým pomenovaním *hovorená podoba slovenčiny* – sa vo svetle parolovej lingvistiky v novších časoch zamerala pozornosť na pragmatiku komunikovania, komunikačno-konverzačné stratégie a komunikačnú kompetenciu, na otázky ne/kvality komunikácie z hľadiska kultúry vyjadrovania, ale aj na podstatu, sociálno-komunikačné vzťahy a charakteristiky účastníkov komunikačných interakcií. Na križovatkách výskumných línií sa exponuje *hovorová slovenčina* ako varieta národného jazyka s črtami, protirečeniami a volútami ľudskej prirodzenosti. Takto sa na „povinnú" pozornosť venovanú jazykovej/rečovej báze, ktorej sa však nevzdáva ani interdisciplinárne profilovaná jazykoveda, navrstvuje záujem nielen o multimodálne vnímaný jazykový kód, ale aj o jeho samotných nositeľov, resp. používateľov. [K ťažiskovým teoreticko-metodologickým, prierezovým, terminologickým, resp. syntetickým prístupom k stavu a dynamike hovorenej komunikácie a hovorovej slovenčiny po roku 2000 výberovo pozri Findra, 2007; Bodnárová, 2013; Patráš, 2008, 2010, 2012a, 2012b.]

[26] Plné verzie edície sú k dispozícii online na http://www.juls.savba.sk/ediela/sociolinguistica_slovaca

Rozčlenenie záujmového areálu a „deľbu práce" vo výskumoch hovorovosti a hovorovej slovenčiny v období po miléniovom medzníku – pravdaže, vrátane prípustného rozptylu s konvergujúcimi trendmi – stvárnime prostredníctvom náčrtu.

Obrázok 1: Hovorová slovenčina na rozhraní aktuálnych teoreticko-metodologických limít a inšpirácií po roku 2000

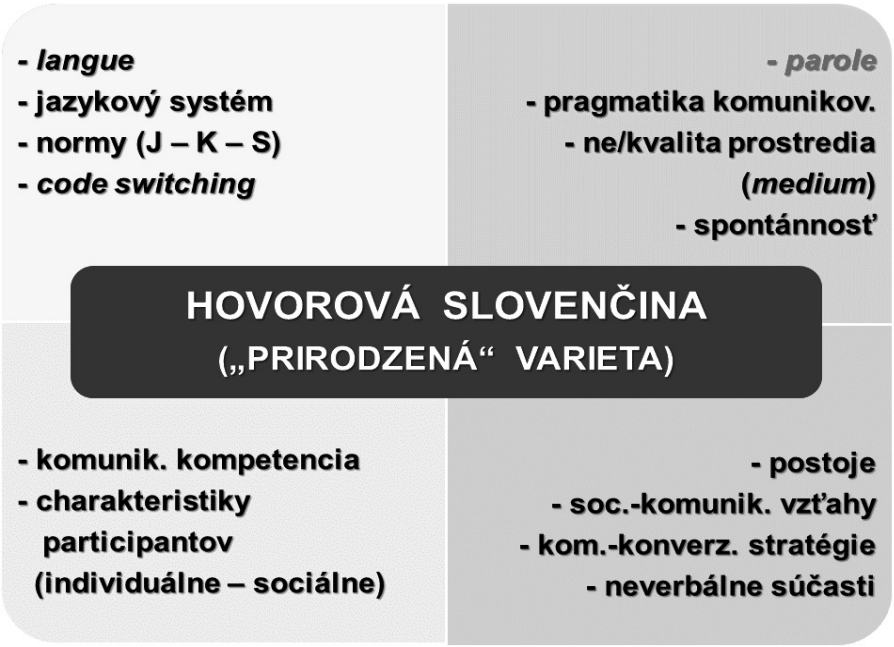

Už bolo uvedené, že výskumy hovorovosti a dorozumievania prostredníctvom živej, otvorenej reči sú stále atraktívnou, kontinuálnou a otvorenou výzvou na ďalší rozvoj vedeckého poznania vo vymedzenom fokuse. Je pritom prirodzené, že pri ďalších bádaniach sa ich osnovatelia a realizátori vysporadúvajú s teoretickými podnetmi a metodologickými koncepciami, ktoré do jazykovedy prúdia z iných, nezriedka aj vzdialenejších vedných sfér s nárokmi na vysoký stupeň zovšeobecnenia. V tejto súvislosti sa súbežne objavuje dvojotázka: **a)** akým spôsobom si pokračujúce výskumy hovorenej komunikácie a hovorovej slovenčiny udržiavajú kontinuitu s vykonanými bádaniami a najmä **b)** ako si v stále sa zväčšujúcom „metodologickom mori" nadobudnuté poznatky a interpretácie zachovajú svoju jednoznačnú jazykovednú podstatu. Už pri raných impulzoch z oblasti integratívnych vied – teórie komunikácie, sociolingvistiky, psycholingvistiky,

pragmalingvistiky, konverzačnej a diskurznej analýzy, novšie napr. pri kognitívno-lingvistických, inter- a etnojazykových exkurzoch – sa rozširuje záujmový areál lingvistiky. K syntézam sa však autori občas dopracúvajú nepríliš objektívnymi a schodnými cestami. [O rizikách a možnostiach prínosného využitia spätosti jazykovedy s inými vednými oblasťami systematicky uvažuje S. Gajda – pozri Gajda, 1997; najnovšie s návrhmi na nové videnie cez priezor štýlu Gajda, 2013.]

Na podporu prijateľnej perspektívy pri výskumoch hovorovosti (a hovorovej slovenčiny) je potrebné predložiť primerané argumenty. Ako východisko slúži transkript reálnej dialogickej komunikácie. Uskutočnila sa v modelovej komunikačnej situácii typu *predaj – nákup*, uplatnil sa v nej symetrický dialóg a vyznačuje sa pohotovým dosiahnutím kľúčových komunikačných zámerov a efektov. Zhrňme ich do lapidárnej poznámky: „predavač sa usiluje zbaviť tovaru a zákazník zamýšľa za produkt minúť peniaze". Komunikačná stratégia „win-win" je pritom samozrejmosťou, s ktorou podvedome počítajú obaja účastníci obchodnej komunikačnej interakcie už pred uskutočnením samotného kontaktu.

Ukážka:

komunikačná sféra služieb

pracovný rozhovor, dialóg predavač (P) – zákazník (Z)

Autentický záznam: november 2000, prevádzka pneuservisu, Banská Bystrica

Trvanie: 4:20 min. s nevyhnutnými prestávkami

© Autor štúdie = zúčastnený pozorovateľ

1 P: dobrý DEŇ ▲ / prajete si prosím ▲
2 Z: DObrý deň ▼/ ak vás môžem poprosiť ▼ ja by som potreboval NA auto ▲ / gumy zimné ▼/ aj s diskami ▼/ aby som ich nemusel preobúvať na jar ▼
3 P: AKÉ máte auto ▼
4 Z: FElícia je to ▼/ KRÁtka mohli by ste mi poradiť ▲
5 P: TÁK to sú TRInástky ▼ pozrite sa SEM ▼ *(gesto – ukáže na stojan)* / jesto B A r u m k y ▲▼ M A t a d o r k y ▲▼ M I š e l í n y ▲▼ tieto nám prišli práve DNES ▼ záleží pravda NA cene kolko chcete INvestovať ▼
6 Z: no ja neviem ▼/ ČO by ste mi odporúčali ▲▼
7 P: *(gesto – ukazuje na vybranú vzorku príslušnej značky)* barumky sú SPOlahlivé a solídna cena ▼/ s diskami vás vyjdú / 😑 / N Á / 🙂 / OSEMnásť tisíc ▼

8 Z: 😐 / tie mišlény sú FAKT trochu drahé ▼/ no aj by som ich vzal ▼ tie BArumky ▼ / aj s DISkami ▼ máte aj STRIEborné ▲
9 P: hej ▼/ chcete u nás aj PREhodiť ▲
10 Z: no bolo by to dobré ▼
11 P: tak môžem blokovať celú súpravu ▲
12 Z: hej ▼ BUĎte tak dobrý ▼ zoberem ich KOMplet ▼ //
(P vypíše účtenku, Z uhradí sumu, P vydá pokladničný blok)
13 P: TÁK tu je to ▲ páči sa ▲▼ / ja vám to odveziem NA pás ▼ auto pristavte k zadným dverám ▼
14 Z: dobre ▲ špica ▲ VĎAka ▲ //
(zákazník odchádza k automobilu)

Osobitné transkripčné znaky:
1 P ..... číslované repliky predavača v lineárnom poradí
2 Z ..... číslované repliky zákazníka v lineárnom poradí
/ ..... krátka pauza
// ..... dlhšia pauza
DEŇ ..... príznakový vetný prízvuk (dôraz)
FElícia ..... slovný prízvuk
TÁK ..... emfáza
M I š e l í n y ..... spomalenie tempa reči
😒 ..... hezitačný zvuk so sprievodnou mimikou tváre
(gesto – ukáže na stojan) ... poznámky poukazujúce na kontext
▼ – ▲ – ▲▼ ..... melodické stvárnenie:
konkluzívna kadencia – antikadencia – semikadencia

Naším zámerom[27] na tomto mieste nie je minuciózne predstaviť priebeh, peripetie a výsledky modelového konvenčného dialógu. Na takýto účel nepostačuje plocha a ciele jednej programovo zameranej štúdie. Pri tejto príležitosti však mienime poukázať na jednu z podnetných možností na komplexnú analýzu komunikačného procesu vrátane samotného textu. Metodicky podnetne, s dôslednou oporou o teóriu algoritmov túto možnosť už na rozhraní 80. a 90. rokov predstavila česká autorská zostava (porov. Kořenský a kol., 1990). Za pozornosť a zdôraznenie stojí fakt, že v avizovanej

[27] Autor štúdie využil ukážku s oporou o uvedenú metodiku pred niekoľkými rokmi ako podklad na komplexné analýzy so študentmi na hodinách teórie komunikácie. Transkript bol viacrozmerne rozpracúvaný počas celého semestra.

metodike zotrváva kontext, znakovo-kódová podstata a humanistický aspekt prirodzeného jazyka, rešpektujúci fyzickú prítomnosť a komunikačné aktivity účastníkov s ich kognitívnym, mentálnym, skúsenostným a sociokultúrnym zázemím. Práve naopak: jazyk (reč, komunikácia) sa včleňuje do para- a extralingválnych, viacrozmerne štruktúrovaných, hierarchizovaných a navzájom prepojených úrovní, na ktorých sa exponuje samotná progresívna črta analytického postupu. Ňou je procedurálne ponímanie komunikačných interakcií a ich všeobecného kontextu. Aj pri efemérnosti hovorenej komunikácie je proces totiž zreteľne postrehnuteľný a jeho parceláty možno exaktne poznať, členiť, kategorizovať a vysvetľovať. Kořenského autorská zostava tak postupuje prostredníctvom kľúčovej entity nazývanej *obsahovo-pragmatická jednotka*, prístupnej vedeckému skúmaniu a výkladom.

V reprezentatívnej transkribovanej ukážke sú zreteľne prítomné základné vlastnosti hovorového rečového útvaru, uchopené a predstavené komplexnou optikou. Prototypovo, prípustne enumeratívne ich identifikujme prostredníctvom reťazca príznakových vlastností:

a) vyšší stupeň komunikačnej pohotovosti a pripravenosti zo strany predavača (predavač zvláda komunikačnú situáciu v sezónnom období rutinovane a opakovane počas pracovnej doby), ale zároveň variačné impulzy plynúce zo strany zákazníka, na ktoré je predavač školený (klient je vždy iný);

b) stálosť významu a súbežne prchavosť výrazu, t. j. „len" schopnosť referovania, nie doslovného reprodukovania komunikátu zo strany účastníkov dorozumievacích aktov;

c) stieranie deliacich miest medzi jazykovými súčasťami (najmä na syntaktickej rovine v štruktúre skladov, vo vete s variabilným stupňom koherencie a kohézie), ktoré sú vžité, ustálené a rešpektované v písomnej podobe komunikácie;

d) štandardizovanosť skeletu, stereotypnosť priebehu rozhovoru, ťažiaca z ustálených sociokomunikačných vzorcov, akceptovaných, vyžadovaných, ale aj očakávaných v príslušnej komunikačnej sfére a plniacich kontaktovú, informatívnu a inštruktážnu funkciu (repliky **1 P**, **2 Z**, **3 P**, čiastočne **11 P** a **14 Z**);

e) multimodálnosť, t. j. účelový, spravidla pohotový stret lingválnych, paralingválnych a extralingválnych kódových sústav, ústiaci do synergického celku (výrazne **7 P**, **8 Z**);

f) okamihové synchronizovanie súčastí intonačnej sústavy spôsobom *ad hoc*, prítomnosť situačných a kontextových elíps, vyšší stupeň deixy, juxtapozičné nadväzovanie vetných súčastí so zmenou vetnej perspektívy (markantne **8 Z**);

g) nejestvovanie tenzií medzi preskriptívne vymedzovanými opozitnými charakteristikami spisovnosť – nespisovnosť, správnosť – nesprávnosť výrazu (*kolko* – **5 P**; *spolahlivé* – **7 P**; *tak dobrý, zoberem* – **12 Z**);

h) kladenie dôrazu na komunikačnú zručnosť hovoriaceho, t. j. schopnosť efekt(ív)ne a ekonomicky zvládnuť komunikačné interakcie a pokiaľ možno s minimalizovaním námahy dosiahnuť zamýšľaný, resp. pragmaticky vzniknutý komunikačný cieľ a i.

Pravdaže, zároveň sú v hre aj ďalšie – hĺbkové, pritom skryté identifikátory, ktoré poukazujú na procedurálne osobitosti rečovej komunikácie v aktuálnej komunikačnej sfére a situácii. V komunikačných aktoch na ne už neupozorňuje samotný inventár výrazových prostriedkov z jazykového/rečového kódu. Na postrehnutie ich pôsobenia v komunikáte je nevyhnutné poznať aj širšie – inter- a/alebo etnokultúrne osobitosti, medzijazykové vzťahy a súvislosti, miesta potenciálneho prepínania kódu a ich dôsledky na priebeh komunikačnej udalosti a komunikačných aktov.

Príslušné miesta nachádzame aj v ukážke. Pritom vôbec nie je paradoxné, že iniciačné polia sa odhaľujú v rámcových zložkách komunikátu – úvode a závere. Na počiatku, pri vstupe perspektívneho klienta do obchodno-prevádzkovej miestnosti sa komunikovanie začína vyžadovanou zdvorilostnou formuláciou (replika **1 P**). Čelo nasledujúcej repliky **2 Z** zodpovedá konvenčnej línii, ktorá pritom potvrdzuje aj zákazníkovu prirodzenú opatrnosť, príp. rozpaky. Od druhej polovice označenej repliky sa objavujú kolokvializačné sklony hovoriaceho. [Markantné avíza – hovorové pomenovanie + inverzný slovosled; hovorové/profesiové pomenovanie a ďalšie – sú vo fragmentoch zvýraznené podčiarknutím.]

2 Z: […] gumy zimné ▼/ aj s diskami ▼/ aby som ich nemusel preobúvať na jar ▼

Modelovo zhodná situácia nastáva v pasáži s replikami **3 P – 5 P**. V replike **4 Z** sa pritom nachádza okamih, ktorý je zásadný pre ilokučnú zložku nasledujúcej komunikácie a pre perlokučnú zložku – komerčnú, sociopsychologickú a spoločenskú úspešnosť obchodnej transakcie. Po vcelku

formálnej „panelovej" otázke v **3 P** zákazník po vstupnom otestovaní predavačovej prístupnosti a vzbudení dôvery využíva kooperatívny princíp (porov. Grice, 1975; Leech, 1983). Prechádza do úsporného, pohotového dialógu, ktorý komunikačnými zvyklosťami a skúsenosťami konvenuje aj predavačovi. Zlomovým miestom sa stáva pripojený vetný člen so statusom profesionalizmu (*krátka felícia* = limuzína, nie automobil typu kombi) a aktualizovaná pauza:

4 Z: FElícia je to ▼/ KRÁtka mohli by ste mi poradiť ▲

Komunikačný partner po bezproblémovom rozpoznaní komunikačnej hladiny hovoriaceho prechádza do zhodného spôsobu dorozumievania. Bez nástojčivosti, vtieravého presviedčania presadzuje informačno-propagačnú funkciu a sleduje persuazívnu líniu s úmyslom získať klienta a podporiť reálnosť komerčnej transakcie. Ako impulzy v v **5 P** slúžia tieto komponenty: emfatický začiatok repliky, použitie profesionalizmu (teda nie rozvláčne *'to sú pneumatiky s rozmerom trinásť palcov; viete, pane, čo je to palec? To je pôvodne britská miera. Jeden palec pri prepočte na centimetre predstavuje 2,54 cm'* atď.), operatívna gestika a napokon hovorové podoby značiek pneumatík s príslušným spomalením tempa reči. Úsporná komunikácia s odbornými črtami sa rýchlo stáva prijateľnou pre obe strany a využíva sa ako nosný spôsob dorozumievania počas celej komunikačnej udalosti. Ako argumenty podporujúce ekonomickosť dorozumievania slúžia pomenovania z inventára profesiovej slovnej zásoby: *strieborné* (disky) – povrch diskov kolies so striebristou farebnou úpravou; **8 Z**; *prehodiť* – vymeniť pneumatiky s letným dezénom za súpravu pneumatík na zimnú prevádzku; **9 P**; *špica* – je to výborné (ide o výplnkový časticový komponent s hodnotiacou funkciou); **14 Z**.

Nápadnú súčasť repliky **5P** predstavuje zvuková podoba pomenovania *mišelíny* (pneumatiky značky Michelin). Zákazník v replike **8Z** používa iný zvukový rad:

8 Z: 😐 / tie mišlény sú FAKT trochu drahé ▼/

V tomto prípade ide o signál inojazykovej (pôvodnej) výslovnosti s nosovou hláskou na konci. Bez dôkladnejšej analýzy je možné iba predpokladať niektorú z možností: zákazník 1. ovláda francúzštinu, 2. osvojil si

výslovnosť slova z počutia či médií, 3. imituje iný jazyk, 4. prejavuje sklony ku komunikačnej maniere, jazykovému snobizmu a pod.

Závery. Teoreticko-metodologické podložie, interdisciplinárne (najmä sociolingvisticky) koncipované výklady, transkript a napokon jeho analýza si nárokujú na potvrdenie niekoľkých navzájom prepojených a zovšeobecnených zistení a poznatkov. Uvádzame ich v hierarchickom usporiadaní.

1. V štúdii je spôsobom *pars pro toto* predstavený cieľ uchopiť, vytvoriť, overiť a uplatniť integrovaný sociokultúrny koncept, vhodný na interpretovanie hovorovej slovenčiny prostredníctvom siete rozmanitých, navzájom súvisiacich podmienok a predpokladov z jazykovej aj mimojazykovej oblasti. Aj jeho sledovaním a dosiahnutím môžu moderné holistické výskumy prispievať k spoznávaniu axiologického a xenologického potenciálu hovorovej slovenčiny vrátane antropolingvistických paradigiem s ich normami, charakteristikami komunikantov, ambíciami, postojmi a vzťahmi. Výskumy počítajú s odôvodňovaním multikódovosti a multimodálnosti hovorovej slovenčiny, pričom berú do úvahy kombinatoriku a supletívnosť metodík a výskumných techník. [O xenovedných podnetoch vo vzťahu k jazykovede a dorozumievaniu uvažuje Faragulová, 2013.]
2. O ďalšie výskumy a uplatňovanie sociokultúrneho prístupu sa okrem iných usilujú aj riešitelia vedeckého projektu v rámci vedeckej agentúry Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky VEGA 1/0142/14 *Hovorová slovenčina v nadregionálnom priestore a sociálno-komunikačnej dynamike*. Projektová úloha je pritom nadväzujúcou záležitosťou: riešitelia pokračujú vo výskumných líniách svojich skupinových, resp. individuálnych predchodcov (o kontinuite pozri Findra, 2007).
3. Konkurenčným presadzovaním hovorového rečovo-komunikačného úzu a oslabovaním „normatívnych" pravidiel a zásad, charakteristických pre písomnú/tlačenú komunikáciu sa aj hovorové verejné polo/oficiálne dorozumievanie stáva výpovedne plnohodnotnou, komunikačne rovnocennou záležitosťou s patričnou mierou kultivovanosti a spoločenskej uplatniteľnosti.
4. Hovorovú slovenčinu ako multikódové a multimodálne vehikulum je nenáležité marginalizovať a odsudzovať na náhradkové poslanie či

plnenie zástupných úloh. Dôvody takéhoto konštatovania sú prinajmenšom dva:

a) štúdiom bezprostredných dialogických komunikačných interakcií na platforme hovorovej slovenčiny sa bádateľ môže dopracovať k exaktnému poznaniu pojmu „hodnota", t. j. nielen k etalónu, norme, ale k hodnote ako vzťahovej kategórii – „špecifický vzťah objektu k subjektu, daný významom a zmyslom, ktorý má objekt na uspokojenie potrieb, záujmov a pod. subjektu v jeho individuálnom a sociálnom kontexte" (Geist, 1992, s. 102 – n, heslo „hodnota"). Ako vidno, sociologická definícia hodnoty sa takmer kryje so sociolingvistickými parametrami prirodzeného jazyka. Ak zastávame názor, že vzťahy medzi členmi komunikujúceho spoločenstva majú prinajmenšom pri vzájomných interakciách jazykovú/rečovú povahu, je zrejmé, že jazyk ako ich nositeľ a vyjadrovateľ obsahuje hodnotovo- a kultúrnotvorné dispozície, a to vo svojom akomkoľvek uplatnení. Tu sa otvára priestor na operacionalizované úvahy, interpretácie a syntézy vyššieho rangu; s ohľadom na sociokomunikačné podložie hovorovosti vždy ostane zachovaná lingvistická podstata problematiky a vždy sú poskytnuté možnosti na jej využívanie pri bádaniach.

b) V paradigme silnejúceho presadzovania hovorovosti ako vlastnosti spontánnych bezprostredných komunikátov a stierania rozmedzí medzi ústnosťou – písanosťou sa úspešne rozširuje verejný dorozumievací priestor. Pritom – vôbec nie paradoxne – sa revitalizujú aj medze písomnosti a príslušných noriem, pravdaže, s inšpiráciami na dynamické korigovanie hraníc kodifikačnej praxe v grafickej/vizuálnej komunikácii. [O dynamike pri spolunažívaní ústnej (hovorenej) a písanej komunikácie s dôrazom na modifikácie písanosti pod vplyvom hovorenosti pozri napr. Patráš, 2012b.]

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

ADAMISZYN, Zbigniew. 1995. Styl potoczny. In: *Przewodnik po stylistyce polskiej.* Red. S. Gajda. Opole : Uniwersytet Opolski, 1995, s. 183 – 217.

ANUSIEWICZ, Janusz – SKAWIŃSKI, Jacek. 1996. *Słownik polszczyzny potocznej*. Warszawa – Wrocław : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996. 410 s.

BAKUŁA, Kordian: *Mówione ≈ pisane: komunikacja, język, tekst.* Acta Universitatis Wratislaviensis, 3078. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008. 255 s. ISBN 978-8-3229-2939-1.

BARABÁSI, Albert L. 2006. *U mreži. Zašto je sve povezano i kako misliti mrežno u znanosti, poslovanju i svakodnevnom životu*. Zagreb : Naklada Jesenski i Turk, 2006. 302 s.

BARNET, Vladimír. 1977. Vztah komunikativní sféry a různotvarů jazyka v slovanských jazycích. (K sociolingvistické interpretaci pojmu jazyková situace.) In: *Slavia, časopis pro slovanskou filologii,* 46, 1977, s. 337 – 347.

BARON, Naomi S. 1999. History Lessons: Telegraph, Telephone, and Email as Social Discourse. In: *Dialogue Analysis and the Mass Media.* Proceedings of the International Conference Erlangen, April 2 – 3, 1998. Beiträge zur Dialogforschung. Bd. 20. Ed. B. Naumann. Tübingen : Niemeyer, 1999, s. 1 – 34.

BECK, Ulrich. 2003. *Što je globalizacija? Zablude globalizma – odgovori na globalizaciju*. (Z nem. prel. I. Krtalić-Muiesan.) Zagreb : Vizura, 2003. 389 s.

BITUŠÍKOVÁ, Alexandra. 1996. Pohostinské zariadenia a zábavné podniky ako miesta spoločenskej komunikácie. In: *Banská Bystrica. Sociokultúrne obrazy a portréty.* Zost. J. Darulová. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela – Vedeckovýskumný ústav regionalistiky Fakulty humanitných vied, 1996, s. 9 –25.

BODNÁROVÁ, Martina. 2013. Terminologická reflexia komunikácie v súkromnej sfére vo vzťahu k hovorovému štýlu a jemu blízkym javom – niekoľko úvah a poznámok. In: *Slovenská reč*, 78, 2013, č. 3 – 4, s. 174 – 186.

BOGOCZOVÁ, Irena. 2012. Spisovná čeština: mezi mluveností a psaností. In: *Časopis pro moderní filologii*, 94, 2012, č. 1, s. 18 – 30.

BOGOCZOVÁ, Irena et al. 2000. *Tváře češtiny.* Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity. 132/2000. Ostrava : Ostravská univerzita – Filozofická fakulta, 2000. 256 s.

BOSÁK, Ján. 1988. Skúmanie jazyka ako sociálno-komunikačného systému. In: *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii.* Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach 23. – 25. mája 1988. Ved. red. J. Horecký. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 1990, s. 75 – 84.

BOSÁK, Ján. 1989. Hovorový štýl a hovorovosť. In: *Textika a štylistika.* Zborník príspevkov z celoštátnej štylistickej konferencie, Bratislava 29. – 31. 1. 1986. Red. J. Mistrík. Bratislava : Univerzita Komenského, 1989, s. 143 – 148.

BOSÁK, Ján. 1993. Skúmanie slovenčiny ako sociálno-komunikačného systému v slovanskom kontexte. In: *Slavica Slovaca*, 28, 1993, č. 1 – 2, s. 171 – 177.

BRABCOVÁ, Radoslava. 1973. *Městská mluva v Brandýse nad Labem.* Praha : Univerzita Karlova, 1973. 97 s.

BUDOVIČOVÁ, Viera. 1982. Dvojjazyková komunikácia v slovenčine a češtine. In: *Studia Academica Slovaca*. Prednášky XVIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava : Alfa, 1982, s. 51 – 64.

BUZÁSSYOVÁ, Klára. 1989. Sociolingvistická orientácia výskumnej úlohy *Slovenčina v súčasnej komunikácii*. In: *Jazykovedný časopis*, 40, 1989, č. 2, s. 105 – 123.

BUZÁSSYOVÁ, Klára. 1996. Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. In: *Jazykovedný časopis*, 47, 1996, č. 2, s. 147 – 150.

CEJPEK, Jiří. 1998. *Informace, komunikace a myšlení*. Praha : Karolinum, 1998. 179 s.

CZARNECKA, Katarzyna – ZGÓŁKOWA, Halina. 1991. *Słownik gwary uczniowskiej*. Poznań : Kantor Wydawniczy SAWW, 1991. 360 s.

Česko-slovenský slovník. 1979. Red. G. Horák. Bratislava : Veda, 1979. 792 s.

ČMEJRKOVÁ, Světla. 1993. Slovo psané a mluvené. In: *Slovo a slovenost*, 54, 1993, č. 1, s. 51 – 58.

DANEŠ, František. 1995. Perspektivy češtiny. In: *K diferenciaci současného mluveného jazyka.* Ved. red. D. Davidová. Ostrava : Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1995, s. 5 – 11.

DANEŠ, František a kol. 1997. *Český jazyk na přelomu tisíciletí.* Praha : Academia, 1997. 292 s.

DAVIDOVÁ, Dana a kol. 1997. *Mluvená čeština na Moravě.* Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity 106/1997. Ostrava : Ostravská univerzita – Filozofická fakulta, 1997. 171 s.

DEJMEK, Bohumír. 1975. *Běžně mluvený jazyk (městská mluva) města Přelouče*. Hradec Králové : Pedagogická fakulta, 1975. 223 s.

DERRIDA, Jacques. 1993. *Texty k dekonstrukci*. Bratislava : Archa, 1993. 336 s.

Dialogue Analysis and the Mass Media. 1999. Proceedings of the International Conference Erlangen, April 2 – 3, 1998. Bd. 20. Ed. B. Naumann. Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1999. 249 s.

DOLNÍK, Juraj. 2004. Sociolingvistika, systémová lingvistika a spisovná slovenčina. In: *Jazyk v komunikácii.* Medzinárodný zborník venovaný Jánovi Bosákovi. Ed. S. Mislovičová. Bratislava : Veda, 2004, s. 15 – 19.

DOLNÍK, Juraj. 2005. Jazykový systém ako kognitívna realita. In: *Jazyk a kognícia*. Ed. J. Rybár – V. Kvasnička – I. Farkaš. Bratislava : Kalligram, 2005, s. 39 – 83.

DOLNÍK, Juraj. 2008. Jednotlivec a jazyková norma. In: *Jazyk a jazykoveda v pohybe. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča.* Ed. S. Mislovičová. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2008, s. 227 – 233.

DOMINICK, Joseph R. 1993. *The Dynamics of Mass Communication*. 4th Ed. New York : Mc Graw-Hill, 1993. 616 s.

DORUĽA, Ján. 1977. *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava : Veda, 1977. 135 s.

DUDOK, Miroslav. 2004. Slovenčina v spoločenskom diskurze. In*: Jazyk v komunikácii.* Medzinárodný zborník venovaný Jánovi Bosákovi. Ed. S. Mislovičová. Bratislava : Veda, 2004, s. 144 – 152.

DUNAJ, Bogusław. 1995. Polszczyzna miejska – przedmiot, stan i perspektywy badań. In: *Wielkie miasto. Czynniki integrujące i* dezintegrujące, Łódz, 17 – 19 maja 1994 r. Red. D. Bieńkowska. Łódź : Uniwersytet Łódzki, 1995, s. 5 – 18.

DVORNICKÁ, Ľubica. 1992. Jazyková situácia v Trnave. In: *Materiály z Kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 21 – 22. októbra 1991)*. Ed. M. Nábělková – M. Šimková. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 1992, s. 75 – 77.

Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. 1990. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach 23. – 25. mája 1988. Ed. J. Bosák. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 1990. 190 s.

FAIRCLOUGH, Norman. 1992. *Discourse and Social Change.* Cambridge : Polity Press, 1992. 259 s.

FAIRCLOUGH, Norman. 2003. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research.* London : Routledge, 2003. 272 s.

FARAGULOVÁ, Alena. 2013. Xenologický pohľad na vnímanie cudzosti v rámci firemných kultúr zahraničných korporácií na Slovensku. In: *Slovenská reč*, 78, 2013, č. 5, s. 259 – 273.

FERENČÍKOVÁ, Adriana. 1988. Ako sa má vyslovovať názov nápoja *cinzano?* In: *Jazyková poradňa odpovedá*. Zost. M. Pisárčiková. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988, s. 199.

FINDRA, Ján. 1997. Štylistika internetových textov. In: *Slovenská reč*, 62, 1997, č. 5, s. 257 – 267.

FINDRA, Ján. 1998. *Jazyk – reč – človek*. Bratislava : Q 111, 1998. 111 s.

FINDRA, Ján. 2007. Program výskumu rečovej praxe v ústnej verbálnej komunikácii. In: *Slovenská reč*, 72, 2007, s. 257 – 269.

FLUSSER, Vilém. 2002. *Komunikológia*. Bratislava : Mediálny inštitút, 2002. 253 s.

FURDAL, Antoni. 1996. Zróżnicowanie społeczne polszczyzny na tle situacji językowej w Europie. In: *Wokół społecznego zróżnicowania języka.* Red. S. Kania. Szczecin : Uniwersytet Szczeciński, 1996, s. 29 – 35.

GAJDA, Stanisław. 1997. Najnowsze przemiany językowe z metodologiczno-językoznawczego punktu widzenia. In: *Sociolinguistica Slovaca. 3.* Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava : Veda, 1997, s. 15 – 27.

GAJDA, Stanisław. 2013. Slavic National Styles / Słowiańskie style narodowe. In: *XV mižnarodny z'jezd slavistau* (Minsk, Belarus', 20 – 27 žniunja 2013 g.). Tezisy dakladau. U dvuch tamach. Tom 1. Movaznaustva. Ed. A. A. Lukašanec. Minsk : Belaruskaja navuka, 2013, s. 330.

GEIST, Bohumil. 1992. *Sociologický slovník.* Praha : Victoria Publishing, 1992. 647 s.

GLOVŇA, Juraj. 1992. Defektné aktualizácie frazeologických jednotiek. In: *Slovenská reč*, 57, 1992, č. 5, s. 315 – 316.

Gorodskoje prostorečie. Problemy izučenija. 1984. Red. E. A. Zemskaja – D. N. Šmelev. Moskva : Nauka, 1984. 186 s.

GRICE, Herbert P. 1975. Logic and Conversation. In: *Syntax and Semantics*. Vol. 3: Speech Acts. Eds. P. Cole & J. L. Morgan. New York : Academic Press, 1975, s. 41 – 58.

GROCHOWSKI, Maciej. 1995. *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PAN, 1995. 185 s.

HALLIN, David C. – MANCINI, Paolo. 2008. *Systémy médií v postmoderním světě. Tři modely médií a politiky*. Praha : Portál, 2008. 367 s.

HARTUNG, Wolfdietrich. 1977. Zum Inhalt des Normegriffs in der Linguistik. In: *Normen in der sprachlichen Kommunikation.* Red. W. Hartung. Berlin : Akademieverlag, 1977, s. 5 – 23.

HAVRÁNEK, Bohuslav. 1963. *Studie o spisovném jazyce*. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1963. 371 s.

HENDL, Jan. 2006. *Přehled statistických metod zpracování dat. Analýza a metaanalýza dat.* 2., oprav. vyd. Praha : Portál, 2006. 583 s.

HOFFMANNOVÁ, Jana. 1986. Sociolingvistické aspekty typologie textu. In: *Jazyková politika a jazyková kultúra.* Zborník referátov a komunikátov z vedeckej konferencie v Smoleniciach 17. – 19. apríla 1985. Ved. red. J. Kačala. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 1986, s. 244 – 249.

HOFFMANNOVÁ, Jana. 2003. Dialog a mluvená komunikace jako předmět zájmu (slovanské) stylistiky. In: *Česká slavistika 2003.* Ed. I. Pospíšil – M. Zelenka. Praha : Academia, 2003, s. 71 – 81.

HOFFMANNOVÁ, Jana. 2014. Stylistická profilace sféry odborné komunikace: kolik neformálnosti snese současný český vědecký text? In: *Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie.* Zborník príspevkov z 8. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii konanej 6. – 7. 9. 2012 v Banskej Bystrici. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – BELIANUM, 2014, s. 31 – 42.

HORECKÝ, Ján. 1979a. Východiská k teórii spisovného jazyka. In: *Z teórie spisovného jazyka.* Ed. J. Ružička. Bratislava : Veda, 1979a, s. 13 – 22.

HORECKÝ, Ján. 1979b. Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny. In: *Slovenská reč,* 44, 1979b, č. 4, s. 221 – 227.

HORECKÝ, Ján. 1982. *Spoločnosť a jazyk*. Bratislava : Veda, 1982. 112 s.

HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol. 1989. *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny.* Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1989. 436 s.

HOSKOVEC, Tomáš – ŠEFČÍK, Ondřej – SOVA, Radim (eds.): *Teorie a empirie. Bichla pro Krčmovó.* Brno: Masarykova univerzita, 2006. 310 s.

Hovorená podoba jazyka v médiách. 2008. Zborník materiálov z konferencie konanej v Nitre 11. – 12. septembra 2007. Ed. Ľ. Kralčák. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa – Filozofická fakulta, 2008. 318 s.

Hovorená podoba spisovnej slovenčiny I, II. 1972. Referáty a diskusné príspevky z konferencie dňa 6. – 9. októbra 1965. Red. J. Horecký. Bratislava : Združenie slovenských jazykovedcov pri SAV, 1972. 370 s.

Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. 2007. 2. vyd. In: *Sociolinguistica Slovaca 6*. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2007. 228 s.

HUBÁČEK, Jaroslav. 1981. *O českých slanzích*. Ostrava : Profil, 1981. 211 s.

HVORECKÝ, Juraj. 1998. Internet v službách demokratizácie. In: *Fórum občianskej spoločnosti*, 2, 1998, č. 1, s. 45 – 46.

CHLOUPEK, Jan. 1995. Sjednocující a rozrůzňující faktory v mluvené komunikaci. In: *K diferenciaci současného mluveného jazyka*. Red. D. Davidová. Ostrava : Ostravská univerzita, 1995, s. 33 – 38.

CHLOUPEK, Jan. 1996. Vliv sociolingvistických faktorů na komunikaci. In: *Sociolingvistické a psycholingvistické aspekty jazykovej komunikácie.* 1. diel. Red. V. Patráš. Banská Bystrica : Univerzita M. Bela, 1996, s. 35 – 42.

CHLOUPEK, Jan a kol. 1991. *Stylistika češtiny*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1991. 296 s.

CHROMÝ, Jan. 2009. Postoje k jazyku, technika spojitých masek a čeština. In: *Naše řeč,* 92, 2009, č. 5, s. 252 – 262.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana. 1990. *Slovník cudzích slov*. 3. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1990. 944 s.

JADOV, Vladimír A. 1977. *Sociologický výskum.* Bratislava : Pravda, 1977. 296 s.

JAKOBSON, Roman. 1991. Lingvistika a poetika. In: *Lingvistická poetika*. (Výber z diela.) Bratislava : Tatran, 1991, s. 36 – 76.

JANIĆIJEVIĆ, Jasna. 2000. *Komunikacija i kultura*. 2. vyd. Sremski Karlovci – Novi Sad : Izdavačka knjižarnjica Z. Stojanovića, 2000. 354 s.

Jazyk a jazykoveda v pohybe. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča. 2008. Ed. S. Mislovičová. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2008. 572 s.

Jazyk v komunikácii. 2004. Medzinárodný zborník venovaný Jánovi Bosákovi. Ed. S. Mislovičová. Bratislava : Veda, 2004. 252 s.

JEDLIČKA, Alois. 1982. Typy norem jazykové komunikace. In: *Slovo a slovesnost*, 43, 1982, s. 272 – 281.

JEFKINS, Frank. 1993. *Planned Press and Public Relations.* 3th Ed. London : Blackie Academic & Professional, 1993. 313 s.

KAČALA, Ján. 1980. Jazyková situácia a jazyková kultúra. In: *Kultúra slova*, 14, č. 3, s. 65 – 69.

KAČALA, Ján. 1988. Používame služby *mesta Levoče* alebo služby *mesta Levoča?* In: *Jazyková poradňa odpovedá.* Zost. M. Pisárčiková. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988, s. 113.

KAMIŠ, Karel. 1988. K dynamice slovní zásoby v publicistice. In: *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe.* Praha : Univerzita Karlova, 1988, s. 121 – 125.

KATRIAK, Martin. 1975. *Metódy a techniky sociologického výskumu*. Bratislava : Veda, 1975. 272 s.

K diferenciaci současného mluveného jazyka. 1995. Sborník prací z mezinárodní vědecké konference (Ostrava, září 1994). Ved. red. D. Davidová. Ostrava : Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1995. 219 s.

KERLINGER, Fred N. 1972. *Základy výzkumu chování*. Praha : Academia, 1972. 708 s.

KOČIŠ, František. 1979. Pojem jazykovej normy a normovanosti. In: *Z teórie spisovného jazyka*. Red. J. Ružička. Bratislava : Veda, 1979, s. 32 – 42.

Komunikace – styl – text. 2006. Sborník z mezinárodní lingvistické konference, České Budějovice 20. – 22. září 2005. Ed. A. Jaklová. České Budějovice : Jihočeská univerzita – Filozofická fakulta, 2006. 258 s.

Konstanty a proměny mluvených útvarů českého národního jazyka. 1996. In: *Jazykověda/Linguistica.* Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity/Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis, 158, 1996, č. 2. Ved. red. J. Damborský. Ostrava : Ostravská univerzita, 1996.

KOŘENSKÝ, Jan. 1996. Hra jako konstrukční princip teorie řeči a textu. In: *Styl a tekst.* Red. S. Gajda – M. Balowski. Opole : Uniwersytet Opolski, 1996, s. 37 – 41.

KOŘENSKÝ, Jan. 1998a. Okolnosti, předpoklady a zásady zkoumání řeči z hlediska komunikativního. In: *Proměny myšlení o řeči.* Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1998a, s. 108 – 114.

KOŘENSKÝ, Jan. 1998b. *Proměny myšlení o řeči.* Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1998b. 310 s.

KOŘENSKÝ, Jan. 2008. Proměny myšlení o řeči na rozhraní tisíciletí. In: *Člověk – jazyk – text.* Sborník z mezinárodní lingvistické konference konané u příležitosti životního jubilea prof. PhDr. Jana Kořenského, DrSc. České Budějovice 18. – 22. září 2007. Ed. A. Jaklová. České Budějovice : Jihočeská univerzita, 2008, s. 15 – 19.

KOŘENSKÝ, Jan a kol. 1987. *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. České Budějovice : Pedagogická fakulta, 1987. 150 s.

KOŘENSKÝ, Jan a kol. 1990. *Komplexní analýza komunikačného procesu a textu*. 2. vyd. České Budějovice : Pedagogická fakulta, 1990.

KOŘENSKÝ, Jan a kol. 1999. *Komplexní výzkum komunikačního procesu a textu.* České Budějovice : Jihočeská univerzita, 1999. 150 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf. 1988. *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988. 343 s.

KRALČÁK, Ľubomír. 2008a. Sociálno-komunikačné aspekty hovorenej podoby slovenčiny v médiách. In: *Hovorená podoba jazyka v médiách*. Ed. Ľ. Kralčák. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa – Filozofická fakulta v Nitre, 2008, s. 23 – 35.

KRALČÁK, Ľubomír. 2008b. K aktuálnej stratifikácii slovenského národného jazyka a jej dynamike. In: *Jazyk a jazykoveda v pohybe.* Na počesť Slavomíra Ondrejoviča. Ed. S. Mislovičová. Bratislava : Veda, 2008, s. 278 – 287.

KRALČÁK, Ľubomír. 2009. *Dynamika súčasnej slovenčiny. Sociolingvistické aspekty dynamiky jazyka.* Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa – Filozofická fakulta v Nitre, 2009. 144 s.

KRAUS, Jiří. 1995. K rozsahu a obsahu pojmu mluvený jazyk. In: *K diferenciaci současného mluveného jazyka.* Ved. red. D. Davidová. Ostrava : Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1995, s. 12 – 18.

Krátky slovník slovenského jazyka. 1987. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava : Veda, 1987. 592 s.

KRČMOVÁ, Marie. 1981. *Běžne mluvený jazyk v Brně*. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1981. 198 s.

KRČMOVÁ, Marie. 1995. K pramenům specifika mluveného projevu (mluvenost či spontánnost?). In: *K diferenciaci současného mluveného jazyka*. Red. D. Davidová. Ostrava : Ostravská univerzita, 1995, s. 26 – 32.

KRUPA, Viktor. 1985. Gramatika a skutočnosť. Problém metafory. In: *Jazykovedný časopis*, 36, 1985, s. 32 – 39.

KRUPA, Viktor. 1991. *Jazyk – neznámy nástroj*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1991.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. 1986. *Já a ty.* Praha : Avicenum, 1986. 250 s.

Kuľturno-rečevaja situacija v sovremennoj Rossiji. 2000. Red. N. A. Kupina. Jekaterinburg : Izdateľstvo Uraľskogo universiteta, 2000. 379 s.

LABOCHA, Janina. 1996. Tekst, wypowiedz, dyskurs. In: *Styl a tekst.* Red. S. Gajda – M. Balowski. Opole : Uniwersytet Opolski, 1996, s. 49 – 53.

LABOCHA Janina. 2004. Tekst pisany – tekst zapisany. In: *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego – Bulletin de la société Polonaise de Linguistique*, zeszyt – fascicule LX. Kraków : Universitas, 2004, s. 5 – 10.

LEECH, Geoffrey N. 1983. *Principles of Pragmatics*. London : Longman, 1983. 250 s.

LESŇÁK, Rudolf. 1980. *Umenie živého slova*. Bratislava : Veda, 1980. 280 s.

LUPTÁKOVÁ, Viera. 2009. *Interdisciplinárny výskum hovorenej komunikácie v strednej generácii obyvateľov Liptovského Mikuláša.* [Autoreferát dizertačnej práce.] Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici, 2009. 23 s.

Miasto – teren koegzystencji pokoleń. 1999. Łódź, 19 – 21 maja 1997 r. Red. Z. Staszewska. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1999. 262 s.

MEZULÁNÍK, Jiří. 1999. Komunikace v malé a střední firmě. [Analýza dotazníkového šetření.] In*: Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu.* II. diel. Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1999, s. 33 – 38.

MISTRÍK, Jozef. 1987. *Rétorika.* 3. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987. 207 s.

MURÁNSKY, Jozef. 1978. Osobitosti hovorenej podoby spisovnej slovenčiny v Prešove. In: *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach.* Roč. 13. Zv. 3. Slavistika. Red. M. Novák et al. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978, s. 37 – 55.

MURÁNSKY, Jozef. 1979. Osobitosti hovorenej podoby spisovnej slovenčiny v Michalovciach. In: *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach.* Roč. 14. Zv. 3. Slavistika. Red. M. Novák et al. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1979, s. 111 – 129.

MURÁNSKY, Jozef. 1983. Osobitosti hovorenej podoby spisovnej slovenčiny v Košiciach. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 17. Zv. 3. Slavistika. Red. J. Muránsky et al. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983, s. 83 – 105.

MURÁNSKY, Jozef. 1986. Osobitosti hovorenej podoby spisovnej slovenčiny v Krompachoch. In: *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach.* Roč. 20. Zv. 3. Slavistika. (Jazykoveda.) Red. J. Muránsky et al. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986, s. 106 – 146.

MURÁNSKY, Jozef. 1988. Osobitosti hovorenej podoby spisovnej slovenčiny v Lipanoch. In: *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach.* Roč. 22. Zv. 3. Slavistika. Red. J. Muránsky et al. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 157 – 181.

MURÁNSKY, Jozef. 1990. Osobitosti hovorovej podoby spisovnej slovenčiny v Stropkove. In: *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach.* Roč. 24. Zv. 3. Slavistika (jazykoveda). Red. J. Muránsky et al. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990, s. 117 – 142.

MUSIL, Jiří. 1967. *Sociologie soudobého města*. Praha : Svoboda, 1967. 321 s.

MUSIL, Jiří a kol. 1985. *Lidé a sídliště*. Praha : Svoboda, 1985. 335 s.

MÚCSKOVÁ, Gabriela. 2000. Mesto Gelnica a jeho jazyk. (Poznámka k bilingválnej diglosii jazykovej situácie starého baníckeho mesta.) In: *Sociolinguistica Slovaca 5. Mesto a jeho jazyk.* Red. S. Ondrejovič. Bratislava : Veda, 2000, s. 184 – 193.

MÜLLEROVÁ, Olga. 1989. Ke vztahu mluveného a psaného textu (srovnání mluveného a psaného vypravování). In: *Slovo a slovesnost,* 50, 1989, č. 3, s. 205 – 216.

MÜLLEROVÁ, Olga – SCHNEIDEROVÁ, Eva. 1988. K významu současné mluvené komunikace. In: *Naše řeč*, 71, 1988, s. 231 – 243.

MYERS, Virginia H. – HERNDON, Rosanna T. 1988. *Dynamics of Speech. Toward Effective Communication.* Illinois : NTC, 1988.

NACHMIAS, David – NACHMIAS, Chava. 1987. *Research Methods in the Social Sciences.* 3rd Ed. New York : St. Martin‘s Press, 1987. 576 s.

NEŠČIMENKO, Galina P. 1995. Několik postřehů k problému diferenciace národního jazyka. In: *K diferenciaci současného mluveného jazyka.* Ved. red. D. Davidová. Ostrava : Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1995, s. 159 – 165.

ODALOŠ, Pavol. 1995. K problematike názvov firiem. In: *Studia Academica Slovaca*. 24. Prednášky XXXI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava : STIMUL, 1995, s. 127 – 134.

ODALOŠ, Pavol. 2012. O typológiách stratifikácií jazykov. In: *Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia národného jazyka*. Zborník príspevkov z konferencie konanej 13. 04. 2010 v Banskej Bystrici. Ed. A. Gálisová. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela – Fakulta humanitných vied, 2012, s. 29 – 39.

ODALOŠ, Pavol (ed.). 2018. *Synchrónne a diachrónne kontexty jazykovej komunikácie***.** Zborník materiálov z 9. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii, Banská Bystrica 17. – 18. 9. 2015. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2018. 374 s.

ONDREJOVIČ, Slavomír. 1995. Sociolingvistické aspekty jazykovedného výskumu na Slovensku. In: *Sociolinguistica Slovaca 1.* Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava : Veda, 1995, s. 9 – 13.

ONDREJOVIČ, Slavomír. 2007. Výskum hovorenej podoby slovenčiny po 40 rokoch. In: *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny*. 2. vyd. *Sociolinguistica*

Slovaca 6. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2007, s. 9 – 17.

ONDREJOVIČ, Slavomír. 2008. *Jazyk, veda o jazyku, societa.* Sociolingvistické etudy. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo, SAV, 2008. 304 s.

ORAVCOVÁ, Anna. 1990. O vzťahu k spisovnému jazyku. (Na margo výsledkov ankety Čs. rozhlasu v Bratislave.) In: *Slovenská reč*, 55, 1990, č. 2, s. 95 – 107.

ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia. 1982. *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1982. 272 s.

OŻÓG, Kazimierz. 2001. *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia*. Rzeszów : Fraza, 2001. 263 s.

PALKOVIČ, Konštantín. 1981. *Slovenské nárečia*. Banská Bystrica : Krajské osvetové stredisko, 1981. 141 s.

PAPSONOVÁ, Mária. 1990. Slová nemeckého pôvodu v slovenských nárečiach z diachrónneho aspektu. In: *Jazykovedný časopis*, 41, 1990, č. 2, s. 145 – 158.

PATRÁŠ, Vladimír. 1990. *Hovorená podoba slovenčiny v Banskej Bystrici*. 1990. [Rkp. dizertačnej práce.] Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1990. 274 s.

PATRÁŠ, Vladimír. 1991. Exponovanie komunikačných noriem v hovorenej podobe slovenčiny v meste. In: *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie.* Komunikáty z vedeckej konferencie konanej v Banskej Bystrici 3. – 5. septembra 1991. 2. diel. Red. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991, s. 198 – 205.

PATRÁŠ, Vladimír. 1992a. Anketové sondy do bežnej komunikácie v meste. In: *Slovenská reč*, 57, 1992a, č. 1, s. 10 – 19.

PATRÁŠ, Vladimír. 1992b. Sociolingvistický vektor inojazykových fragmentov a hovorená podoba slovenčiny v meste. In: *Acta Universitatis Mathaei Belii Banská Bystrica.* Zborník vedeckovýskumných prác. Séria spoločenskovedná č. 1. Red. M. Jurčo. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1992b, s. 81 – 94.

PATRÁŠ, Vladimír. 1994. Germanismenspuren in der gesprochenen Urbanform des Slowakischen. In: *Satz – Text – Diskurs.* Akten des 27. Linguistischen Kolloquiums, Münster 1992. 1. diel. Zost. S. Beckmann – S. Frilling. Tübingen : Niemeyer, 1994, s. 283 – 290.

PATRÁŠ, Vladimír. 1995. Sociálne vektory a dynamika variet v komunikácii obyvateľov miest. In: *Wielkie miasto. Czynniki integrujące i dezintegrujące. Łódź, 17. – 19. maja 1994 r.* Red. D. Bieńkowska. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1995, s. 179 – 185.

PATRÁŠ, Vladimír. 1996a. Generačno-sociálne súvislosti a bežná hovorená komunikácia v Banskej Bystrici (fonická zložka). In: *Banská Bystrica. Sociokultúrne obrazy a portréty.* Acta Universitatis Matthiae Belii. Vedeckovýskumný ústav regionalistiky. Zborník č. 2. Red. J. Darulová. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1996a, s. 125 – 135.

PATRÁŠ, Vladimír. 1996b. „Switching of code" v komunikácii obyvateľov súčasných miest. In: *Wokół społecznego zróżnicowania języka.* Red. S. Kania. Szczcecin : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1996b, s. 151 – 159.

PATRÁŠ, Vladimír. 1998a. Bežná komunikácia obyvateľov súčasných miest vo svetle slovenských sociolingvistických výskumov. In: *Acta Universitas Lodziensis.* Folia Linguistica 37. Red. M. Kamińska. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1998a, s. 101 – 108.

PATRÁŠ, Vladimír. 1998b. Poznámky o aktuálnych úlohách sociolingvistiky na Slovensku. In: *Nowe czasy, nowe „języki", nowe (i stare) problemy.* Red. E. Jędrzejko. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1998b, s. 276 – 285.

PATRÁŠ, Vladimír. 1999. Metodologické špecifiká pri výskumoch živej komunikácie v (slovenských) mestách. In: *Miasto – teren koegzystencji pokoleń.* Red. Z. Staszewska. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1999, s. 163 – 169.

PATRÁŠ, Vladimír. 2005. Teoreticko-metodologické zdroje súčasných analýz diskurzu v interdisciplinárnych súvislostiach. In: *Współczesne analizy dyskurzu. Kognitywna analiza dyskurzu a inne metody badawcze.* Red. M. Krauz – S. Gajda. Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005, s. 21 – 29.

PATRÁŠ, Vladimír. 2008. *Echo paradigmatickej zmeny* a ďalšie výskumy bežnej komunikácie. In: *Jazyk a jazykoveda v pohybe.* Na počesť Slavomíra Ondrejoviča. Ed. S. Mislovičová. Bratislava : Veda, 2008, s. 83 – 90.

PATRÁŠ, Vladimír. 2009. *Sociolingvistické aspekty elektronicky podmienenej komunikácie / Sociolinguistic aspects of electronically determined communication.* Studia Oeconomica. Vědecké monografie / Scientific

monographs. Karviná : Slezská univerzita v Opavě – Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné, 2009. 149 / 155 s.

PATRÁŠ, Vladimír. 2010. Hovorená podoba jazyka v meste ako metodologický odkaz a výzva. In*: Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie.* Zborník príspevkov zo 7. medzinárodnej konferencie konanej 23. – 24. 09. 2009 v Banskej Bystrici. Ed. J. Klincková. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2010, s. 138 – 150.

PATRÁŠ, Vladimír. 2012a. Sociolingvistické výskumy bezprostrednej komunikácie a dynamika pojmu „ústnosť". In: *Języki słowiańskie w ujęciu socjolingwistycznym. Prace przygotowane na XV Międzynarodowy Kongres Slawistów Mińsk 2013.* Biblioteka „LingVariów". T. 15. Ed. H. Kurek. Kraków : Uniwersytet Jagielloński, 2012a, s. 171 – 182.

PATRÁŠ, Vladimír. 2012b. K dynamike noriem v hovorenej komunikácii obyvateľov centrálnej časti stredného Slovenska. In: *Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia národného jazyka.* Zborník príspevkov z konferencie konanej 13. 04. 2010 v Banskej Bystrici. Ed. A. Gálisová. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2012b, s. 69 – 81.

PEŇÁZ, Petr. 1987. Poznámky k češtině ve vojenském prostředí. In: *Naše řeč*, 70, 1987, č. 3, s. 131 – 140.

PISÁRČIKOVÁ, Mária a kol. 1988. *Jazyková poradňa odpovedá*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988. 288 s.

Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie. 2014. Zborník príspevkov z 8. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii konanej 6. – 7. 9. 2012 v Banskej Bystrici. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici – Belianum, 2014. 334 s.

PUNCH, Keith F. 2008. *Úspěšný návrh výzkumu.* Praha : Portál, 2008. 230 s.

Regulacyjna funkcja tekstów. 2000. Red. K. Michalewski. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2000. 437 s.

RIPKA, Ivor. 1996. Ďalšie smerovanie teritoriálne zameraných výskumov. In: *Sociolinguistica Slovaca 2.* Sociolingvistika a areálová lingvistika. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava : Veda, 1996, s. 18 – 24.

RUSNÁK, Juraj. 2013. *Homo popularis: homo medialis? Popkultúra v elektronických médiách.* Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2013. 140 s.

RUŽIČKA, Jozef. 1967a. Problémy jazykovej kultúry. In*: Kultúra spisovnej slovenčiny*. Red. J. Ružička. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1967a, s. 9 – 22.

RUŽIČKA, Jozef. 1967b. Tézy o slovenčine. In: *Slovenská reč*, 32, 1967b, č. 3, s. 129 – 134.

RYCHTAR, Bohuslav – FRANĚK, Zdeněk. 1997. Informační centrum pro podnikatele. In: *Sborník výzkumných prací Ústavu malého a středního podnikání.* Díl 1. Ed. J. Ramík. Karviná : Slezská univerzita Opava – Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné, 1997, s. 122 – 128.

SABLJAK, Tomislav. 2001. *Rječnik hrvatskoga žargona*. Zagreb : V. B. Z, 2001. 376 s.

SCHANKER, Harry H. 1982. *The Spoken Word.* New York : Mc Graw-Hill, 1982.

SILVERMAN, David. 2005. *Ako robiť kvalitatívny výskum.* Bratislava : Ikar, 2005. 327 s.

SLANČOVÁ, Daniela. 1990. Anketový prieskum o postojoch k jazyku. In: *Slovenská reč*, 55, 1990, s. 3 – 19.

SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava. 1994. Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca*. *23.* Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Ved. red. J. Mlacek. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1994, s. 225 – 240.

SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava. 2011. Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch. In: *Vidy jazyka a jazykovedy.* Na počesť Miloslavy Sokolovej. Ed. M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2011, s. 341 – 357.

Slovník slovenského jazyka. 1959 – 1968. Red. Š. Peciar. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1959 – 1968. 6. zv. 4319 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka A – G. 2006. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava 2006. 1134 s.

Słowo i czas. 1998. Red. S. Gajda – A. Pietryga. Opole : Universytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1998. 247 s.

SMIEŠKOVÁ, Elena. 1988. *Malý frazeologický slovník.* 4. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988. 270 s.

SMOLEŇOVÁ, Magdaléna. 1995. *Internet a niektoré jeho služby v prostredí operačného systému* Unix. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela – Vedeckovýskumný ústav automatizácie a komunikácie, 1995. 60 s.

Sociolinguistica Slovaca 5. 2000. Mesto a jeho jazyk. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava : Veda, 2000. 300 s.

Sociolingvistické a psycholingvistické otázky jazykovej komunikácie. 1996. 1., 2. diel. Red. V. Patráš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1996. 222, 213 s.

SOKOLOVÁ, Miloslava. 1990/1991. Kontaktovosť v slovenčine. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 37, 1990/1991, s. 216 – 219.

SOKOLOVÁ, Miloslava. 1991. Komunikatívna efektívnosť českých kontaktových javov v súčasnej slovenčine. In: *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie.* 2. diel. Red. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991, s. 232 – 242.

Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach. 2004. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2004. 510 s.

SVĚRÁK, František. 1971. *Brněnská mluva.* Brno : Universita J. E. Purkyně, 1971. 151 s.

SVOBODOVÁ, Jana. 2012. Jazyk, společnost a spisovnost dnes. In: *Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia národného jazyka*. Zborník príspevkov z konferencie konanej 13. 04. 2010 v Banskej Bystrici. Ed. A. Gálisová. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela – Fakulta humanitných vied, 2012, s. 13 – 21.

ŠIMEČKA, Martin M. 1990. *Džin*. Bratislava : Archa, 1990. 247 s.

ŠOKOVÁ, Soňa. 1983. *Hovorený jazyk Bratislavy*. [Rkp. dizertačnej práce.] Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 1983. 282 s.

ŠUŠOL, Jaroslav. 1998. *Informačné a komunikačné technológie*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela – Fakulta humanitných vied, 1998. 60 s.

ŠVEJCER, Aleksandr D. – NIKOĽSKIJ, Leonid B. 1983. *Úvod do sociolingvistiky*. Praha : Svoboda, 1983. 243 s.

Teorie a empirie. Bichla pro Krčmovó. 2006. Ed. T. Hoskovec – O. Šefčík – R. Sova. Brno : Masarykova univerzita, 2006. 308 s.

TVRDOŇ, Emil. 1996. *Jazykové a štylistické prostriedky propagácie*. Bratislava : Univerzita Komenského – Filozofická fakulta, 1996. 76 s.

URBANCOVÁ, Lujza. 2007. Fónická rovina mestskej reči Zvolena. In: *Zborník materiálov zo 6. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii Kontinuitné a diskontinuitné otázky jazykovej komunikácie.* Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela – Pedagogická fakulta, Fakulta humanitných vied, 2007, s. 492 – 498

VALÍKOVÁ, Dana. 1971. *Běžně mluvený jazyk nejmladší generace města Havířova.* Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1971. 114 s.

Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie. 1991. 1., 2. diel. Red. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991. 338 s.

Wielkie miasto. Czynniki integrujące i dezintegrujące. 1995. I – II. Łódź, 17 – 19 maja 1994 r. Red. D. Bieńkowska. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1995. 258 + 216 s.

Wokół społecznego zróżnicowania języka. 1996. Materiały – Konferencje Nr. 13. Ed. S. Kania. Szczecin : Uniwersytet Szczeciński, 1996. 186 s.

Writing vs speaking: language, text, discourse, communication. 1994. Proceedings of the conference held at the Czech Language Institute of the Academy of Sciences of the Czech Republic, Prague, October 14 – 16, 1992. Ed. S. Čmejrková – F. Daneš – E. Havlová. Tübingen : Günther Narr, 1994. 413 s.

Współczesne analizy dyskurzu. Kognitywna analiza dyskurzu a inne metody badawcze. 2005. Red. M. Krauz – S. Gajda. Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. 411 s.

ZEMSKAJA, Elena A. 1987. *Russkaja razgovornaja reč – lingvističeskij analiz i problemy obučenija*. Moskva : Russkij jazyk, 1987. 240 s.

ZICH, František. 1976. *Sociologický výzkum*. Praha : Svoboda, 1976. 267 s.

ŽÁRY, Ivan. 1996. *Public relations*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1996. 116 s.

Elektronické zdroje

Zborníky edície *Sociolinguistica slovaca 1 – 6.*
http://juls.savba.sk/ediela/sociolinguistica_slovaca

BIBLIOGRAFICKÁ POZNÁMKA

Súčasti monografie sú na tomto mieste zoradené a predstavené podľa jej štruktúrovania. Pôvodné miesto našli v uvedených publikačných prostrediach:

1. Hovorená komunikácia v teoreticko-metodologických kontextoch

1.1. PATRÁŠ, Vladimír. 1995. Sociolingvistický profil bežnej hovorenej komunikácie v Banskej Bystrici (90. roky). In: *Sociolinguistica Slovaca. 1. Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava : Veda, 1995, s. 119 – 131. ISBN 80-224-0160-9.

1.2. PATRÁŠ, Vladimír. 1999. Metodologické špecifiká pri výskumoch živej komunikácie v (slovenských) mestách. In: *Miasto – teren koegzystencji pokoleń*. Red. Z. Staszewska. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1999, s. 163 – 169. ISBN 83-7171-253-7.

1.3. PATRÁŠ, Vladimír. 2008. *Echo paradigmatickej zmeny* a ďalšie výskumy bežnej komunikácie. In: *Jazyk a jazykoveda v pohybe.* Na počesť Slavomíra Ondrejoviča. Ed. S. Mislovičová. Bratislava : Veda, 2008, s. 83 – 90. ISBN 978-80-224-1026-7.

1.4. PATRÁŠ, Vladimír. 2010. Hovorená podoba jazyka v meste ako metodologický odkaz a výzva. In: *Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie.* Zborník príspevkov zo 7. medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 23. – 24. 09. 2009 v Banskej Bystrici. Ed. J. Klincková. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2010, s. 138 – 150. ISBN 978-80-8083-960-4.

1.5. PATRÁŠ, Vladimír. 2012. Sociolingvistické výskumy bezprostrednej komunikácie a dynamika pojmu *ústnosť*. In: *Języki słowiańskie w ujęciu socjolingwistycznym.* Prace przygotowane na XV Międzynarodowy Kongres Slawistów, Mińsk 2013. Biblioteka „LingVariów", T. 15. Red. H. Kurek. Kraków : Uniwersytet Jagielloński – Wydział Polonistyki, 2012, s. 171–182. ISBN 978-83-7638-237-1.

2. Hovorená komunikácia v parciálnych komunikačných sférach

2.1. PATRÁŠ, Vladimír. 1991. Exponovanie komunikačných noriem v hovorenej podobe slovenčiny v meste. In: *Všeobecné a špecifické otázky*

jazykovej komunikácie. 2. diel. Red. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991, s. 198 – 205. ISBN 80-8516-230-X.

2.2. PATRÁŠ, Vladimír. 1992. Anketové sondy do bežnej komunikácie v meste. In: *Slovenská reč*, 57, 1992, č. 1, s. 10 – 19. ISSN 0037-6981.

2.3. PATRÁŠ, Vladimír. 1995. Konflikt konvenčnosti a efektívnosti v bežnej komunikácii. In: *Jazykovedný časopis*, 46, 1995, č. 1, s. 12 – 16. ISSN 1337-6853.

2.4. PATRÁŠ, Vladimír. 1995. Sociálne vektory a dynamika variet v komunikácii obyvateľov miest. In: *Wielkie miasto. Czynniki integrujące i dezintegrujące. Łódź, 17. – 19. maja 1994 r.* Red. D. Bieńkowska. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1995, s. 179 – 185. ISBN 83-7016-875-2.

2.5. PATRÁŠ, Vladimír. 2000. „Jazyk mesta" na domovských komerčných stránkach v slovenskej sieti internetu? In: *Sociolinguistica Slovaca*. 5. Mesto a jeho jazyk. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2000, s. 242 – 250. ISBN 80-224-0605-8.

3. Hovorená komunikácia v aplikačných vzťahoch a súvislostiach

3.1. PATRÁŠ, Vladimír. 1992. Sociolingvistický vektor inojazyčných fragmentov a hovorená podoba slovenčiny v meste. In: *Acta Universitatis Mathaei Belii Banská Bystrica. Zborník vedecko-výskumných prác*. Séria spoločenskovedná č. 1. Red. M. Jurčo. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1992, s. 81 – 94.

3.2. PATRÁŠ, Vladimír. 1997. Sociolingvistické kontexty školských prezývok. In: *Społeczne zróżnicowanie współczesnej polszczyzny*. Red. S. Kania. Szczecin : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1997, s. 97 – 108. ISSN 1232-5848.

3.3. PATRÁŠ, Vladimír. 2012. K dynamike noriem v hovorenej komunikácii obyvateľov centrálnej časti stredného Slovenska. In: *Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia národného jazyka.* Zborník príspevkov z konferencie konanej 13. 04. 2010 v Banskej Bystrici. Ed. A. Gálisová. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2012, s. 69 – 81. ISBN 978-80-557-0441-8.

3.4. PATRÁŠ, Vladimír. 2013. „Zapísané texty" a stratifikačné koncepcie slovenčiny. In: *Jazyk je zázračný organizmus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy.* Zborník príspevkov venovaných prof. PhDr. Ivorovi Ripkovi, DrSc., emer. prof. PU, pri príležitosti jeho životného jubilea. Ed.

M. Imrichová – J. Kesselová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2013, s. 176 – 189. ISBN 978-80-555-0838-2.

3.5. PATRÁŠ, Vladimír. 2014. Sociokultúrne kontexty vo výskumoch hovorovej slovenčiny. In: *Kulturowe konteksty języka.* Ed. B. Afeltowicz – J. Ignatowicz-Skowrońska. Szczecin : Volumina.pl Daniel Krzanowski, 2014, s. 283 – 296. ISBN 978-83-7867-247-0.

Pri redakčnom adaptovaní výberu s ohľadom na knižné spracovanie jeho súčastí boli vykonané nasledujúce zásahy, zmeny a úpravy:

a) Sústredením bibliografických odkazov do spoločnej rámcovej zložky sa posilnil monografický profil publikácie. Zároveň sa zvýraznila motivicko-tematická tvár štúdií a kompozičný zámer ich zreťazenia do výpovedne priezračného celku.

b) Zjednotenie a zladenie jednotlivín do celku si vyžiadalo primerane prepracovať indexáciu predovšetkým pri rovnakom vročení odkazového aparátu. Uvedená požiadavka bola zabezpečená pridaním písmenových identifikátorov k príslušnému roku vnútri textu i do zoznamu bibliografických odkazov, napr. *2008a*, *2008b* a pod.

c) Bibliografické odkazy boli doplnené a upravené podľa platnej normy STN ISO 690 (STN 01 0197). Zásadnejšie zásahy sa uskutočnili pri náhrade iniciál rodných mien ich plnými verziami.

d) Do monografie pribudol súpis bibliografických údajov o umiestnení pôvodín a menný register. V zozname bibliografických odkazov nie sú zahrnuté málopočetné hyperlinkové odkazy s identifikačným poslaním; umiestnenie v poznámke pod čiarou je z hľadiska ich poslania a úloh postačujúce.

e) Pri technických úpravách celku a apretačných zásahoch na základe odporúčaní posudzovateľov okrem štandardných počinov (dôkladná pravopisná, jazyková a gramatická korektúra, zjednotenie fontov a požadovaná úprava písma vrátane titulkových komponentov, medziriadkového rozostupu a pod.) bol na odstupňovanie častí celku použitý bold a boli zredukované nadbytočné medziznakové medzery.

f) Slovenská verzia diela sa po zavŕšení prác a finalizovaní úsilí zrkadlí v anglickom variante.

MENNÝ REGISTER

ADAMISZYN, Zbigniew ... 24, 25
ANUSIEWICZ, Janusz ... 51
BAJZÍKOVÁ, Eugénia ... 73
BAKUŁA, Kordian ... 135
BARABÁSI, Albert L. ... 50
BARNET, Vladimír ... 134
BARON, Naomi S. ... 131
BECK, Ulrich ... 131
BITUŠÍKOVÁ, Alexandra ... 93
BODNÁROVÁ, Martina ... 141
BOGOCZOVÁ, Irena ... 31, 43, 135
BOSÁK, Ján ... 8, 10, 16, 31, 32, 51, 62, 132, 133, 134, 140
BRABCOVÁ, Radoslava ... 24
BUDOVIČOVÁ, Viera ... 101
BUZÁSSYOVÁ, Klára ... 23, 31, 140
CEJPEK, Jiří ... 48
CZARNECKA, Katarzyna ... 111
ČMEJRKOVÁ, Světla ... 135
DANEŠ, František ... 27, 30, 31, 135
DAVIDOVÁ, Dana ... 31
DEJMEK, Bohumír ... 24
DERRIDA, Jacques ... 50
DOLNÍK, Juraj ... 32, 33, 34, 50, 124
DOMINICK, Joseph R. ... 91, 92
DORUĽA, Ján ... 101
DUDOK, Miroslav ... 30
DUNAJ, Bogusław ... 24, 25
DVORNICKÁ, Ľubica ... 16, 84
FAIRCLOUGH, Norman ... 135
FARAGULOVÁ, Alena ... 148
FERENČÍKOVÁ, Adriana ... 70
FINDRA, Ján ... 39, 43, 92, 94, 122, 141, 148
FLUSSER, Vilém ... 50
FRANĚK, Zdeněk ... 90, 91
FURDAL, Antoni ... 25, 26
GAJDA, Stanisław ... 135, 140, 143
GEIST, Bohumil ... 23, 149
GLOVŇA, Juraj ... 21
GRICE, Herbert P. ... 147
GROCHOWSKI, Maciej ... 51
HALLIN, David C. ... 50
HARTUNG, Wolfdietrich ... 62
HAVRÁNEK, Bohuslav ... 62
HENDL, Jan ... 124
HERNDON, Rosanna T. ... 28
HOFFMANNOVÁ, Jana ... 31, 51, 100, 136
HORECKÝ, Ján ... 31, 62, 88, 132, 140
HOSKOVEC, Tomáš ... 32
HUBÁČEK, Jaroslav ... 75
HVORECKÝ, Juraj ... 90, 94
CHLOUPEK, Jan ... 25, 28, 62,
CHROMÝ, Jan ... 46
JADOV, Vladimír A. ... 68
JAKOBSON, Roman ... 80
JANIĆIJEVIĆ, Jasna ... 50
JEDLIČKA, Alois ... 62
JEFKINS, Frank ... 92
KAČALA, Ján ... 73, 89
KAMIŠ, Karel ... 96
KATRIAK, Martin ... 68
KERLINGER, Fred N. ... 68
KOČIŠ, František ... 62
KOŘENSKÝ, Jan ... 26, 31, 40, 41, 47, 62, 78, 133, 140, 144
KRAJČOVIČ, Rudolf ... 84, 101, 102
KRALČÁK, Ľubomír ... 38, 122, 133, 134
KRAUS, Jiří ... 27, 29, 31
KRČMOVÁ, Marie ... 16, 24, 27

KRUPA, Viktor ... 79, 82
KŘIVOHLAVÝ, Jaro ... 23, 24, 26
LABOCHA, Janina ... 26, 52, 131
LEECH, Geoffrey N. ... 147
LESŇÁK, Rudolf ... 10
LUPTÁKOVÁ, Viera ... 38
MANCINI, Paolo ... 50
MEZULÁNÍK, Jiří ... 92
MISTRÍK, Jozef ... 82
MURÁNSKY, Jozef ... 24
MÚCSKOVÁ, Gabriela ... 24
MUSIL, Jiří ... 63, 67, 86, 100
MÜLLEROVÁ, Olga ... 31, 64, 135
MYERS, Virginia H. ... 28
NACHMIAS, David ... 28
NACHMIAS, Chava ... 28
NEŠČIMENKO, Galina P. ... 31, 35
NIKOĽSKIJ, Leonid B. ... 13, 64
ODALOŠ, Pavol ... 93, 122, 134
ONDREJOVIČ, Slavomír ... 26, 29, 49, 121, 122
ORAVCOVÁ, Anna ... 18
ORAVEC, Ján ... 73
OŻÓG, Kazimierz ... 50
PALKOVIČ, Konštantín ... 84
PAPSONOVÁ, Mária ... 101, 104
PATRÁŠ, Vladimír ... 12, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 25, 28, 34, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 46, 49, 53, 63, 84, 85, 88, 100, 122, 123, 126, 135, 141, 149
PEŇÁZ, Petr ... 106, 117
PUNCH, Keith F. … 124
RIPKA, Ivor … 133
RUSNÁK, Juraj … 137
RUŽIČKA, Jozef ... 132
RYCHTAR, Bohuslav ... 90, 91
SABLJAK, Tomislav ... 51
SCHANKER, Harry H. ... 27
SCHNEIDEROVÁ, Eva ... 64
SILVERMAN, David ... 124
SKAWIŃSKI, Jacek ... 51
SLANČOVÁ, Daniela ... 43, 68, 71, 122, 133, 134
SMIEŠKOVÁ, Elena ... 81
SMOLEŇOVÁ, Magdaléna ... 91, 92
SOKOLOVÁ, Miloslava ... 43, 74, 75, 101, 122, 133, 134
SOVA, Radim ... 32,
SVĚRÁK, František ... 24
SVOBODOVÁ, Jana ... 134, 135
ŠEFČÍK, Ondřej ... 32
ŠIMEČKA, Martin M. ... 72
ŠOKOVÁ, Soňa ... 16, 106
ŠUŠOL, Jaroslav ... 92, 94
ŠVEJCER, Aleksandr D. ... 13, 64
TVRDOŇ, Emil ... 94
URBANCOVÁ, Lujza ... 38
VALÍKOVÁ, Dana ... 24
ZEMSKAJA, Elena A. … 51
ZGÓŁKOWA, Halina ... 111
ZICH, František ... 68, 69
ŽÁRY, Ivan ... 91

DYNAMIKA HOVORENEJ KOMUNIKÁCIE
V TEORETICKÝCH A APLIKAČNÝCH NÁHĽADOCH

Autor	prof. PaedDr. Vladimír PATRÁŠ, CSc.
Recenzenti	prof. PhDr. Daniela SLANČOVÁ, CSc. doc. PhDr. Ján BOSÁK, CSc.
Náklad	200 ks
Rozsah	172 strán
Vydanie	prvé
Apretácia textu	Vladimír Patráš
Formát	B5
Vydalo	Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Tlač	EQUILIBRIA s. r. o.
Obálka	Mgr. art. Zuzana CEGLÉDYOVÁ
Preklad do anglického jazyka	Mgr. Dagmar ŠKVARENINOVÁ, PhD. Mgr. Petra STRNÁDOVÁ, PhD.

ISBN 978-80-557-1160-7

© 2016